ՄԱՍԵԱՑ ԱՂԱՒՆԻ

BELAIFE D. — L. DUJARDIN S.

ԵՒ

[illegible]

ԴԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ԹԻՒ ԺԷ. ԵՒ ԺԸ. — 1 ԵՒ 15 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1863.

ԹԷՈԴՈՍԻԱ.

—

ԻՏՊԱՐԱՆԻ ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻՆ.

ԱՆՈՒԱՆՔ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱՑ ԱՄՍԱԳՐՈՅՍ 1863 ՏԱՐՒՈՅՍ

ԱԳՈՒԼԻՍ.
Ընթերցարան Հասարակաց.
Ժողովրդական Դպրոց.

ԱԳՔԻՐՄԱՆ.
Աստուածատրեան Ծերոն.
Աստուածատրեան Մելքոն.
Ժողովրդական Դպրոց.
Մարութեան Գէորգ Ք.
Մարութեան Մանուկ.
Ջերքէզեան Սարգիս.
Քիւչիւքեան Կարապետ.

ԱԺՏԵՐԽԱՆ.
Ճայլայեան Անդրէաս.
Սայեամբնեանց Յովհաննէս.
Սերկէյեան Մկրտիչ.
Քուրդովեան Յակոբ.

ԱԽԼՑԽԱ.
Ազնաւուրեան Յարութիւն.
Բամբաշեանց Մանուկ.
Ժողովրդական Դպրոց.
Մեծատունեան Մարտիրոս Ք.
Մուրաֆեան Կարապետ.
Մուրաֆեան Ստեփանոս.
Յարոյեանց Յովհան Ք.
Պտուղեանց Յովհաննէս.
Ջիլինկիրեան Մելքոն.
Սագինեան Գրիգոր Վ.
Սաղաթբէկեան Ռափայէլ.

ԱԽԱԼՔԱԼԱՔ.
Դեմիրճեօղլեանց Ստեփանոս Աւագ Քահանայ.

ԱՂՏԱՆ.
Յարութիւնեանց Ստեփանոս.

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐՈՒՊՕԼԻՍ.
Ասլանեանց Խաչատուր.
Լալայեանց Գրիգոր.
Դորոյեանց Սիրական.
Մատակեանց Յակոբ.
Յարութիւնեանց Յարութիւն.
Պապայեանց Հաճի Մկրտիչ.
Տիգրանեանց Յովհաննէս.
Акцизная Контора.

ԳԱՆՁԱԿ.
Ավշարեան Աւետիք.
Բեհբուդեան Միքայէլ Ա.
Թեմուրեանց Մնացական.
Լազարեան Սիմեոն.
Հոգեւոր Դպրոց.
Ղեւոնդեան Յարութիւն.
Մատինեան Կարապետ Ք.
Մելիքեանց Աբրահամ.
Մելիք-Հախնազարեան Միրզա-Բեկ.
Մելիք-Հախնազարեան Սուլ-թան-Բեկ.
Մելիք-Մնացականեան Թե-մուր-Բեկ.
Մելիք-Բալանթարեանց Յովհ.
Մուշեղեան Գրիգոր Վ.
Նարաթեան Պետրոս.
Պատալքեովխեանց Աւետիս.

Ռոստոմեանց Աւետիս.
Տէր-Իսրայէլեանց Յովսէփ.
Տէր-Մարտիրոսեան Յարութ.
Տէր-Ներսէսեանց Ներսէս.

ԳՐԻԳՈՐՈՒՊՕԼԻՍ.
Ազատեան Յովասափ.
Զայցովեան Գրիգոր. Դ.
Ժողովրդական Դպրոց.
Մակիեանց Յակոբ. Դ.
Մերձանեան Կարապետ Ք.
Շահինեան Դաւիթ Ք.
Տրդատեան Կարապետ.

ԵԱՇ.
Գարազաշեան Խաչերես Քա-մինար.
Դրանխոյեան Եսայի Սփադար.
Դրանխոյեան Թոտորաշ.
Դրանխոյեան Սող. Սէրտար.
Դրանխոյեան Ստեփան.
Մազլըմեան Նիփրեմ.
Շիշքովլեան Ստեփանոս Ք.

ԵՅՍՔ.
Սուպաշեան Աւետիք.

ԵԿԱՏԵՐԻՆՈՍԼԱՒ.
Խրղիեանց Մլքիթ.
Պաղչեսերայցեան Աքսենտ.

ԵՐԵՒԱՆ.
Ստրմմաջեանց Մարտիրոս.
Տէր-Աւետիսեան Յակոբ Ք.

ԵՒՊԱՏՈՐԻԱ.
Տէր-Նշանեան Նշան Ք.
Ժողովրդական Դպրոց.
Յովսէփեան Գրիգոր.
Սէֆերեան Յակոբ.

ԶԱՔԱԹԱԼԱ.
Ատովմեանց Յակոբ Ք.

ԶՈՒՂՏԻՏ.
Սալլամբէկեանց Նիկողայոս.

ԷՋՄԻԱԾԻՆ.
Վ. Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց.
Ղուկաս Արքեպիսկոպոս.
Մակար Արքեպիսկոպոս.
Եղիազար Արքեպիսկոպոս.
Աբէլ Արքեպիսկոպոս.
Գասպարեան Սարգիս Վ.
Սմբատեան Մեսրովպ Վ.
Թաղիադոսեան Սուքիաս.
Գրատուն Ս. Էջմիածնի.
Հոգեւոր Ուսումնարան.
Մուշեղեան Ստեփանոս.
Սամուէլեան Ստեփանոս.
Խաժակեան Աւետիք Ա. Ս.
Նաւասարդեան Փիլիպպոս.

ԹԱՅՂԱՆ.
Խալիպեան Յարութիւն Աղա.
Յովնանեան Նաում.
Նազարեանց Նազար.
Շամլըեան Կարապետ.

ԹԷԼԱՒ.
Ստեփանեանց Յովհաննէս.

ԹԷՈԴՈՍԻԱ.
Ալթունճեան Եղբարք.
Այվազեան Գրիգոր.
Այվազեան Յովհաննէս.
Գալստեան Յովհաննէս.
Ընթերցար. Ուսումնասիրաց.
Թորոսեան Յակոբ Դ.
Ժողովրդական Դպրոց.
Խալիպեան Ուսումնարան.
Ծերօնեան Զաքար.
Միրաքեան Յովհաննէս.
Մոմճեան Մերկեան.
Շահիպեան Սարգիս.
Պալապանեան Յովհաննէս.
Ձեմպերճեան Վարդերես.
Սաղունեան Մարտիրոս.
Սարգսեան Պալի.
Սուրենեանց Ստեփանոս.
Տէր-Աբրահամեան Յովհան.
Տէր-Դաւթեան Մարտիրոս Ք.

ԹՕՈՒԶՂԼԱ.
Թումանեան Ստեփան-Բէկ.

ԹՕՓՏԻ.
Թոմալաճեան Մանուէլ.
Միքայէլեան Միքայէլ Ք.
Պարտալեճեան Գրիգոր Ք.
Սարգսեան Աբրահամ Դ.

ԽԱՐԱՄՈՒ.
Եաղճըեան Խաչիկ.
Էմիրճեան Պետրոս Ք.
Թումանեան Աղեքսանդր.
Թումանեան Աւետիք.
Ժողովրդական Դպրոց.
Խաչատրեան Գէորգ Ա. Ս.
Խարամիրզայեան Մարգար.
Մազլըմեան Պօղոս.
Միրզայեան Գալուստ.
Միրզայեան Մելքոն.
Մուրատեան Յարութիւն.
Շահվերտեան Դաւիթ Ա. Ք.
Զարըխճեան Յակոբճան.
Պարոնեան Յովսէփ.
Պէկլէրեան Գրիգոր.
Սելինեան Կարապետ.
Սելինեան Յովակիմ.
Տաւուտեան Դաւիթ.
Տաւուտեան Յարութիւն.
Տէր-Զաքարեան Գաբրիէլ.
Տեօյվէրեան Թորոս.
Տուտեան Յովհաննէս.
Քէչիեան Խաչուկ.

ԽՈՏՔԷՆՏ.
Պետրոսեան Յովհաննէս.

ԿԵՐՉ.
Էլմասեան Աւետիս Ք.
Ժողովրդական Դպրոց.
Փէշքէքրեան Գաբրիէլ.

ԿԵՕՐԿԵՆԻՍՔ.
Բուչախչեան Իսահակ.

Եարմազայեան Յակոբ.
Պերպերեան Ղազար.
Պերպերեան Մարգար.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ.
Ալթուն Տիւրրի Էֆենտի.
Աղաթոնեան Միքայէլ.
Աղաթոնեան Մկրտիչ.
Աղայեկեան Ք. Խրիմեցի.
Այվատեան Յովհաննէս.
Աշնանեան Մկրտիչ.
Գալֆայեան Նշան.
Գարակեօզեան Միքայէլ.
Գրիգորեան Սիմեոն.
Ընթերց. Ընկերութ. Խասգիւղի.
Ընկերութիւն Հայ Աշակերտաց Արքունի Դպրոցին.
Թանգարան Վերծանութեան յՕրտագիւղ.
Իսքիւճեան Կարապետ.
Խուրասանճեան Թով. Էֆենտի.
Կէլկէյեան Փիլիպպոս.
Կիւմիւշճեան Գէորգ.
Ճիզմէճեան Միքայէլ.
Մամիկոնեան Միք. Էֆենտի.
Մարգարեան Յարութիւն.
Մարկոսեան Պետրոս Պէյ.
Միսաքեան Ճիվան.
Մկրտիչ Եպիսկոպոս, Առաջնորդ Գաղատիոյ.
Ծոմճեան Մկրտիչ.
Մուրատեան Յարութիւն.
Նորատունկեան Գրիգոր.
Նորատունկեան Յակոբ.
Նորատունկեան Սիմոնիկ.
Շահպազեան Մահ. Աբրահամ.
Շեպէքեան Փիլիպպոս.
Ուսումնասիրաց Ընկերութիւն յԻսկիւտար.
Ուսումնար. Մայր Եկեղեցւոյ.
Ունճեան Ալեքսան Վ.
Պալեան Արիստոդոմ.
Պալքայեան Ս. Կ.
Պէկեան Թադէոս.
Ստեփան Եպիսկոպոս Մաղաքեան, Տեղապահ.
Վարդան Փաշա.
Տեմիրճիպաշեան Սեպուհ.
Փեշտըմալճեան Սահակ.
Փիշմիշեան Մովսիկ.
Փուղինեան Աղեքսանդր.
Քեմխաճեան Տագէս.
Քիւրքճիխանեան Մկրտիչ.
Քուռուեան Գասպար.
Օտեան Պօղոս.
Ֆրենկեան Աբրահամ.

ԿՈՂԲ.
Եարալեան Շաքար.

ՀԻՆ ԽՐԻՄ.
Ժողովրդական Դպրոց.
Սամուէլեան Խաչատուր Ք.
Մոմճեան Գէորգ Դ.
Սերովբեան Կարապետ.

ՄԱՍԵԱՑ ԱՂԱՒՆԻ

ԱՒԵՏԱԲԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՑ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԵԼԻՔ.

ԹԵՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ

ՎԻՃԱԿԻՍ ՀԱՅՈՑ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻ ԵՒ ՊԵՍԱՐԱԲԻՈՅ

ԱՏԵՆԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆՔ.

Օգոստոսի 3. — Օրպազարի եկեղեցւոյ դպիր Թովմաս Կոպչակճեան իւր անձնական հարկաւորութեան համար, Առաջնորդական Ատենէս ընդունելով օրինաւոր անցագիր, մէկ ամիս արձակուրդով ուղեւորեցաւ ի Նոր Նախիջեւան:

Օգոս. 5. — Նախիջեւանի սուրբ Խաչ վանուց միաբան Վարդան Աբեղայն Զալիքեանց՝ իւր անձնական տկարութեանցն ու ծերութեանը պատճառաւ հրաման ընդունեցաւ Սրբազան Առաջնորդէն, Նախիջեւան քաղաքի մէջ իւր արենակից ազգականին տունը բնակելու, եւ առողջութիւնը ներած ժամանակին ազատօրէն եկեղեցի գնալու:

Օգոս. 17. — Գերապատիւ Առաջնորդը կամենալով անձամբ գտնուիլ Հին Խրիմու սուրբ Խաչ վանքին մեծահանդէս ուխտին, որ կկատարուի Աստուածածնի Վերափոխման օրը, շաբաթ կէսօրէն վերջը ճանապարհ ելաւ Թէոդոսիայէն եւ երեկոյեան 5 ժամուն հասաւ այն տեղ, ուր ներկայ գտնուեցաւ ժամերգութեանը եւ հանգըստեան աղօթքին, եւ կիւրակի օրը սուրբ պատարագը ինքը մատոյց: Պատարագէն ետքը ուխտաւորներէն երեւելի անձինք ներկայանալով Սրբազան Առաջնորդին եւ Նորա օրհնութիւնն ընդունելով՝ վանքին պայծառութեանը համար հարկաւոր խորհուրդներ ըրին. Նոյն օրը կէսօրէն յետոյ ճամբայ ելաւ դէպի Թէոդոսիա, ուր եւ ժամանեց երեկոյեան ժամը 8-ին:

Անուանք եկեղեցեաց որք ունին զանշարժ կալուածս այլ եւ այլ նահանգի եւ գաւառի Վիճակիս.	ԿԱԼՈՒԱԾՔ ԵԿԵՂԵՑԵԱՑ: Երկիր.	Պարտէզք եւ այգիք.	Տունք եւ խանութք.	Գնահատութիւնք անշարժ կալուածոց. Ր.	Կ.	Դրամագլուխք. Ր.	Կ.	Եկամուտք տարեկան. Ր.	Կ.	Տարեկան ծախք. Ր.	Կ.	ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ.
ԻՆԱՀԱՆԳԻՆ ՏԱՒՐԻՈՅ.												
ի Սիմֆերոպոլ, Աստուածամօր եկեղեցւոյ	—	—	1 տուն.	150	—	4993	49	645	50	292	98 1/2	
յԵւպատորիա, Ս. Նիկողայոսի եկեղ.	—	—	3 տուն եւ 5 խանութ.	500	—	1075	—	139	80	181	75	
ի Պաղչէսարայ, Սուրբ Աստուածածնի եկեղ. . . .	6 տեսեաքին	—	1 տուն.	50	—	130	—	15	—	10	—	
ի Խարասուպազար	—	—	3 տուն, 1 խանութ եւ 2պանդկ.	2611	60	—	—	150	—	233	—	
ի Թէոդոսիա, Հրեշտակապետ.	—	—	—	—	—	—	—	672	49 1/2	293	9	
— Ս. Գէորգի .	—	—	—	—	—	—	—	219	96	95	71	
ի Հին Խրիմ, Ս. Ա"ծծնի .	—	—	2 խանութ.	100	—	—	—	12	—	—	—	
ի Նողայսք, Ս. Ա"ծածնի .	—	—	1 տուն.	—	—	—	—	208	85	181	36	
յՕրպազարի եկեղեցւոյ . .	—	—	—	—	—	—	—	294	59	182	39	
ի Կերչ, Սրբ. Հրեշտակապետ.	—	—	—	—	—	—	—	602	40	580	—	
ԻՆԱՀԱՆԳԻՆ ԲԵՍԱՐԱԲԻՈՅ.												
ի Քիշնեւ, Ս. Ա"ծծնի եկեղ.	—	1 այգի.	10 խանութ եւ 1 տուն.	714	—	—	—	625	45	587	56	
յԱքքերմանի եկեղեցւոյ. .	—	—	6 տուն.	1000	—	—	—	421	72	280	72	
ի Հոթին, Ս. Յովհ. Մկ. եկ.	—	—	8 խանութ եւ 8 տուն.	800	—	—	—	149	—	176	—	27 ր. յիւրքենէ ծախեալ է քհ. տեղւոյն.
յՕրհէյ, Ս. Ա"ծածնի եկեղ.	—	—	1 տուն.	50	—	—	—	14	—	9	28	
ի Հնչեշտի եկեղեցւոյ . . .	—	—	—	—	—	—	—	252	51	180	1/2	
ԻՆԱՀԱՆԳԻՆ ՔԵՐՍՈՆԻ.												
ի Գրիգորիուպոլիս, Ս. Պօղոսի եկեղ.	—	—	1 տուն, 1 պանդոկ, 8 խանութ	3155	—	—	—	754	17	236	10	
— Ս. Ա"ծածնի եկեղ. . . .	—	—	—	—	—	—	—	229	61	179	39	
յՕտեսսա, Ս. Գրիգորի եկ.	—	—	1 տուն.	3500	—	—	—	350	—	—	—	
ԻՆԱՀ. ԵԿԱՏԵՐԻՆՈՍԼԱՒԻ.												
ի Նախիջեւան, Ս. Գրիգորի.	—	—	—	—	—	—	—	2822	2	1631	2	
— Ս. Աստուածածնի եկեղ.	—	—	1 տուն.	—	—	—	—	1385	75	1135	90	
— Ս. Համբարձման եկեղ.	—	1 պարտէզ.	1 տուն.	—	—	—	—	980	65	774	15	
— Ս. Նիկողայոսի եկ. . .	—	—	—	—	—	—	—	679	2	618	23	
— Ս. Թէոդորոսի եկեղ. .	—	1 պարտէզ.	1 տուն.	—	—	—	—	597	31	481	60	
— Ս. Գէորգայ եկեղեցւոյ.	—	—	1 տուն.	—	—	—	—	858	38	539	87	
ԻԳԻՒՂՕՐԱՅՍ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻ.												
ի Չալթըր, Ս. Համբարձման	—	—	1 տուն.	—	—	—	—	447	52	145	10	
ի Թօփտի, Ս. Սարգսի. . .	—	—	—	—	—	—	—	558	2	116	25	
ի Մեծ Սալա, Ս. Ա"ծածնի.	—	—	—	—	—	—	—	707	55	144	65	
ի Փոքր Սալա, Ս. Գէորգայ	—	—	—	—	—	—	—	415	88	64	—	
ի Նեսվիտա, Ս. Յովհաննու Կարապետի եկեղեցւոյ.	—	—	1 տուն.	—	—	—	—	424	82	277	39	
ի Մոսքուա, Ս. Խաչի եկ.	—	—	8 տուն.	—	—							
— Ս. Աստուածածնի եկեղ.	—	—	—	—	—	10122	72	4120	51	3880	13	
— Ս. Յարութեան եկեղ. .	—	—	—	—	—							
ի Պետերբուրգ, Ս. Կատարինեայ եկեղեցւոյ. . . .	1440 սաժէն.	—	1 տուն.	272142	—	28471	64	33981	25	29599	49	
— Ս. Յարութեան եկեղ. .	9000 սժ.	—	1 տուն.	35714	—	—	—	—	—	—	—	

ԲԵՄԲԱՍԱՑՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋՆՈՐԴԻՆ

ՅԵԿԵՂԵՑԻՈՋ ՍՐԲՈՑՆ ՅՈՎԱԿԻՄԱՅ ԵՒ ԱՆՆԱՅԻ, Ի27 ՕԳՈՍՏՈՍԻ ՏԱՐԻՈՅՍ

Քրիստոսասէր ուխտաւորք,

Եթէ կան այնպիսի տօներ ու հանդէսներ որ մարդուս ոչ միայն ջերմեռանդութիւնը կշարժեն ու կյադեցընեն, հապա նաեւ խրատ եւ ուղղութեան վարուց պատճառ կլինին, — տարակոյս չկայ որ մեր ազգին համար, ամենայն քրիստոնէից համար, եւ մանաւանդ ձեզի համար, ով Քրիստոսասէր ուխտաւորք, այսօրուան ուխտը եւ տօնը՝ մեծ ու հարկաւոր խրատի տօն ու հանդէս է։ Յովակիմայ եւ Աննայի ծնողաց սուրբ Աստուածածնին տօնը կտօնեմք այսօր այս սուրբ տաճարիս մէջ, զոր մեր նախնիքը քանի հարիւր տարի առաջ կանգներ ու պայծառացուցեր էին, եւ յետոյ հարիւր յիսուն կամ երկու հարիւր տարիի չափ աւերակ մնալէն ետեւ՝ դուք ձեր նուիրանօքը եւ Վիճակիս բոլոր բարեպաշտ ժողովրդոց մասնակցութեամբը նորէն կանգնեցիք։ Բայց այս եկեղեցիս քաղաքին ուրիշ սուրբ եկեղեցիներէն գիտէք ինչ տարբերութիւն ունի. — անոնք եթէ տուն են աղօթից եւ փառաբանութեանց Աստուծոյ, սա բաց յայնմանէ տաճար եւ օրինակ է խրատու ամենայն աստուածասէր ծընողաց եւ որբասէր զաւակաց։ Լաւ ուշ դրէք խօսքիս կաղաչեմ։ —

Ամենայն սուրբք եւ սիրելիք Աստուծոյ, որոց տօները տօնել սահմաներ է սուրբ եկեղեցին, աւելի օրինակ են հաւատացելոց ըստ իւրաքանչիւր վիճակի. մարտիրոսք եւ նահատակք իրենց արիական համբերութեամբը եւ հաւատովն ու սիրովը առ Աստուած, կուսանք իրենց վարուց սրբութեամբը, հայրապետք իրենց համբերատար աշխատանօքը, ճգնաւորք իրենց անձնուրաց ժուժկալութեամբը, եւ ամէն մէկը հարկաւ աւելի կերպով մը խրատ ու յորդորանք են իրենց վիճակակից հաւատացելոց. անմեղ տղայք՝ տղայոց, պարկեշտասուն կուսանք՝ կուսանաց, որբասուն ծերունիք՝ ծերոց, առաքինի կանայք՝ կանանց քրիստոնէից, առաքեալք եւ մարգարէք՝ եկեղեցականաց եւ կրօնաւորաց, հայրապետք՝ առաջնորդաց, նահատակք՝ ամենայն ժողովրդականաց, եւ բարեպաշտ ծընողք՝ ամենայն ծնողաց։ Ասոր ուրեմն եւ հրաշալիքն իծնողս՝ ծնողք սուրբ Աստուածածնին Յովակիմ եւ Աննա՝ խրատ եւ օրինակ են ամենայն բարեպաշտ ծնողաց։

Արդարեւ այնպիսի զաւակի մը տէր էին այս սքանչելի նախահարք որ Աստուծոյ շնորհօքը լի էր, եւ անկարօտ մարդկային խրատու եւ կրթութեան. բայց յայտնի բան է որ նոքա տալ ընաւ ամենեւին չանհոգացան անոր բարեպաշտական կրթութեանն ու դաստիարակութեանը. մանաւանդ թէ աղէկ գիտնալով որ իրենց այնպիսի չնաշխարհիկ զաւակը անգին գանձ մի է՝ իրենց ձեռքը աւանդուած (էմանէք տրուած), կդողային վրան որ մի՛ գուցէ պակասութիւն մը լինի նորա խնամքին ու կրթութեանը մէջ։ Եւ ահա այնու դիտմամբ՝ իրեք տարեկան ժամանակը տաճարին մէջ զինքն Աստուծոյ ընծայելէն ետեւ, եօթը տարեկան ատենէն տաճարին մօտ բնակող կուսանաց կամ բարեպաշտ կանանց յանձնեցին նորա ուսում եւ բարեպաշտական կրթութիւն տալու հոգը. եւ իրենց այս աստուածահաճոյ խնամքը դուք ալ գիտէք թէ ինչ գերահրաշ կերպով վարձատրուեցաւ՝ երբոր իրենց միամօր շնորհազարդ դուստրը մայր ընտրուեցաւ Որդւոյն Աստուծոյ։

Ո՞ր սուրբերն ուրեմն աւելի զօրաւոր պաշտպան եւ բարեխօս պիտի լինին բարեպաշտ ծնողաց՝ թէ՛ մարմնաւորաց եւ թէ՛ հոգեւորաց՝ քան թէ սուրբքն Յովակիմ եւ Աննա։ Բայց եւ ո՞ր ազգը, ո՞ր ժողովուրդը աւելի կարօտ է արդեօք այսպիսի մեծ օրինակներու, հզօր պաշտպաններու եւ բարեխօսներու՝ քան թէ մեր ազգը։

Եւ յիրաւի. մեր ազգին այսքան խեղճութիւններուն ու թշուառութիւններուն գըլխաւոր եւ առաջին պատճառ՝ ո՛չ ապաքէն ծնողական կրթութեան պակասութիւնն է։ Մի՛թէ մեր ազգին տղայոց թէ՛ մանչերու եւ թէ՛ աղջկանց՝ իրենց ծնողքներէն շէնքով կրթութիւն չառնուլը, եւ նոցա վրայ բարի բարի օրինակներ չտեսնելը չէ՞ որ քանի կերթան կշատնան մեր ամօթ եւ նախատինք բերող աշխարհականներ եւ եկեղեցականներ։ Եթէ ծնողաց այս կողմանէ ըրած անհոգութիւնը չէ, հապա ինչ է պատճառ որ մեր ազգին մէջ մյսքան շատցեր է՝ օրինակի համար՝ մէկ կողմանէ թանձր տգիտութեան պտուղ աւելորդապաշտութիւնն ու նախապաշարմունքը, եւ միւս կողմանէ՝ անկատար ու ծուռ կրթութեան պտուղ՝ թեթեւահաւատութիւնն ու անհաւատութիւնը։ Մէկ կողմանէ՝ ժամանակիս բարեկիրթ ազգերուն ամենեւին չյարմարող տմարդութիւնը եւ բրտութիւնը, եւ միւս կողմանէ չափազանց

*

եւ անվայել հետեւողութեամբ օտարաց՝ սուտ քաղաքավարութիւնն ու կեղծաւորութիւնը: Մէկ կողմանէ աղէկին ու գէշին տարբերութիւնը չհասկընալով ծուռ դատողութիւններ ընելը, միւս կողմանէ ալ իրենց խելքը չհասած բաներուն խառնուիլ ուզելով՝ մեծախօսութիւններ ընելը:

Մի՛թէ տգիտութիւնն ու անկրթութիւնը չեն պատճառ որ նախանձն ու հակառակութիւնը, երկպառակութիւնն ու անմիաբանութիւնը ա՛յսքան տիրապետեր են մեր ազգին վրայ. մի՛թէ տգիտութիւնն ու անկրթութիւնը չեն պատճառ որ ուրիշ ազգերուն հսկայաքայլ առաջ գնացած ժամանակը՝ մեր ազգը եւ մեր ժողովուրդները ծուլութեան եւ քնոյ մէջ թաթխուած թմրած կկենան:

Այս տգիտութենէն՝ այս անկրթութենէն ազատելու ուրիշ մարդկային հնարք չգտնուելով, դուք ալ գիտէք, Քրիստոսասէր ուխտաւորք, որ մեր կողմանէ ամէն ջանք եւ աշխատութիւն յանձն առեր եմք մեր ժողովրդոց մէջ բարեկարգ դպրատուններ՝ ուսումնարաններ հաստատելու եւ շատցընելու, եւ սոյն այս քաղաքիս մէջ մէկ ուսումնարան եւ երկու դպրոց ունիմք, երեքն ալ սրբոց Յովակիմայ եւ Աննայի ծնողաց սուրբ Աստուածածնին պաշտպանութեանը յանձնուած: Դուք ալ գիտէք թէ ո՛րքան դժուարութեամբ, ո՛րքան ծախքով, ո՛րքան տառապանօք առաջ կտանիմք մեք այս դպրոցները. բայց կուզեմ որ այս եւս գիտնաք որ մեր մի միայն օգնութիւնը յԱստուծոյ է քան թէ ի մարդկանէ, եւ այս օգնութիւնը այս լեռնաբերձ եկեղեցիէս կհասնի մեզի. ուստի եւ մեր աչքը անդադար այս սուրբ լեռներուս վրայ է. «Համբարձի զաչս իմ ի լերինս՝ ուստի եկեսցէ ինձ օգնութիւն»:

Թէ որ այս երկնային օգնութիւնը չունենայինք, հաւատացէք, Քրիստոսասէր ժողովուրդ, որ մեր ազգին տգիտութենէն ու անկրթութենէն վաղո՛ւց յաղթուած էինք, եւ այս մեր դպրոցները շատո՛նց փակուած ու քանդուած էին: Վասն զի չէ՞ք տեսներ որ ասո՛ր կսպասեն մեր տգէտ եւ անկիրթ եւ անպիտան թշնամիները. չէ՞ք լսեր անոնց ըրած գուշակութիւնները՝ ուրախ կերպով մը՝ թէ այդ ուսումնարանը այսօր չէ նէ՝ վաղը պիտի փակուի: Մի՛ հարցըներ անոնց թէ ի՞նչ գէշութիւն կամ ի՞նչ վնաս տեսեր էք այն ազգային ուսումնարանէն, յորում չորս հինգ տարիէ ի վեր աշխարհիս ամէն կողմերէն եկած հայ պատանիք կսովրին ճշմարիտ աստուածպաշտութիւն ըստ Լուսաւորչական սուրբ դաւանութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, ուղիղ բարոյական, կատարեալ եւ ճշմարիտ ազգասիրութիւն, անկեղծաւոր քաղաքավարութիւն եւ ամէն տեսակ հարկաւոր ուսմունք եւ լեզուք եւ գիտութիւն: Ես այն կհարցընեմ այդ չարադուշակ եւ չարախնդաց մարդկանց թէ այս ազգային ուսումնարանն որ փակուի կամ կործանի, իրենք կխոստանա՞ն կամ կյուսա՞ն որ այն աւերակներուն խորխորատէն փառաւոր լոյս մը ճառագայթէ յանկարծակի եւ լուսաւորէ իրենց խաւարեալ միտքը եւ բոլոր մեր ազգը: Ա՛հ, եթէ գիտնայի որ այդպիսի հրաշք մը պիտի գործէ այնպիսեաց նախանձն ու չարասիրութիւնը, ես ալ կբաղձայի այդ ուսումնարանին մէկ ժամ առաջ փակուելուն ու աւերակներու տակ ծածկուելուն: Բայց ոչ. Աստուծոյ կամքը այն չէ ամենեւին. Աստուծոյ կամքը ա՛յս է որ այդ առանց ամենեւին փառասիրութեան, շահասիրութեան եւ անձնասիրութեան հիմնուած, առանց ամենեւին աշխարհային եւ ցած կամ խաբէական դիտաւորութեան հաստատուած ուսումնարանը անհատահոս աղբիւր դառնայ իւր անհուն գթութեանն ու ողորմութեանը ազգիս վրայ, գէթ ազգիս մէկ մասին համար. ուստի եւ անսասան մնաց ու պիտի մնայ դա, աղէկ գիտցէք, տգիտութեան եւ անկրթութեան եւ չարութեան ամէն տեսակ յարձակմունքներէն:

Գիտեմ որ կգտնուին ձեր մէջ ոմանք որ կանցընեն միտքերէն թէ «Ա՛խ, հայր սուրբ, մի՛թէ ուսումնարանէ ելլող ամէն պատանիները ալ աղէ՞կ մարդիկ կըլլան. մի՛թէ այդ ուսումնարանէն ալ դեռ նոր չելլա՞ն, չվարուեցա՞ն մէկ երկու հատ չարալեզու եւ ապերախտ աշակերտներ. մի՛թէ լաւ չէ՞ր որ այնպիսի պատանիք ամենեւին ալ ուսում առած չլինէին . . . Ո՛չ, Քրիստոսասէր ժողովուրդ. այնպէս չէ. մեր տուած ուսումն ու կրթութիւնը ճրագ է եւ լոյս՝ տգիտութեան խաւարը փարատելու ամենահարկաւոր. բայց թէ որ գտնուի հարիւրէն մէկ հոգի՝ որ այդ ճրագով ինքզինքը խանձոտէ եւ կամ աշխարհիս կրակ տայ, յանցանքը ճրագի՞նն է թէ այն ճրագը գէշի բանեցընող անզգամին եւ ապերախտին: Դարձեալ, ի՞նչ յանցանք ունի ուսումնարանը կամ թէ ուսումնարանին մէջ տրուած գեղեցիկ կրթութիւնը, երբոր անոր մէջ մտնող աշակերտները գէթ ութը կամ տասը տարի իրենց տգէտ ու անկիրթ ծնողացը տունը մեծցած լինելով, ուսումնարանը չկարենայ այն արմատացած ու ճիւղեր արձըկած ստախօսութիւնը, չարասրտութիւնը, նախանձը, կռուասիրութիւնը, խարդախութիւնը, ծուլութիւնը, ապերախտութիւնը, անգթու-

թիւնը եւ ուրիշ զանազան մոլութիւնները իրեք չորս տարուան մէջ խլել հանել ջնջել բոլորովին անոնց սրտէն, ու տեղը նոցա հակառակ առաքինութիւնները հաստատել։ —

Բայց թողումք այն ուսումնարանը, որոյ պադան հաստատուն եւ անխախտ է Աստուծով՝ ինչ ալ ըսեն չարասէրներն ու ոդէտաները։ Գամք մեր քաղաքին ժողովրդական երկու դպրոցներուն, որոց մէջ ձեր գրեթէ ամենուդ մանչ եւ աղջիկ զաւակները ուսում կառնուն։

Ամենուդ ալ յայտնի է թէ մեք ո՛րքան աշխատութեամբ, ո՛րքան խնամօք այդ դպրոցներուն յառաջադիմութեանը վրայ հոգ ըրած եմք եւ կընեմք, թէ հարկաւոր գրքերը պատրաստելով եւ թէ ո՛րչափ որ կարելի է աժան եւ ընտիր վարժապետներ գտնելով։ Դուք ալ տեսաք աղջկանց դպրոցին պարգեւաբաշխութեան օրը թէ ո՛րքան մեծ տարբերութիւն կայ այն աշակերտուհեաց մէջ ու նոցա առած կրթութենէն զուրկ մնացող աղջիկներուն մէջ։ Եւ սակայն չկա՛ն ձեր մէջ այնպիսի հայրեր ու մայրեր որ այն դպրատունն ալ պիտի փակուի ըսելով՝ կարծես թէ մէկմէկու աչքի լոյս կուտան։ Ի՞նչ է ասոր պատճառը. ո՛չ ապաքէն այնպիսի ծնողաց տգիտութիւնն ու անկրթութիւնը, այսինքն իրենց ծնողական պարտքին մեծութիւնը չգիտնալը, եւ աղէկ ու գէշ կրթութեան տարբերութիւնը չհասկընալը։ — Ո՛չ, հայր սուրբ, միայն ան չէ. ստկի պակասութիւնն ու fkuustnւphւնն ալ մեծ պատճառ է այդ դպրոցներուն դժուար առաջ երթալուն։ — Այո, ես ալ գիտեմ որ ծանր է միջակ կարողութեան տէր մարդոց, մանաւանդ այժմու ժամանակներս, տարին 50 կամ 60 րուպլի տալ իրենց աղջկանց կրթութեանը համար, աղքատաց ալ 24 րուպլի տալ, եւ ոմանք մինչեւ 12 րուպլի անգամ վճարել։ Բայց ձեզի հարցընեմ. դուք լինիք իմ տեղս ու տեսնէք որ «Ես իմ աղջկանս համար տարին 12 րուպլի ալ տալու կարողութիւն չունիմ» ըսողին աղջիկը, ուխտի օր վանքերէն մէկը գնացած ժամանակը, մէկ օրուան մէջ մինչեւ իրեք չորս անգամ մէկմէկէ թանկ՝ մետաքսէ (խփէկէ) հագուստ կփոխէ ունայնամտութեամբ ու ցուցամոլութեամբ, — ի՛նչ կըսէք . . .

Ո՛չ, Քրիստոսասէր ժողովուրդ, այսպէս չլինիր տղայ կրթելը, այս կերպով չլինիր ձեր ծնողական պարտքերը կատարելը, այսպիսի օրինակ չէ այսօրուան սուրբերուն եւ ամենայն աստուածահաճոյ ծնողաց մեզի տուած օրինակը։ Այլ ամէն բանէ առաջ աղէկ պիտի գնեմք մտքերնիս՝ թէ հոգեւոր եւ թէ մարմնաւոր ծնողք՝ որ տղայք Աստուծոյ մեզի յանձնուած պատուական աւանդներ են, եւ մեր ձեռքն է ընել զանոնք որդիս Աստուծոյ կամ որդիս սատանայի, մեր ձեռքն է ընել զանոնք ինքնահաւան եւ կամակոր, եւ կամ խոնարհամիտ եւ հեզահոգի. մեր ձեռքն է ընել զանոնք աստուածասէր եւ ժամասէր, եւ կամ հոգեւորէն պաղ եւ ժամերէն հեռու քալող, կամ թէ ժամ պատարագի գալէն ետքն ալ՝ երկու իրեք անգամ ձգող դուրս ելլող. մեր ձեռքն է ընել զիրենք մարդու պէս մարդիկ, եւ կամ տըմարդի՝ բիրտ ու վայրենիք, — եւ գիտնամք որ մեծ պատասխան ունիմք տալու Աստուծոյ նոցա հոգւոյն եւ մարմնոյն համար։

Եւ եթէ կճանչնամք մեր այս կողմանէ պակասութիւնը, տկարութիւնը կամ տգիտութիւնը, խոնարհիմք Աստուծոյ առջեւ՝ սուրբ պատարագիս դիմացը, եւ սրբոյ հրաշալի ծնողաց տիրամօրն՝ Յովակիմայ եւ Աննայի բարեխօսութեանը ապաւինիմք՝ եւ խնդրեմք ի Քրիստոսէ Փրկչէս մերմէ որ նախ իւր աստուածասէր նախահօր եւ նախամօր ընտանեկան երանելի խաղաղութիւնը եւ սէրն ու միաբանութիւնը պարգեւէ մեր ազգին ամենայն բարեպաշտ ծնողացը եւ մեր տկարութեանը օգնէ՝ տղայոց հոգեւոր եւ ուսումնական կրթութիւնը առաջ տանելու եւ ծաղկեցընելու. եւ երկրորդ՝ մեր զաւակաց եւ աշակերտաց շնորհքն ու սրամտութիւնը աւելցընէ՝ բարեխօսութեամբ սուրբ Աստուածածնին՝ իրեն պատուիրանքները ճանչնալու եւ պահելու լուսաւոր մտօք եւ բարեկիրթ սրտիւ. որպէս զի ազգն ու ժողովուրդն ալ նորոգուի լուսով աստուածային շնորհաց եւ գիտութեան, եւ ամէն ծնողք դառնան եւ լինին հարք եւ մարք որդւովք բերկրեալք, արժանաւոր սերունդք բարեպաշտ որդւոց եւ թոռանց սրբոյ հօրն մերոյ Գրիգորի Լուսաւորչին եւ այլոց սրբոց՝ եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց, եւ Աստուծոյ սահմանած օրը զուարթերես ելնեմք ամէնքս ալ իրեն ահաւոր բեմին առջեւը ըսելով, «Ահա մեք եւ մանկունք մեր զորս ետ մեզ Աստուած»։ Նմա փառք եւ զօրութիւն այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից։

ԱՌԱԿ.

—

ԳՈՐՏ ԵՒ ԵԶ.

Գորտին մէկը դաշտին մէջ եզ մը տեսաւ մեծ ու գէր.
Զեւ ըսեր որ գորտն ալ նախանձ ունի եղեր.
Մըտքէն անցուց թէ արի մէկ փորձ մը փորձեմ,
Արդեօք ուզեմ նէ չեմ հասնիր ատոր.— կարծեմ։
Գորտն էր՝ փըչուիլ ըսկըսաւ,
Ուռեցաւ
Տըկռեցաւ,
Դարձաւ քովինին ըսաւ.
« Նայէ նայէ՝ կընքամար, արդեօք հասա՞յ ես սըւոր։
—Չէ սանամար, ըսաւ նա, դո՛ւն ո՛ւր տեղ ես ու նա ո՛ւր։
—Հապա հիմա՛.
Նորէն նայէ, տես թէ ո՛րքան ուռեցայ։
Հէ՞, ինչպէս եմ, ըսէ՛ քա՛.
Դեռ ատ եզին չըհասա՞յ։
—Չէ՛, հոգի՝ չէ՛։
—Հապա հիմա՛։
—Տարբերութիւնը ոչինչ է.
Ինչ որ էիր՝ ա՛ն ես, հա՛քա »։
Բայց մեր գորտը նորէն ա՛յնքան փըչուեցաւ ու փըչուեցաւ
Որ վերջապէս ճաթեցաւ։

Աշխարհիս մէջ ատոր նըման
Բաներ շա՛տ կան.
Ուրեմն ինչո՞ւ զարմանանք
Երբ կըտեսնանք
Որ խեղճ գեղացին կուզէ ունենալ քաղաքացւոյ կեանք,
Եւ քաղաքացին իշխանի պերճանք։

ՔՌԻԼՈՎ.

ՑԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՔ

ՀԻՆ ԵՒ ՆՈՐ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ

Ազգային պատմութեան պէս սիրելի բան չկայ ճշմարիտ ազգասիրին, ինչպէս որ նաեւ ընդհանուր պատմութիւնը սիրելի եւ պատուական է ամէն ուսումնասէր եւ խելացի մարդու: Մեր ազգին պատմութիւնը հին ատենը քանէն աւելի պատմագիրք գրած են, շատը իրենց պատմած բաներուն ականատես լինելով. Նոցա եւ ուրիշ բազմաթիւ յիշատակագրաց գրուածքներէն քաղելով՝ յօրինեց Չամչեան Հ. Միքայէլ Վարդապետը իւր եռահատոր պատմագրութիւնը, որ հանդերձ զանազան սխալներովն ու պակասութիւններովն եւս՝ դարձեալ մի միայն ամբողջ ըսուելու Պատմութիւնն է Հայոց մինչեւ ցայժմ. սակայն եւ այն 1784 տարիէն առդիս չանցնիր. ըսել է որ գրեթէ 80 տարեկան ազգային դիպուածներու պատմութիւն կայ հաւաքուելու, կարգի դրուելու եւ ամբողջ պատմագրութիւն մը ձեւացընելու:

Այսպիսի ամենակարեւոր աշխատութիւնը անշուշտ մեծամեծ դժուարութիւններ ունի, որոց առաջինն ու գլխաւորն է նիւթերուն հաւաքումը, այսինքն մասնաւոր պատմութեանց, կենսագրութեանց, ժամանակագրական տեղեկութեանց, տարեգրութեանց, արձանագրութեանց, աւանդութեանց, յիշատակարանաց ժողովուիլը, եւ յետոյ սոցա ամենուն կարգի դրուիլը՝ քննաբանական դատողութեամբ եւ ընտրութեամբ:

Մեք այս վերջին աշխատասիրութիւնը ուրիշներուն ձգելով, առ այժմ բաւական համարիմք յորդորել մեր ազգային եղբարքն որ այնպիսի ազգային պատմական նիւթեր եթէ ունին յայլոց կամ իրենցմէ շարադրուած, չպահին եւ չթագուցանեն, այլ ազգասիրաբար հրատարակեն ո՛ր եւ իցէ օրագրի մէջ կամ առանձին տպագրութեամբ:

Բաց յայնմանէ կառաջարկեմք որ այնպիսի գրուածքներ եթէ ունին՝ եւ կամենան, մեզի յուղարկեն, մեք կամ առանձին կըտպագրեմք մեր ծախուքը միակերպ գրիւք, տեղ տեղ համառօտ ծանօթութիւններ կամ պարզաբանութիւններ միայն աւելցընելով՝ եթէ հարկաւոր տեսնուի, եւ կամ ամսագրոյս մէջ՝ եթէ շատ ընդարձակ չեն:

Զատ զատ տպագրելի գրուածոց լեզուն ընդհանրապէս անփոփոխ կպահեմք, թէպէտ եւ տեղական կամ գաւառական բարբառով եւս շարադրուած լինին:

Այսու առթիւ հրատարակեմք այս տեղ բաւական հին ձեռագրէ մը առնուած գրուածք մը, որ շարադրուած է իբրեւ խըրատ եւ յանդիմանութիւն անոնց որ օգտակար գիրք մը ունին ու կպահեն, դուրս չեն հաներ, չեն թողուր որ ուրիշներն ալ կարդան ու վայելեն: — Ձեռագրին անունն է «Ժողովածու Պատմագիրք», եւ է հաւաքումըն իբր վեց հարիւր մանր պատմութեանց, բայց շատ նման ուռկանի արկելոյ ձկով եւ յամենայն ազգաց ժողովելոյ:

Մեր այս անգամ ընտրած իբր թէ ոտանաւորը՝ թէ եւ բարի բաներուն կարգը դրուելու արժանի չէ, բայց բոլորովին ալ խոտան եւ դուրս ձգուելու արժանի չտեսանք. մանաւանդ որ հեղինակին անունն ալ վրան է, եւ մեր յայտարարութեան իմաստին յարմար, գուցէ մեր շատ ընթերցողաց նաեւ աւելի ախորժելի՝ քան թէ երկար խրատներն ու յորդորները՝ որ գիրք ունեցողը չպահէ:

Ժողովածու Պատմագրքիս գրութիւնն եղած է ի Նոր Նախիջեւան, յամի Տեառն 1787, ձեռամբ Ալէոլքեան Մարտիրոս քահանայի Ս. Համբարձման եկեղեցւոյ:

ԻՎՐԹԱՆԷՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏԷ ԱՍԱՑԵԱԼ ԲԱՆՔՍ ԱՅՍ.

Ոմն մեծատուն ունէր *Բառնզգիրփ՝ Մեկնիչ առառածոց* ոսկիապատ եւ գեղեցիկ, ոչ գիտէր գիր եւ ոչ կարդալ, եւ ոչ տայր մարդոյ կարդալ որ ուսանէին։

Մէկ մարդ մի ճրագ վառեր
Բարձր ի տեղ դրեր.
Մէկ մի խիստ յիմար եղեր,
Ըզճրրագն ի վայր է առեր,
Տարեր սունտուկն է դրրեր,
Ըզնորին լոյսն էր արգիլեր։
Վա՜յ այն մարդուն հոգւոյն,
Որ ըզլոյսն առեալ թագուցեր։

Մէկ մի ծովուն տակն իջեր,
Իծովէն մարգարիտ հաներ,
Կուրաց լոյս է տուեր,
Բազում ցաւքներ փարատեր.
Մարդ մ՚այլ հակառակ եղեր,
Զմարգարիտն առեալ թագուցեր։
Վա՜յ այն մարդուն հոգւոյն,
Զմարգարիտն թագուցեր։

Մէկ մի Աստուծոյ համար
Լեռնէն աղբիւր է բերեր.
Մէկ մի չարութիւն արեր,
Գնացեր աղբիւրն արգիլեր,
Շատոնք ծարաւած բողեր,
Ծարաւուն բազումք են մեռեր։
Վա՜յ այն մարդուն հոգւոյն եւ զըլխոյն,
Որ արեան պարտաւոր է եղեր։

Մէկ մի քաղաքի միջի
Գեղեցիկ ջըրհոր մ՚էր շիներ,
Եւ այն պաղ անուշ ջրէն
Մարդիկ էր զովացուցեր։
Մարդ մի հակառակ եղեր,
Զջըրհորին բերանն էր խըփեր.
Զմարդիկ ծարաւած բողեր,
Քաղաքին աւեր կամեցեր.
Զինչ մարդ որ ծարաւ մեռեր,
Արեան տէր իւր փակողն եղեր։
Հազա՜ր վայ անոր հոգւոյն,
Որ զջուրն տարեալ թագուցեր։

Մէկ մի իւր հոգւոյն համար
Գեղեցիկ դրախտ էր տընկեր,
Եւ այն դրախտի բոլորըն
Աննըման պարիսպ հաստատեր,
Եւ ըզդուռն ամուր փակեր,
Զբանալիքն իդուռն էր կախեր,
Եւ այն բանալոյն վերայ
Զբանալուն ճարակն ուսուցեր։
Ով որ այն դըռնովն անցեր,
Զբանալոյ գիրն կարդացեր,
Ըզդուռըն շուտով բացուեր
Իդրախտին միջին շուրջ նկեր,
Առեր խալտղոյն կերեր,
Այն պտղովն էր անմահացեր,
Տարեալ նա բազմաց բաշխեր,
Ով կերեր է զնա անմահացեր.
Ելեր ողորմիս ասեր
Զայն դրախտին տընկողն էր օրհներ։
Օրհնեա՜լ եղիցի այն մարդն
Որ զբանալիքըն չէր թագուցեր։
Մէկ մի հակառակ եղեր,
Զայն մարդոյն վարձքըն խափաներ.
Ըզբանալիքն առեալ պահէր.
Ոչ ինքն ոչ այլ ոք շահեր։
Ով ոք այն դռնովն անցեր
Զբանալեաց պահողն անիծեր.
Աստուած անիծեր զայն մարդն
Որ զբանալիքն խտունն է պահեր։

Մէկ մարդ մի պաղչա շիներ,
Զանազան ծաղկամբ զարդարեր.
Ով ոք որ պաղչան մըտեր,
Նա ծաղկանց հոտոյն էր աըբեր։
Մէկ մի հակառակ եղեր,
Զպաղչային դուռն ամրացուցեր,
Զինքն անուշ հոտոյն զըրկեր,
Եւ զայլ ոք եւս էր նա զըրկեր։

Մէկ մարդ մի լեռն էր ելեր,
Լեռներէն ծաղիկ ժողովեր,
Առեալ իմէկտեղ բերեր,
Զանազան ցաւոց դեղ շիներ.
Տարեալ խանութ մի դըրեր,
Հաքիմի է ապըսպըրեր,
Թէ ով ոք գայ դեղ ուզէ
Մի խընայեր տուր.
Մարդ մի վատութիւն արեր
Զդեղրանքն ամանովն էր առեր
Տարեալ խտունն իւր պահեր,
Զհիւանդաց մահն է կամեցեր։
Մէկ ճարտար բժիշկ մ՚նկեր,
Զդեղերուն առնողն իմացեր,
Զդեղրանքն ինմանէ առեր,
Աստուծոյ համար էր բաշխեր.
Աստուած հանց շնորհք է տուեր
Որ դեղրանքըն չէր պակասեր,
Ով որ այն դեղէն առեր,
Է առողջացեր։

Մէկ մեծ թագաւոր մ՚եղեր,
Որ նըման նմա չէր եղեր.
Քաղաք մի արձակ շիներ,
Զայն քաղաքն մարդով լըցեր.
Մէկ մեծ չար վիշապ մ՚եղեր,
Անդընդոց խվեր է ելեր,
Քաղաքն ամէն շուրջ եկեր
Եւ զմարդիկն վիրաւորեր.
Զոմանս իհիւանդ ձըգեր,
Զոմանս մահուամբ սատակեր.

Քաղաքըն յիրար դիպեր,
Այն բանին ճարակ չէր գըտեր։
Մէկ մի քաղաքէն ելեր
Ձիւայրենիքն ամէն բաց թողեր,
Մերկիկ եւ բոկիկ եղեր
Գընացեր լեռներն ելեր։
Մէկ բարձր լեառ մի գըտեր,
Որ երկնից էր հաւասարեր,
Այնչափ աշխատանք տարեր
Որ լեռան գլուխն է ելեր.
Իռոն շատ տարիք կացեր,
Արտասուօք զԱստուած աղաչեր.
Այնչափ աղաչանք արեր
Որ զԱստուած մօտն է բերեր.
Աստուած ինըմա հարցեր
Թէ լինչ բանի խընդիրք ես եկեր.
Նա էր պատասխանի տուեր
Թէ քաղքին համար եմ եկեր.
Վիշապ մի անդընդոց ելեր,
Քաղաքին շատ վընաս արեր.
Զոմանս է վերաւորեր,
Զոմանս մահուամբ սատակեր.
Քաղաքն է տարակուսեր,
Անճարակ իվայր մնացեր.
Ելեր եմ ի քեզ եկեր եմ,
Անճարակին ճարակ դու եղեր։

Աստուած նորա ողորմեր,
Եւ զխնդիրքն շուտով տուեր։
Վա՛յ այն մարդուն հոգւոյն
Որ զդեղն առեալ թագուցեր,
Եկեր ի քաղաքն իջեր,
Եւ մարդոցն ամէն քարոզեր.
Ով որ քարոզին լըսեր,
Իցաւէն շուտով ազատեր.
Ոմանք որ չէին լըսեր,
Քարոզին մտիկ չէր արեր,
Նոքա են հիւանդ ընկեր,
Զարաչար մահուամբ սատակեր։
Աստէնս ով արիացեր,
Վիշապին գլուխն է կոխեր,
Անդէն պարզերես եղեր,
Երկնից կամարն է ելեր.
Այն մարդն որ քարոզ տուեր,
Ցեղ ու ցեղ դեղըանք էր գտեր,
Գրեր մէկ մեծ գիրք կապեր,
Հոգւոյն յիշատակ թողեր։
Ինչ մարդ աշակերտ եղեր,
Այն գրոց բանէն սովորեր.
Մէկ հոգի աստուածասէր
Այն գրէն մէկ գիրք մի գրեր,
Առեալ իմաստնոց տուեր,
Գիտունաց ձեռօք է ալրեր։
Վա՛յ այն մարդուն հոգւոյն
Որ զայն գիրքն առեալ թագուցեր։
Փոքր ինչ ժամանակ անցեր,
Մէկ անգէտ մարդոյ ձեռք անկեր,
Տարեալ իպահեստ դրեր,
Զաշխարհի լոյսն թագուցեր։
Ետոյ մէկ գիտուն մ'եկեր
Զայն գրքին համբաւն է առեր,
Առեալ եւ քարոզ տուեր,
Շատ մարդոց օգուտ է եղեր։
Այն մարդն անգիտացեր,
Գնացեր շատ մարդ ժողովեր,
Եկեր եւ տաւի-(վէճ) արեր
Թէ մեր գիրքն ընդէր ես առեր.
Նոցա շատ խըրատ տուեր,
Թէ պարտ չէ զայդ գիրքդ պահել.
Վա՛յ այն մարդուն հոգւոյն
Որ զգիրքն առեալ է պահեր։
Ով որ գիրք փակած պահէ,
Իւր հոգւոյն կորուստ կամեցեր։
Նոքա են հակառակեր
Թէ զայդ գիրքդ քեզ չենք թողեր,
Պիտի որ մեր ձեռքը տաս
Մեզ վաղուց հետէ մընացեր.
Դեռ չեմք մարդոյ ցըցուցեր,
Ոչ այլոց ձեռք եմք մըտեր։
Դարձեալ պատասխան տուեր,
Թէ զգիրքըս ձեզնէ չեմ խըլեր.
Քիչ մի թող ինձ մօտ կենայ,
Շատ բաներ է ինձ պէտք եղեր.
Որչափ իմ մօտըս կենայ,
Ձեր հոգւոյն շատ շահ կլինենայ.
Ապա թէ առնուք պահէք,
Ձեր հոգին խաւար տի մընայ։
Ասեն. թող մեզ մօտ կենայ,
Այլվի տանք քանի պիտենայ.
Ով չի կարդայ գիր, պահէ,
Իւր հոգին կապած լինայ։
Զայդ բաներն որ դու ասիր,
Ծիր կացիր որ քեզ չի լինայ.
Ժողովեցիր գիրք բազում,
Գործք անցու զբաներն որ ինմա։
Գինու քընու մէ տար զքեզ,
Աշխարհիս սիրուն պահէ զքեզ,
Խոնարհ հընազանդ եւ հեզ,
Որ անդէն լինիս պարզերես։
Փառք անեղին աստուածութեան
Որ անսկիզբն եւ անվախճան,
Էր միշտ եւ է առանց թուական.
Զունի սպառումըն կատարման,
Զըգեաց զերկինս որպէս խորան,
Եւ հաստատեաց առանց հիման.
Եւ լուսաւորքըն բազմազան
Առանց ուրուք միշտ ընթանան.
Զհրեշտակս յերկինըս փառաբան,
Զմարդիկ յերկինս գործական։
Պատճառ լինի աստ շինութեան
Մինչեւ մահուամբ իհող դառնան։

Շնորհիւ Սուրբ Հոգւոյն եւ ողորմութեամբ նորին սկսեալ կատարեցի իմով ձեռնահիւր ձեռամբ եւ անարժան մատամբս իվայելումն անձին իմոյ բազում գրեանք է ժողովեալ պատմագիրքս։ Սկիզբն արարի գրել ՃԱՆԱՉ թուոյս եւ 33 թիւ այլ վերայ բերի (1), ամսեանն Ապրիլի 7, աւարտումն ա-

(1) ՃԱՆԱՉ բառին թուական նշանակութիւնն է 1202, որոյ վրայ աւելցընելով 33, կլինի 1235, որ է ՌՄԼԵ։

բարի թուականի ՉԼ ՄՌ [1] ամսեանն Փետրուարի 14, ի ժամանակս թագաւորութեան մերոյ ամենաբարեպաշտ եւ ինքնակալ մեծ կայսրուհին Եկատարինէ Ալեքսիովն յամենայն Ռուսաց եւ զիւր ժառանգ բարեպաշտ եւ ծայրագոյն կայսերազն Պաւլօ Պետրովիչն, եւ զուգակից նորին բարեպաշտ եւ մեծ դշխոյ Մարիա Ֆեոդորովնայն, եւ բարեպաշտ եւ ծայրագոյն իշխանք Ալեքսանդր Պաւլովիչն եւ Կոստանդին Պաւլովիչն, եւ բարեպաշտ եւ մեծ դշխոյ Ալեքսանդրը Պաւլովնային, եւ Հեղինէ Պաւլովնային եւ Մարիա Պաւլովնային եւ զբոլոր պալատն եւ զամենայն զօրս եւ զօրապետս նորին խաղաղութեամբ պահեսցէ եւ երկար կենօք արասցէ:

Իհայրապետութեան սրբոյ Աթոռոյն մերոյ Միածնաիջի Ղուկաս սրբազնասուրբ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ. միշտ նորին արժանաւոր աղօթքն եւ օրհնութիւնն Հայոց ազգի, մանաւանդ մեր նորաշէն Նախիջեւան քաղաքի վերայէ անպակաս արասցէ, եւ Աթոռոյն վրայ հաստատ պահեսցէ մինչ ի խորին ծերութիւնն:

Դարձեալ խուրբ Աթոռոյ ծայրագոյն նուիրակ եւ Ռուսաց երկրի եղեալ Հայոց ազգի, մանաւանդ մեր նորաշէն եւ աստուածախնամ տիրապահ գետահայեաց Նախիջեւանու առաջնորդ սրբազան Յովսէփ Արքեպիսկոպոսի. եւս նորին աղօթքն օրհնութիւնն քաղաքիս վերայէն անպակաս արասցէ, որոյ ընդ երկեար կեանս պարգեւէ, մինչեւ ի խորին ծերութիւնն հասուցանէ. Ամէն:

Որոյ ընդ հովանեաւ սուրբ Համբարձման փայտաշէն պայծառ տաճարին աւելածող, բոլոր քահանայից յետին, անպիտան մեղսաներկ տրուպ յետին գրիչ Մարտիրոս սուտանուն քահանայ, եւ գործով խաբեբայս, զայս բազմահաւաքեալ Պատմագիրքս եւ հրաշից պատմութիւնքս իմով չըբացեալ մատամբս բազում աշխատութեամբ գրեցի ի վայելչումն անձին իմոյ, որքան Աստուած կեանք պարգեւեալ է’ ընթեռնում, բան ստանամ եւ շահիմ, եւ այլոց պատմեմ, եւ նոքա լսեն եւ շահին. եւ որ աստեացս ելանեմ’ յիշատակ լինի իմ զաւակացն եւս. նոքա կարդալով’ բան շահելով’ զիս անարժանս յիշատակեն.

Ձեռքըս երթայ, գիրըս մընայ,
Մարմինս սըկար ի հող դառնայ:
Որ ըզտարտամըս ի բարեաց
Եւ ըզփարթամըս ի չարեաց,
Զանարհեստս իգրչութեանց
Յիշեցէք բարի մըտաց
Հարք եւ եղբարք ուսումնասիրաց
Որք պատահիք այս պատմութեանց,
Անմեղադիր լերուք մեր սղալմանց:
Զօրէն դիոյ մեռեալ հոգիս
Եւ շատ մեղօք լըցեալ զերիս
Յիշել ըզգըծող մատենիս:

Բազում սիրով եւ աղերսիւ հայցեմ ի ձէնջ սիրելիք, հարք եւ եղբարք եւ պատուաւորք եւ գիտնականք, թերեւս աղաչեմ զձեզ ներել եւ թողուլ վասն անարհեստութեանն կամ վասն գրչասղալութեան կամ խոշորութեան կամ մանրութեան կամ անշահութեան:

Դարձեալ յիշեցէք զհանգուցեալ ծնողքն իմ, հայրն իմ դպիր Աւետիք, եւ զմայրն իմ Այիզն, եւ այլ եօրն նախնեացս, եղբայր կամ քոյր կամ զաւակացս, հին եւ նոր ննջեցեալքս, մանաւանդ յայժմուս կենդանի եղբայրն իմ դպիր Յովհաննէսն եւ զկողակիցն իմ Յուստիան կամ զաւակն իմ Տէրոն, եթէ յիշէք, տէր Քրիստոս իւր սուրբ յարքայութեան յիշեսցէ ձեզ: Եղկելի Մարտիրոս քահանայս, որ անունս իգործես կամաչի, սիրելիք, զԱստուած ողորմին արձակեցէք իմեզ, եւ որ զմեզ յիշեն’ սիրով ցաւակցութեամբ, յիշեալ եղիջիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ. Ամէն:

Դարձեալ,

Ժամանակս է ամառնային
Ամսեանն օգոստոսի
Որ եւ ճանճքն յոյժ նեղէին,
Զանք անելով առարտ լինի.
Եւ որ ասէ Հայր մեղայ մի
Իւրեան ալ Աստուած ողորմի,
Կարդացողացդ ունկըն դնողաց,
Բազմօրեայ կեանս պարգեւեսցէ.
Ըստակ չուզեմ փող չուզեմ,
Միայն Հայր մեղայ կուզեմ:

Դարձեալ,

Գաբրիէլն օր մի ինձ կուգայ
Թէ կըկոչէ ըզքեզ արքայ,
Ահն եւ դողումն կալատէ զիս
Երկար ճամբուս պաշար չիկայ,
Թէ որ ունիմ’ յետնամընայ
Որ լինի բարի յիշատակ
Մատուցանէ սուրբ պատարագ
Եւ ջառնէ զիս դիւաց կատակ:
Այլ եւ լինի յիմար տըգէտ
Որ ասացէ գիրքըս չէ պէտ,
Թէ որ ծախիմ ասէ թեպէտ,
Հրաման չունիս հանել ձեռքէդ.
Թէ ոչ գիտէ նա գրոց բան
Տայ յիշատակ սուրբ համբարձման:
Թէ յանդգնի եւ կորուսցէ,
Թէ մերոցն եւ ոք ելցէ,
Նա Աստուծոյ պատիժն կրեսցէ,
Ընդ Կայենի տատանիցէ.
Եւ որ խօսիցըս լսեցէք,
Ի Քրիստոսէ օրհնեալ իցէք,
Եւ ընդ արդարսըն դասիցէք:
Որ ժամանակ կարդաս պատմես
Զքուղըրն բըքով չապականես.
Զկողն անողորմ յետ չի պարզես
Հանց որ կապին վընաս գործես
Կամ յանգէտի ձեռքըն ձըգես,

(1) *Հակադարձ* ՌՄԼՉ:

Խօղաց մարդկան կոխան չինես ։
Զորն որ կամիս կարդալ խնդրես ,
Զցանկի համարն գըրեալ եմ տես ,
Տըգիտութեամբ չի չարչարես
Այլ համարով շատ գտանես .
Անպէտ մարդոց ձեռք չըձգես ,
Վրան մումեր չկաթեցընես .
Այլ յոյժ սիրով նախախնամես
Սըրբեալ ձեռօք՝ լաթով բըռնես .
Ինոյ եւ ջրոյ իզատ պահես .
Մէջն գէշ գէշ գիր չըգրես .
Երկու երեք շորով փաթթես ,
Իչորային տեղի դընես ։
Որն որ կամիս՝ այն ընթեռնուս ։
Իսկ զգուշութեամբ խնամով պահօղքն
Օրհնեալ եղիցին իմենջ եւ ի Քրիստոսէ ։
Անպէտ յիմարըս գըրեցի
Որ 46 տարոյ էի
Անմեղադիր լիք դուք ինձի .
Գիրս աստէն մնայ ,
Ծրեալ սըրակս որ առ ձեզ կայ .
Մարմինս մեռանի հող դառնայ .
Թմրեալ հոգիս առ տէրն երթայ .
Գիրս սիրով ընթերցիք ,
Երէց Մարտիրոսն աղօթս ձեր յիշեցիք ,
Վարձքն իՏեառնէ ընկալցիք ։
Որ ըզկըլլեալն Յունան կէտին
Հաներ արձակ հողիւ իգետին .
Եւ զանցաւոր ծառայս յետին
Մի տալ տանել մեղաց գերին .
Տէր Մարտիրոս գրիչս՝ խաբած չարին
Իձեռս անկայ եւ որսողին
Զիս կիսամահ եթող վերին
Որ եմ անկեալ խիստ ցաւագին .
Զքեզ աղաչեմ տէրըդ վերին
Որ խնդիր եկեր կորուսելոյն ,
Զիս մի թողուր անվայր վայրին ,
ՌՄԼԱԵ ին ։

Մահն ինչ անէ Ադամորդւոյս ,
Կամ յերբ թափիմ իյոյս բարոյս .
Այս սուտ կենցաղըս ետ ինձ խոյս
Շալակ չինեց խաբեցելոյս ։
Մահու բաներն որ ետ մարմնոյս ,
Կամեր զրկել զիս իհոգւոյս .
Երբ բաժնեցի զչարն իբարոյս
Աշխարհս աչիցս ելաւ գերոյս .
Զպիտի առներ իհաւէս նմա մաս .
Դուստր եւ որդի չօգնէ գերոյս
Ոչ մեծութիւն իժամ մահուս .
Սկիզբն ածեմ աղօթելոյս ,
Աշխատութեամբ ջանք դնելոյս ։
Տէրն ողորմի մեղուցելոյս ,
Իխաւարէս ածէ իլոյս .
Յորժամ ազդումն եղեւ հոգոյս
Տէրն ողորմած երետ ինձ լոյս
Մի զարմանայք այս բաներուս
Ով որ ունի առ տէրն յոյս .
Գեմ չէ զըրկել այս ցանկալոյս
Մըտացս երիտ կանթեղ մի լոյս .
Որ առաջնորդ եղեւ կուրոյս
Այ եմ եղբարք աչացս լոյս
Զինչ կխօսիմ վերայ հոգւոյս՝
Գիտեմ այս չէ յինէն հոգւոյս ,
Հոգւոյն շնորհքն երետ նիքոյս .
Խղճաց Աստուած մոլորելոյս ,
Զարթոյց Աստուած իխոր քընոյս
Եւ բացի ետ զաչեր հոգւոյս .
Որ ես նայել կամիմ իլոյս
Զինչ նենգ ու ծուռ կայ իլեզուս .
Յիսն է ձգեմ լինիմ զինչ կոյս ։
Բղխեմ այսօր ջուր աղբերոյս .
Որ լուսանամ ըզաղտ հոգւոյս .
Մի մեղադրէք այս բաներոյս
Հայր մեր երկինք ասէք գերոյս ։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԱՆԵԼՈՒԿ

Ը.

Մարդ մը գիտեմ՝ Նեռ անունին ճահաւոր,
Որ կըթափէ զարիւն սըրբոց բիւրաւոր,
Իսուտ գիտնոց կառնու հազար սուտ պըսակ,
Պարծիլ իգլուխ կալ ցոփ մարդոց ւ՚անառակ.
Կըմեռցընէ զմայրն ու զվարպետ խելացի,
Եւ կըսպաննէ զիւր ամուսինն աքացի.
Այր մը քաշուած յետոյ զերդ գայլ քանասար,
Կըռուի մահուն հետ եւ յաղթի վատաբար,
Իւր եւ այլոց ձեռօք մեռնի չարաչար,
Եւ կաղատի այն ցուցամքէն հին աշխարհ։

ՕՐԷՆՍԴՐՈՒԹԻՒՆ

Օրինադրութեան մը աղէկութեան առաջին պայմաններէն մէկն այս է որ անոր գործադրութեանը համար պէտք եղած անձանց ընտրութիւնը արդարութեամբ լինի, եւ անխարդախ կերպով ընտրուին ոչ միայն մեծերը, այլ եւ ստորին աստիճանի պաշտօնատէրները: — Իհարկէ շատ մարդիկ ետեւէ կլինին որ իրե՛նք ընտրուին. ամէն անգամ որ ցած մարդը առաջ անցնի ու պատուաւորը ետ ձգուի, տգէտը վեր ելնէ ու գիտունը վար մնայ, — հասարակաց երջանկութիւնը՝ առաքինութիւնը եւ իմաստութիւնը մէկ մէկ մահացու վէրքեր կընդունին: Նոքա մեծամեծ վնասներ կընեն հարկաւ իրենց աստիճանին ու պաշտօնին ուժովը, իրենց որոշմունքներուն անխոհեմութեամբը, եւ իրենց չար օրինակովը. բաց յայնմանէ օրէնսդիրը կամ սահմանադրութիւնը որոշող գերագոյն իշխանութիւնն եւս արհամարհելի կլինի, վասն զի մարդիկ զինքն ալ իւր երեսփոխաններէն կչափեն, եւ կըսեն թէ ինքն ալ երեսփոխաններուն պէս աւելի իւր շահուն համար կաշխատի՝ քան թէ հասարակաց օգտին համար:

Հապա ի՞նչ պիտի ըսեմք այնպիսի տէրութեանց համար, ուր որ առաքինութիւնն ու տաղանդը անոնց հաստատութեան նեցուկները լինելու տեղ՝ իբրեւ վտանգաւոր ու վնասակար բաներ մէկդի կձգուին... Այս որ այսպէս լինի, այն քաղաքականութիւնը՝ որոյ հիմն է անշահասիրութիւն եւ նպատակը բարեգործութիւն՝ կդառնայ կըլինի պղտոր ու ցեխոտ քաղաքականութիւն մը՝ ցածութենէ, խարդախութենէ ու հպարտութենէ շաղուած. այնուհետեւ ազգասիրութիւնն ու խոհեմութիւնը աներեւոյթ կլինին, եւ բռնակալութիւնը ուրիշ չափ ու սահման չը՛ունենար՝ բայց եթէ իւր իսկ անկարողութիւնը:

Ընտիր ընտիր իշխանաւորներ որոշէ. նոցա ձեռքին տակը եղողներն ալ շուտով նոցա պէս ընտիր կլինին, եւ ամէն բան պէտք եղած կարգը կմտնէ:

Գէշ իշխանաւորներու ձեռք՝ աղէկ օրէնք չըկայ որ չաւրուի. իսկ լաւ իշխանաւորներու ձեռքը՝ գէշ օրէնք չկայ որ չաղէկնայ ու չշտկուի:

Ո՛ր եւ իցէ օրէնսդրութիւն ըստ ինքեան խախուտ է, եւ անդադար երկու վտանգաւոր ժայռերու մէջ կծփայ: Մէկը՝ ինքնակամ իշխանութեան վտանգն է, եւ միւսը չափազանց դրական օրէնքներուն վտանգը: Մէկուն ոյժը՝ դատաւորներուն տգիտութիւնն ու կողմնասիրութիւնն է, մեկալով դատաւորը պարզ մեքենայ մը կդառնայ, գիտունը տգէտ, եւ պատուաւոր մարդը ցած մարդ, որ կստիպուի իւր խղճմտանքին ու գիտութեանը հակառակ ճամբայ բռնելու:

Օրէնքի մը խօսքերուն չափազանց նիւթապէս կապուիլը շատ անգամ աւելի յանցաւորին ջատագովութիւն կլինի քան թէ անմեղին պաշտպանութիւն: Անգղիացւոց մէջ շատ կայ այս պակասութիւնը, թէպէտեւ այժմ քիչնալու վրայ է. նոցա մէջ այս դիպուածը կպատմուի որ շինծու ալ երեւնայ նէ՝ բաւական ճշդութիւն ունի: Մարդուն մէկը երկու կնիկ առեր է եղեր. դատաւորները զինքը դատապարտելու կլինին. իսկոյն կերթայ երրորդ կին մըն ալ կառնու, անով կազատի, որովհետեւ օրէնքը այսպիսի դիպուածի նախատես չէ եղած. դատաւորներէն մէ՛կն աչէ կրցած մտածել թէ երեք կին ունեցողը՝ հարկաւ երկու կին ալ ունի:...

Երկքայական դիպուածոց մէջ, դատաւորներն իրենց գիտութիւնը հասարակաց կարծեացը պիտի յարմարցընեն. բայց կերեւի թէ մէ՛կ խոստում մը՝ մէկ սովորութիւն մը չկայ որ կարող լինի զիրենք բռնադատել՝ իրենց խղճմտանքին ու գիտութեանը ուղղակի դէմ շարժելու:

Այս բանիս աւելի իրաւունք ունի գերագոյն խորհրդարան մը քան թէ ստորին դատարան մը: Դատարանը աւելի կապուած է օրէնքով, բայց խորհրդարանը՝ իբրեւ այն օրէնքը հաստատող՝ կրնայ պէտք եղած ժամանակին այն օրէնքը փոփոխել, մանաւանդ երբ յայտնի լինի թէ օրէնքին սկզբնական եւ բուն միտքը ո՛րն է:

Օրէնսդիր մը չկրնար ամէն բանի նախատես գտնուիլ. եւ եթէ յանկարծ այնպէս երեւնայ թէ անիրաւ բան մի է հրամայածը, պէտք է համարիլ թէ միտքը չէ հասկըցուած. ապա թէ ոչ, չափազանց արդարութիւնը անիրաւութիւն կդառնայ,

եւ ատեն կլինի որ մարդ կտարակուսի թէ արդեօք աւելի լաւ չէ՞ պարզ շիտակ մտածութենէ կախում ունենալ, եւ *Փաշայի* մը կամ *զաւրի* մը հաճոյիցը հնազանդիլ՚ քան թէ մեր դատաստանական ձեւերուն բարակութիւնները, արգելքները եւ մանաւանդ դանդաղութիւնները:

Խօսքերնիս սահմանադրութեանց վրայ դարձընելով, ամենէն բնական եւ գուցէ ամենէն պատուականը այն սահմանադրութիւնն է որ այս չորս սկզբանց վրայ հիմնուած լինի. ա) ժողովուրդը ինքն ընտրէ իւր երեսփոխանները. բ) Այն երեսփոխաններն ընտրեն իրենց գլխաւորները. գ) Այն երկու ժողովներն իմիասին ամէն իշխանութիւն ունենան, միայն թէ չկարենան առաջնոյն ընտրութեան կերպը փոխել. եւ դ) Հասարակաց կամքը լինի ամէն տեսակ վէճերու վերջին լուծմունքը տուողը: — Մանր պարագաները իրենք իրենցմէ կտեղաւորուին այս սահմանադրական քառակուսւոյն մէջ:

Մէկ բան մը կայ որ օրէնսդիրը ոչ երբէք պէտք է մոռնայ, այսինքն մարդկանց տկարութիւնն ու չարամտութիւնը: — Այն օրէնսդիրն որ միտքը դրած է թէ մարդիկ ամէնքն ալ բարեսիրտ, անշահասէր ու խօսք հասկըցող են, այն ճարտարապետին կնմանի որ աւազէ կամ ցեխէ հիման վրայ հոյակապ շէնք մը կբարձրացընէ: — Մի՛ պահանջեր որ սողունը վազէ, եղնիկը թռչի, եւ կամ հասարակ մարդիկ փիլիսոփայի պէս մտածեն ու շարժին:

Այդ սխալմունքն ըրած են շատ անգամ շատ հին եւ նոր քաղաքագէտներ, այնպիսի օրէնքներ սահմանելով որ ճիշդ կատարելու համար կամ հրեշտակ պէտք է լինել եւ կամ իմաստուն. եւ ո՞վ չգիտեր որ մեր մէջ իմաստուններն ալ նոյնչափ սակաւագիւտ են՚ որչափ հրեշտակները: Խիստ շատ բան կայ որ ըստ ինքեան զարմանալի է, բայց իրօք անկարելի: Այս բանիս վրայ քաղաքական աչք մը ձգելը այնպիսի նայուածքի կնմանի որով մարդ ընդարձակ դաշտերու վրայ կնայի. հեռուի դաշտերը շիտակ կերեւան, եւ կարծես թէ հեռուն դիտած նպատակիդ շիտակ հասնելու համար ամենեւին արգելք ընող բան մը չկայ. բայց քանի որ առաջ երթաս՚ փոսեր, լիճեր, ճահիճներ, քարաժայռեր կելնեն առջեւդ ու արգելք կլինին, կամ գէթ չեն թողուր որ շիտակ երթաս նպատակիդ: Փառք տուր թէ որ գիշերը վրայ չհասնի, եւ թէ որ դուն ուժէ չընկնիս բոլորովին: Դիտած նպատակդ միայն երեք մղոն հեռու կերեւար, բայց ճամբան տասուերկու մղոն է եղեր, գուցէ եւ աւելի:

Այսու ամենայնիւ միշտ օգտակար է ցուցընել մարդկանց ընկերական ճշմարիտ սկզբունքները: Եթէ չկարենան բոլորովին հնազանդիլ անոնց, գէթ կրնան մօտենալ:

ՏՐ ՎԷԻՍ.

ՃԱՆԱՊԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ

ԻԳԱՒԱՌԻՆ ՔԵՐՍՈՆԻ, ԻՊԵՍԱՐԱԲԻԱ ԵՒ ԻՓՈՏՈԼԻԱ.

(Շարայարութիւն եւ վերջ.)

Քիչ մ՚առաջ գնալով մտանք Գրիգորուպոլի անտառը, որ բաւական զուարճալի է: Հոգեւորականք Լուսաւորչի Եկեղեցւոյ դուռը հանդիսաւոր ընդունելութիւն ցոյց տուին. վերջը ջնորհափայլ Տէր Դաւիթ քահանայն Շահինեանց կարդաց իղիմաց Հոգեւորականաց եւ ժողովրդականաց համառօտ եւ գեղեցիկ ճառ՚ որով եւ հանդէսը վերջացաւ, եւ Սրբազան Այցելուն առանձնացաւ իրեն համար պատրաստած բնակութիւնը ազնուական Աղա Յովհաննէս Աստուածատրեան Սաքեանի տունը, ուր տեղ ներկայացաւ Քաղաքապետն եւ բոլոր երեւելիք քաղաքին: — Այս քաղաքը Խերսոնի Նահանգական քաղաքն է, որուն մէկ կողմէն ալ կանցնի Զօրնայ գետակը, որուն անունովը քաղաքին հին անունն էր Զօռնայ: — Տնէբրայի եզերքը ունի երեք եկեղեցի 2685 բնակիչ կամ 585 տունք, որոց երկու եկեղեցիքն են Հայոց, եւ Հայք են մինչեւ ութ հարիւր հոգի, կամ 180 գերդաստան: Հայք ունին առանձին Ազգային դպրոց որուն մէջ եւ անզգուշութեամբ Մօլտաւանի որդիք եւս ընդունելով՚ խափառ յետ էր մնացած հայերէն լեզուն, որ առաջին անհրաժեշտ հարկաւորութիւնն է քաղաքին. ըստ որում այս տեղ Հայք տաճկերէն կխօսին:

Երջանկայիշատակ Յովսէփ Կաթուղիկոսն Արղութեանց՚ Իզմայիլ Օաշքով քաղաքներէն բերեր է այս տեղ զաղթական ութ հարիւր գերդաստան Հայ եւ ապա բաւականաչափ եւս ժողովեր են Պելիէն եւ Բոլշանէն, այնպէս որ մի հասարակութիւն են կազմեր. նա ինքն հիմն դրեր է այս քաղաքս, եւ յանձնել է Հայաստանեայց սուրբ Լուսաւորչի պաշտպա-

նութեանը, որուն անուամբն կառուցեր է մեծ եկեղեցին եւ նորա խնդրանօքը Տէրութիւնը անուանել է զայն *Գրիգորիուպօլիս*: Կան եւ երկու կամ երեք եկեղեցեաց աւերակներ որոց մինն է հրապարակին մէջ, վանդակապատ ըրած, եւ մէջը խաչ մը կանգնած. եւ ըստ այսմ երկու եկեղեցեաց շինութիւնն եւս ժամանակակից է իրենց գաղթականութեան, այն է 1792-ին: Միայն կարդացի այս եկեղեցեաց պարսպաց մէջ մէկ քանի մահարձաններ հին թուով, որոց համար ասացին ժողովուրդք թէ այն քարերն գաղթականութեան ժամանակ բերած են այն տեղ յիշատակ իրենց նախնեաց Մեծամեծ բարերարութիւն վայելած է այս քաղաքը, ինչպէս Յովսէփ սրբազանին նմանապէս եւ Գրիգոր Արքեպիսկոպոսին անխոնջ հոգացողութեամբը շատ արտօնութիւններ 30,000 տեսեարին հող պարգեւել է նոցա Պօղոս կայսրը: Հայք ունին առանձին ազգային Դատարան. բայց ափսոս որ անհոգութեամբ եւ աղքատութեամբ կորուսել են շատ բաներ, իրենց ձեռքն մնացած էր միմիայն 18,400 տեսեարին հող եւ անտառ. որուն մէկ մասն եւս այժմ յափշտակեցին Մոլտաւանք. եւ Դատարանն անգամ առաջին դատաւոր նստած է Մոլտաւան: Դատաստանատան հայերէն օրէնքը վերնալէն զատ լեզուն ալ վերցեր է: Բայց զարմանք չէ. լեզուն քաղաքէն վերցած ժամանակը դատարանի մէջ միթէ պահուելու էր:

Առ հասարակ աղքատ են ժողովուրդք, եւ շատ տեսակ կատարելութենէ զուրկ, հազիւ կան մի տասն գերդաստան միջակ կարողութեամբ, միւսներն կպարապին այգեպանութեամբ, երկրագործութեամբ, եւ շատերն ալ ցրուած Օտեսաա Բիշնեւ եւ այլ քաղաքներ, կապրին սափրիչութեան արհեստով: Այսչափ միայն մխիթարութիւն կայ այս քաղաքը որ նորահաս երիտասարդներն դուրս քաղաքները շրջելով աչքերն բացուած է, եւ այժմ մեծ հետեւողութիւն ունին իրենց առաջին կայսերապարգեւ իրաւունքները ձեռք բերելու: Ս. Լուսաւորչի եկեղեցին տեսի շատ հին խաչեր եւ արծաթեղէններ հին յիշատակարաններով կամ առանց յիշատակարանի. բայց զարմանք է եւ այն սուրբ աւանդն որ կըսուի *Ս. Նշան*, որ երկաթեայ շատ հնաձեւ խաչ մըն է, երեւոյթն ցոյց կուտայ որ այս խաչը մեծամեծ փորձանաց հանդիպած է: Թէպէտ եւ խաչին շատ տեղերը կոտրած կամ փշրած են, բայց շատ հրաշագործ է, վասն զի տեղւոյն բնակչաց կերպ կերպ հրաշքներ պատմելէն զատ, ամենայն ազգեր, ինչպէս նաեւ Հայք՝ երկար ճանապարհներէ ուխտ կուգան, հիւանդներ կբերեն եւ իրենց հաւատքովը կըվայելեն խաչեցելոյն Աստուծոյ շնորհքն ու ողորմութիւնը եւ կվերադառնան տեղերը:

Այս եկեղեցւոյ մէջ նմանապէս կպահպանուի եւ Պօղոս կայսեր տուած Հրովարտակը՝ զարդարուն ոսկեզօծ տուփի մէջ, Ռուսերէն գրած հանդերձ թարգմանութեամբ, որ ունի այս օրինակ. ,, Աստուծոյ արագահաս ողորմութեամբն մեք
,, Պօղոս առաջին Կայսր եւ ինքնակալ ամենայն Ռուսաց...
,, Հաւատարմազունից Հայոց Քրիստոնէական օրինի հասա-
,, րակութեան քաղաքին Գրիգորիուպօլու ամենայն կերպի
,, կողմանց ամենեցուն ընդհանրաբար եւ ամենիցն յատուկ
,, մերս կայսերական ողորմածագոյն բան . . . *ա.* Զպահան-
,, ջել ինոցանէ զդրամս վասն շինութեան տանց եւ խանութ-
,, թից, գործեաց եւ վաճառականութեան . . . *բ.* Վասն աղ-
,, քատաց շինութեանց 8041 ռուբլի, վասն շինութեան նաեւ
,, վանիցն եւ աւազ եկեղեցւոյն . . . *գ.* Տացի 30 հազար
,, տեսէրին երկիր վասն Հայոց ըստ Դակլատին որ ի1794,
,, հոկտեմբերի 12. յաւելուլ յայնմ նաեւ 30 հազար եւ 400
,, տեսէրին մինչեւ ցգետն Տաշլիկ . . . *դ.* Նշան քաղաքին
,, ըստ նոյն Դակլատին պատրաստել . . . *ե.* Ի4 յունվարի եւ
,, ի19 ապրիլի 1799 ամի հրովարտակօք մերովք վերահաս-
,, տատեցեալ զիրաւունս ընդարձակօրէն վարել Հայոց ըԿայ-
,, սերութեան մերում զդաւանութիւնս իւրեանց քրիստոնէա-
,, կան օրինի. շինել վանորայս, եկեղեցիս, զանգակատունս
,, . . . կախեալ զոլով միմիայն յիշխանութենէ Հայոց Պատ-
,, րիարգին Ղուկասու Էջմիածնի, եւ փոխանորդէ նորին
,, . . . հաստատելով առ ի դատել զհոգեւոր եւ զմարմնաւոր
,, անձինս ըԱստրախան զՀայոց հոգեւոր Կանցիստօրն լինել
,, ինմա նախագահութիւն ունող Արքիմանդրիդ մի, եւ երեք
,, դատաւորք յաւագ քահանայից. երկու սէկրէտարք (այս-
,, ինքն ատենադպիրք) մինն իմասին Հայոց՝ վասն գիտո-
,, ղաց զլեզուն Հայոց. իսկ միւսն իմասին Ռուսաց՝ յաղագս
,, այնց Հայոց՝ որք առաւել տեղեակ են լեզուին Ռուսաց,
,, քան Հայոց. եւ չորս գրագիրք վասն գրագրութեան. ենթ
,, կառավարութեան սմին Կանցիստորի եղիցին ամենայն
,, եկեղեցիք Հայոց եւ ծուխք նոցա . . . *զ.* Ունիցին սեպ-
,, հական Հայոց իրաւարան ընտրելով զդատաւորս իժողո-
,, վրդենէ իւրեանց. զսէկրէտարս, եւ զգրագիրս . . . *է.* Ար-
,, ձակեմք զնոսա յարքունական հարկաց եւ իծառայու-
,, թեանց, որպիսի կողմանց եւ իցէ . . . *ը.* Ազատ վաճա-
,, ռականութեամբ արդիւնաւորեսցին իծովու եւ իցամաքի
,, . . . *թ.* Հրամայեմք ամենայն նախարարաց պաշտպանել
,, զայսոսիկ հաստատութիւնս: . . Ցամի 1799, եւ ի28 հոկ-
,, տեմբերի: — ՊՕՂՈՍ ԿԱՅՍՐ. — *Գրաֆ Թապատաիչլին*":

Մայիսի 11. Սրբազան այցելուն մի քանի Ազգային գործեր վերջացնելէն յետքը գնաց Հոգեւոր կառավարութիւնը Հայոց. այն տեղ եւս վճռեց քանի մի եկեղեցական գործեր, վերահասութիւն գործեց եկեղեցական շինութեանց եւ Առաջնորդական այգիին: Գնաց այցելութեան մի քանի երեւելեաց, եւ ապա ուսումնարանը Ժողովրդական Դպրոցը տեսնելով խղճալի դրութեան մէջ զոհ չեղաւ Հոգաբարձուէն եւ քահանայից, ուստի դառնալով տուն, շուտով իւր կարգադրութիւնքը ըրաւ թէ բերանացի եւ թէ գրաւոր, այնպէս որ ապահով ըլլալու է թէ այսուհետեւ պիտի ծաղկի կարելին յառաջադիմութեամբ խեղճ աղքատ մանկանց Հայոց, որոնք յիսունի չափ կգտնուին այն տեղ: Արժանի հրապարակական Ազգային շնորհակալութեան առատաձեռնութիւն Ալէքսան Աղայի, որ ինչպէս կենդանութեան ժամանակը շատ մեծագործութիւններ ըրած էր Սուրբ Աստուածածնի եկեղեցին նորոգելով, նոր ոսկեզօծ խաչկալիւ զարդարելով, այլ եւ մօտերս իւր մահուանէն յետքը թողեց օրինաւոր կտակ, որով կաւանդէ 1700 րուպ. արծ. հին ուսումնարանի հըրդեհով այրած տունը նորոգելոյ, եւ 1300 րուպլիի շահեցողութեամբը նորա տարեկան նիւթական պիտոյից մէկ մասը հոգալ:

Ի 12 մայիսի Սրբազան Այցելուն խնդրեց զարդարել Լուսաւորչի եկեղեցւոյ Սեղանը, դնելով մէջ տեղը սուրբ Նըշանը եւ բոլորը միւս մասունքները, մատոյց փառաւոր հանդիսիւ իւր ուխտական պատարագը: Վայելուչ քարոզիւ

օրհնեց զժողովուրդը, քաջալերելով զնոսա յԱստուածպաշտութիւն եւ իբարեգործութիւն. եւ Ազգասիրութեան յորդորներով իւր հրաժարական ողջոյնը տալով, կնքեց Քարոզը. իսկ Սուրբ Պատարագէն յետոյ հանդիսաւոր խաչլուայիւ կատարեց իւր ուխտը:

Այս քաղաքիս մէջ բաց իմեր տանուտէր Ազնուական Սարովէն, որոնք քանի եղբարք են եւ երեւելի կալուածատէարք, կան Բասալեան եղբարք Աղա Օգսէնտիոս, Ղուկաս Աղա եւ Բարեղ Աղա, Ասլանեան Մկրտիչ Աղա, Ծարուկեան Յովհաննէս, Շահինեան Յովհաննէս, Քեօսէեանք Մկրտիչ եւ Կարապետ. Գեսըօրեան Մինաս եւ Բոբովեան Յովհաննէս, որոնց հետ եւս Սրբազան Առաջնորդը պատարագէն ետքը երկար խորհրդածութիւններ ընելով՝ զկնի ճաշուն ուղեւորեցանք դէպ յՕտեսսա. այն օրը Դիրասբոլ քաղաքէն անցնելով միւս օրը հասանք Օտեսսա:

Օտեսսայի երեւելեաց այցելութեան մէջ այս անգամ չեմ կարող մոռանալ այն արժանաւոր խօսքը Նոր Ռուսաստանի գլխաւոր կուսակալին, որ իւր ժողոված քիչ աւուր մէջ տեղեկութիւններէն, ասաց Սրբազան Առաջնորդին թէ „Ինչպէս Կովկասեան կողմերը ծանօթ եմ Հայոց բարեբարոյ եւ զովելի բնաւորութեանց, այնպէս եւ այս կողմերուն համար, շատ ուրախ եմ որ ինձ Պեսարաբիոյ կուսակալը յատնեց թէ այն Նահանգին մէջ թէպէտ Հայոց թիւը համեմատելով այլոց ազգաց հետ շատ քիչ են, բայց ըստ մեծի մասին համբաւաւոր՝ հարուստ կալուածատէարք եւ վաճառականք են, ամենայն կատարելութեամբ գովութեան արժանի ժողովուրդք“: Նոյն իսկ խօսքը հաստատեց Սրբազան Առաջնորդը պատմելով իւր ճանապարհորդութիւնը, եւ համառօտ անցնելով ինչպէս նախնի Հայոց թողած մեծագործութիւնքը զոր տեսանք, նոյնպէս եւ ներկայ ժողովրդոցը ջերմեռանդութիւնը, ազգասիրութիւնը, եւ ոմանց եւս ազգային բարերարութիւնքը, ինչպէս հանգուցեալ Ալեքսանեանի կտակը, Զաքարեանց Եկեղեցի շինելը, Բոբովիչի առատաձեռն նուիրատուութիւնը Խալիպեան Ուսումնարանին, եւ այլն: Նորին գերազանցութիւնը Տէր Քոցեպու շատ ուրախութեամբ խոստացաւ կատարել մի քանի միջնորդութիւնք Առաջնորդին, որոնք կվերաբերին Ազգային յառաջադիմութեան, ինչպէս Գրիգորուպօլի Հայոց մի քանի կորուսած արտօնութիւնքը ձեռք բերելոյ համար, Քիշնեւի կալուածոց նորոգութեան համար Տէրութեան վերաբերեալ թոյլատուութիւնքը. եւ յետ արժանաւոր պատուասիրութեանց հրաժարեցաւ:

Հնութեան թանգարանի տեսուչ Մուրզաքեւիչի այցելութեան ժամանակը Սրբազան Այցելուն ընկալաւ նուէր մի Մատեան նոր մամուլէն ելած Դ. հատոր Աշխատասիրութեան ընկերութեան Հնագնութեան, եւ սիրով յանձն առաւ կատարել տանուտիրոջ մի առաջարկութիւնը՝ այն է, տալ օրինակել եւ բազմանել Փարիզեան Համաշխարհական հընութեան թանգարանի մատենադարանի մէջ գտնուած մի հետաքրքրական մատեան, որ այժմ միայն կյայտնուի ուսումնական աշխարհին, այսպիսի վերնագրով „*Բողոքք Հայ Եպիսկոպոսաց Թէոդոսիոյ առ Պապն Հռովմայ վասն անիրաւանուն քննութեանց Հռովմէականն Միսիօներաց առ խղաբձուցանել զՀայս իՀռովմէականութիւն*“: Ցանկալի է արդարեւ այս մատենի եւ Հայերէն հրատարակումը, որով կրացուի սկզբնաւորութիւն եւ աղբիւր ճեղքման Հայոց ոմանց, իւրեանց հայրենի ուղափառ սուրբ Եկեղեցիէն: Սորա վերնագրէն ինչպէս կերեւի, բռնութիւններ շատ եղած է Հռովմէական միսիօներաց կողմանէ: Նոքա Ազգին թափառական վիճակին ժամանակ, միջոց գտած են որսալոյ զժողովուրդն, որոնց սերունդը եւ ցայսօր կգտնուի Խրիմու քաղաքները հարիւրաւոր գերդաստաններով: Թերեւս շատերն իվերջոյ ցրուած լինին Հայաստանի եւ Տաճկաստանի շատ երկիրներն, բայց այս տարակոյսը յիշեալ մատենոյն տպագրութեամբը կփարատուի, յորում կկարդամք նաեւ այլ տեղերու Հայոց մէջ Հռովմէականութեան ծագումը:

Հայկազն իշխան կնեազ Արղութինսքիին այցելութիւնը կատարուեցաւ մի քանի Ազգային խնդիրներու վախճան տալով. որոց մէկն էր Օտեսսայի Հայոց Եկեղեցւոյն զանգակ կախելն, որ ցայսօր չունէր: Այս բանիս վրայ Գերապատիւ Առաջնորդը Ազգային ժողովք եւս ընելով՝ առաջարկեց որ մէջերնին ստակ հաւաքին որով պէտք եղած զանգակները բերուին. յետոյ Ուսումնարանի բարեկարգութիւնն եւս հոգաց:

Նոյն օրը զկնի ճաշուն մեր հրաժարական ողջոյնը տալով՝ Օտեսսայէն փութացանք նաւահանգիստը եւ մտանք նոյն իսկ *Միհրդատ* անուն շոգենաւը, որով եկած էինք:

Ծովը հանդարտ, օդը պարզ, ուստի եւ ճանապարհորդութիւնը շատ զուարճալի: Հասաւ գիշերը լուսնկային 13 էր, երկինքը պարզ, ուստի նստելով բաւական ժամանակ վերին դստիկոնը զուարճացայ բնութեան առատաձեռնած տուրքովը, եւ ահա միտքս եկաւ իմ ճանապարհորդութեանս տխուր առարկաները եւ յափշտակեց ինձէն զուարճութիւնքս, վասն որոյ առանձնացայ իմ ննջարանս եւ շատ խորհրդածութիւններէս յետքը առի ձեռքս գրիչն ու Աշխարհագրութեան տախտակը, եւ սկսայ հաշիւ տեսնել վիճակագրական եւ քաղաքական տեսութեանց վերայ հետեւեալ գաղափարաւ.

Պեսարաբիոյ Նահանգի 29,565 քառակուսի վերստ տարածութեան վերայ բնակող Ռուսաց Կալիցիոյ Մոլօռոսխաներուն, Մօլտաւանաց, Պուլղարաց, Շվետաց, Հրէից, Պուլղար եւ Գերմանացի կալօնիստաց եւ Ցիգանաց մէջ որոնց թիւը կհասնի 890,865 հոգիք, ինչ նշանակութիւն կարող էին ունենալ 300ի չափ Հայք, այս օտար հողին մէջ ցիր եւ ցան եղած, լեզուն կորուսած, ազգային շատ տեսակ բնաւորութենէն զրկուած: Քրիստոնէից 835 եկեղեցեաց մէջէն, հարկաւ վեցը հազիւ Հայոցը կլինէր: Բայց ճշդիւ հաշուելով եւ Հրէից թիւն եւս հանելով մէջէն երեւեցաւ որ եթէ միւս ազգերը հազար հոգւոյ համար ունին մի եկեղեցի, Հայք աւելի կրօնասէր են որ առ իւրաքանչիւր հինգ հարիւր հոգի ունին մի եկեղեցի: Եթէ 1171 գիւղօրէիցն 60-ի չափ են Հայ կալուածատէարց սեպհականութիւնք, հարկաւ այս մի առանձին խնամքն է վերին Տէսչութեան: Եթէ այն սակաւաթիւ Հայոց մէջ, ունիմք այնպիսի ականաւոր Պայազատ իշխանք ինչպէս Յովհաննէս Մուրատ Պէյ, Գրիգոր Ցէյրատ Պէյ, Տէրութեան Աստիճանաւորք, Կալուածատէարք եւ վաճառականք, ինչպէս Զաքարեանք, Յոհանեանք, Անուշեանք, Ուրֆալեանք, Կօյլաւեանք, Բոբովեանք, Պալէօզեանք, Զօլագեանք, Զէրքէզեանք, Խուտավէրտեանք եւ այլ բազումք, այն փառք են մեզ եւ ապացոյց Հայոց

մեծահանճար, խորագէտ եւ հեռատես հոգւոյն: Երբ Պեսարապիոյ եօթն քաղաքաց երկուքին կամ երեքին քաղաքագլուխք տեսանք Հայ վաճառականք, ուրեմն հարկաւոր չէ Հայոց տնտեսականութեան եւ քաղաքականութեան մէջ առաջաւոր լինելուն վերայ տարակուսիլ: Պեսարապիոյ վաճառականութիւնը որ երկու կարգ է, այսինքն ներքին եւ արտաքին. առաջինը Ռուսաստանի ամենայն նահանգաց հետ. Երկրորդը Մօլտաւիոյ եւ Աւստրիոյ հետ Նովօսելցայի եւ Սկալեանի վերայով, նոյնպէս եւ Պենտերի վերայով Օտեսսայի նաւահանգստէն Դնեսթրայի վերայ բանած նաւերով կհասցընէ իւր արդիւնաւոր վաճառականութիւնը Եւրոպայի շատ տեղեր. որուն գլխաւոր աղբիւրն է, նախ տեղւոյն անասունքը, որոց մէջ ականաւոր է Պեսարապիոյ եզինքը, նմանապէս եղ. կաշի, մազ եւ բուրդ. ձկնեղէն եւ ձկան ճարպ. եւ երկրորդ երկրին բոյսը, ինչպէս շատ առատ գինի, որոյ վետրան 10 կոպ. տալուն մենք ականատես եղանք. ցորեան, գարի, վարսակ, եգիպտացորեան, հաճար, ձուար, նմանապէս շատ տեսակ ծառի եւ պարտէզի պտուղք եւ փայտք, որոնց համար մեծ տօնավաճառներ կլինի Բիշնեւ եւ Պելց քաղաքները: Այս վաճառականութեան մէջ ընայելով սակաւաթիւ լինելուն, անուանի է Հայը, եւ իւր բնական հանճարովը ոչ միայն տէր է նա մեծագումար բարութեանց իւր կալուածքներէն եւ այգիներէն եւ կապալաւ իւր ձեռքն ունեցած հողերէն, այլ եւ նա շատ տեղեր կհասցնէ վաճառականութեամբ Աստուծոյ պարգեւած այն բարութիւնքն:

Աչքս բացի առաւօտն ու նաւահանգիստը մէկէն տեսի: Հրաման առի Սրբազան Առաջնորդէն հրաժարիլ իրմէն Եւպատորիոյ նաւահանգստէն ելնել ցամաք եւ գնալ Սիմֆերոփոլ: Երեք օր միայն մնալով՝ Գալստեան տօնը կատարելով Սիմֆերոփոլ, միւս օրն փութացայ իԹէոդոսիա:

Թէոդոսիոյ անցեալ եւ ներկայ վիճակի նկարագրութիւնը կթողում քեզ կարդալ նոյնպէս միւս գրուածոյս մէջ, բայց մէկ համառօտ տեղեկութիւն տալով՝ կխնդրեմ քեզ առ ժամանակ մի գոհ լինել անով: Այս քաղաքը իւր առանձին բազմամարդութիւնը կորոյս շատ անգամ. իվերջոյ յետ վերջին պատերազմին Խրիմու համարեա թէ անշքացաւ եւ իւր բազմամարդութիւնը կորոյս եւ իսպառ լքեալ մնաց: Նորա վաճառականութեան կապը յափշտակած էին Կերչ եւ Պերտեանսք քաղաքները: Բայց որովհետեւ այս ցամաքկղզոյն արեւելեան կողմը առաջին նաւահանգիստն է շատ տեսակ բարեմասնութեամբ, Ռուսաց Տէրութիւնը բարեհաճեցաւ 1858-ին այս քաղաքէն շինել երկաթուղին Խրիմու եւ Ռուսիոյ: Երկաթուղւոյն սկսածին հետ կարճ ժամանակի մէջ երեքպատիկ աւելցաւ բնակչաց թիւը, մեծամեծ շինութիւններ սկսան կանգնել, եւ ըստ ամենայնի քաղաքը զարդարել, այնպէս որ ամենայն Հայ կսպասէր որ Թէոդոսիոյ Հայոց առաջին քառասուն եկեղեցեաց գոնէ կէսը վերանորոգին եւ կանգնեն: Այս յուսով ինքն իսկ Կայսրը բարեհաճեցաւ Ռուսաստանի Հայոց Առաջնորդական Աթոռն եւ Ատեանն Բիշնեւէն տեղափոխել իԹէոդոսիա: Այս յուսով հարիւրաւոր գաղղիացի գերդաստանք գաղթեցին իԹէոդոսիա: Այս յուսով Թէոդոսիոյ ժողովուրդք իրենց կարողութեան մեծ մասը տուին քարի եւ փայտի մեծամեծ շինութիւններով քաղաքը կրկնապատիկ մեծացուցին եւ շրջակայ ընդարձակ լեռները եւ դաշտերը այգիներով եւ պարտէզներով ծածկեցին: Եւ այն իսկ յուսով մեծանուն իշխանն Խալիպեան այն տեղ շինեց իւր հոյակապ Ազգային մեծագումար ծախքաւ կանգնած Ուսումնարանը: Բայց այս յոյսը խիստ կարճօրեայ եղաւ, այնպէս որ միլիոնաւոր ծախքեր գնալէն եւ եօթանասուն վերստի չափ ճանապարհը շինուելէն յետքը՝ յանկարծ դադարեցաւ շինութիւնը եւ նորա հետ Թէոդոսիոյ այն արագընթաց յառաջադիմութիւնը: Բայց Աստուծոյ յաջողելովը այս օրերս նոր ընկերութիւն մը կազմուեցաւ յԱնգղիացւոց, որ տէրութեան մասնաւոր արտօնութիւններովը քաջալերուած պիտի վերստին սկսի Թէոդոսիոյ երկաթուղին:

Խալիպեան Ուսումնարան Ազգիս Հայոց, որոյ գլխաւոր Խնամակալք եւ Հոգաբարձուք են նորա բազմերախտ Հիմնադիրք Խալիպեան Աղա Յարութիւն մեծանուն իշխանը, եւ Սրբազան Առաջնորդ Տէր Գաբրիէլ Ծայրագոյն Վարդապետ Այվազեան, ինչպէս յայտնի է ընթերցողաց իւր ժամանակաւոր բնակութենէն, անցեալ տարի սեպտեմբերի 8-ին հանդիսաւոր նաւակատեօք զետեղեցաւ իւր նոր բնակութեանը մէջ, ուր կուսանին 150-էն աւելի աշակերտք, որ անշուշտ Ազգային լուսաւորութեան միակ Աղբիւրն կհանդիսանայ Ազգիս մէջ, օր աւուր բարեկարգութեամբ կծաղկի, որով եւ կարող է ճակատաբաց ապահովել Ազգին իւր յարատեւութիւնը եւ յառաջադիմութիւնը անխոնջ հոգացողութեամբ իւր բարերար հիմնադրաց: Այս ուսումնարանն է միակ զարդ եւ պայծառութիւն քաղաքիս: Թէ եւ բաց ասկից Թէոդոսիա ամառուան չորս ամիսները մեծ մեծ բազմութեամբ կլեցվի Ռուսաստանի շատ կողմերու մեծամեծներովը, որոնք կժողովին այս տեղ ծովը լուացուելու:

Ուսումնարանին շինութեան պատմութիւնը, նորա ներքին եւ արտաքին բարեկարգութիւնքն ու կանոնները լիովին պիտի կարդաս Դաւթիկոյ ստորագրութեան մէջ:

Իմ այս տեղ գտնուած միջոցս՝ շատ ճանապարհորդք այցելութեան եկան Ուսումնարանին, որոց մէջ էին նաեւ նոր Ռուսիոյ եւ Պեսսարապիոյ Ընդհանուր Կուսակալ՝ Կոցեպու, Կառավարիչ Սինկլիտոսին, Ներգործական Գաղտնի Խորհրդական՝ Կազնաչէյեւ, Նախկին ընդհանուր կուսակալ Թուրայխուռ՝ Կոլուպեակին, Ծովակալետ Պահանորդաց Սեաւ ծովու եւ Կուսակալ Նիքոլայեվսքի նահանգին՝ Կլազինափ, որոնք տեսնելով առ հասարակ Ուսումնարանի բարեկարգութիւնքը, մեծ ուրախութեամբ յայտնեցին իրենց գոհութիւնը:

Ահա, բարեմիտ ընթերցող, Հայոց Ազգին Ռուսաստանի քանի նահանգաց մէջ ցրուած ժողովրդոց համար մի համառօտ տեղեկութիւն: Երբ գտնիս այս գրուածոցս մէջ զանցառութիւն, ներէ ինձ կամ տկարութեանս տալով եւ կամ կարճ ժամանակի մէջ այսչափ տեղեկութիւն հազիւ քաղելոյս:

ԱՒԱԳ ՔԱՀ. Յ. ՍՈՒՐԵՆԵԱՆՑ.

ԾԻԱԾԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

ԲԱՆԱԼԻ ԲՆԱԿԱՆ ԳԻՏԵԼԵԱՑ

ՑՕՂ,

Ի՞նչ է ցօղը.

— Ցօղը օդոյն ջրային գոլորշին է որ պաղ նիւթոյ մը դպչելով խտացեր է. այս բանս յայտնի կիմացուի երբոր ամանի մը մէջ սառ լեցընես. վասն զի ամանին քովերը շուտ մը ցօղով կծածկուին:

Ինչո՞ւ համար գետնին երեսը ցօղ կիջնէ,

— Վասն զի արեւը մտնելէն ետեւ գետնին երեսը շատ կպաղի՝ ջերմութիւնը դուրս տալէն՝ եւ օդոյն տաք գոլորշին երբոր պաղ հողուն դպչի կխտանայ:

Ինչէ՞ն է որ միայն պարզ եղած գիշերները ցօղ կիջնէ.

— Վասն զի երկրիս տաքութիւնը պարզ օդով աւելի ազատօրէն կճառագայթէ. անով երկիրս այնպէս կպաղի որ օդոյն գոլորշիքը անոր դըպչելուն պէս կխտանան:

Ինչէ՞ն է որ ցօղը աւելի բաց տեղեր կիջնէ.

— Վասն զի նախ, բաց տեղերը շէնք, ծառ, պատ, ցանկ չկայ որ գետնին պաղելուն արգելք լինի.

Երկրորդ, շէնքեր ու ծառեր չլինելով՝ անոնցմէ ելած ու երկրիս վրայ զարկած ջերմութիւնն ալ արգելք չլինիր գետնին պաղելուն:

Ինչէ՞ն է որ ծմեռ ատեն կտաւէ կամ եղեգէ ծածկոյթ մը բաւական կլինի բոյսերը սառուցէն պահպանելու.

— Վասն զի նախ, հովերուն դէմ կպաշտպանէ. Երկրորդ, որ եւ իցէ ծածկոյթ բոյսերուն ճառագայթումը կարգիլէ. որով օդոյն գոլորշիքն

ալ չեն կրնար անոնց վրայ խտանալ. իսկ ծածկոյթները շատ անգամ ցօղով կծածկուին :

Ինչո՞ւ համար հով եղած գիշերները ցօղ չիջնար.

— Վասն զի նախ, ցօղը ձեւացածին պէս հովը զինքը շոգի կդարձնէ.

Երկրորդ, հովը ջերմութեան ճառագայթելոյն արգելք կլինի :

Ինչէ՞ն է որ ձորերն ու հովիտները շատ անգամ ցօղ կիջնէ՝ թէպէտ եւ երկու երեք կողմէն գոց լինին.

— Վասն զի անոնց քովի բլուրները չեն թողուր որ իրենց օդը հովերէն քշուի :

Ինչէ՞ն է որ ցօղը նիւթերէն ոմանց վրայ առատութեամբ կիջնէ՝ ոմանց վրայ քիչ.

— Վասն զի նիւթեր կան որ գիշերը ուրիշներէն շատ աւելի կպաղին՝ ճերմութիւն ճառագայթելով:

Ո՞ր նիւթերն են որ աւելի շուտով կճառագայթեն իրենց ջերմութիւնը.

— Խոտ, փայտ եւ տերեւ: Ընդ հակառակն, փայլուն մետաղը, ողորկ քարերը եւ ամէն տեսակ բրդեղէնները խիստ կամաց կճառագայթեն:

Ամէն տեսակ բուսոց տերեւներուն ալ ճառագայթումը հաւասա՞ր է իրարու.

— Ոչ, թոյլ ու բրդոտ տերեւները աւելի շատ ջերմութիւն կճառագայթեն՝ քան թէ դափնիին պէս կարծր ու փայլուն տերեւները :

Օրինակով մը ցուցուր թէ փայլուն մետաղներուն, ողորկ քարերուն եւ բրդեղէններուն տաքութիւնը խիստ քիչ կճառագայթէ գիշերները.

— Թէ որ գիշեր ատեն փայլուն մետաղ մը եւ բրդեղենի կտոր մը դուրսը դնես. գրեթէ չոր կմնայ, մինչդեռ նոյն տեղը գտնուած խոտերն ու տերեւները ցօղով կծածկուին :

Ինչէ՞ն է որ աւազ կամ խիճ ցանուած ճեմելիքը գրեթէ չոր նոյնպէս ալ քարոտ լեռները մնացած կլինին, իսկ խոտերը ցօղով կծածկուին.

— Վասն զի աւազուն՝ խիճին ու քարերուն ջերմութիւնը հազիւ թէ կճառագայթէ, իսկ խոտին տաքութիւնը ազատօրէն դուրս կելնէ :

Ասիոյ՝ Ափրիկէի անբեր ու աւազոտ անապատներուն մէջ ամենեւին ցօղ չիջնար :

Ինչէ՞ն է որ մշակուած երկրի մը վրայ աւելի ցօղ կիջնէ քան թէ անբեր գետնի վրայ.

— Վասն զի մշակուած երկիրը ծակ ծակ ու կակուղ լինելով՝ ցորեկը ծծած տաքութիւնը դիւրաւ դուրս կուտայ գիշերը. ուստի արեւը մտնելէն ետեւ անոր պաղած երեսին վրայ օդոյն ջրային գոլորշիքը կխտանայ ու ցօղ կդառնայ :

Արարչին բարութիւնն ու իմաստութիւնը ի՞նչպէս կերեւնայ այս կարգաւորութեան մէջ.

— Որ եւ իցէ բոյս կամ հող որ ցօղոյն խոնաւութեանը կարօտ է՝ այնպէս շինուած է որ կրնայ ցօղ բռնել. իսկ այն նիւթերն որ կարօտ չեն այնպիսի զովարար խոնաւութեան՝ կաթիլ մը ցօղ ալ չեն ընդունիր : — Թէ որ մետաղները ցօղ բռնէին՝ կժանգոտէին, բուրդն ալ թէ որ ցօղ բռներ՝ մենք շատ անգամ խոնաւութենէն կվնասուէինք :

Իսկ Գեդէոնի ըրածն որ բուրդը դուրս դրաւ ու անոր վրայ միայն ցօղ իջաւ, մինչդեռ գետինը չոր մնաց՝ հրաշք էր :

Ինչէ՞ն է որ գիշեր ատեն քիչ փոշի կելնէ.

— Վասն զի նախ, գիշերուան ցօղէն ու խոնաւութենէն փոշին կթրջի ու չկրնար վեր ելնել.

Երկրորդ, գիշերուան մէջ հողը օդէն աւելի պաղ լինելով, օդոյն հոսանքները դէպի գետին կվազեն, եւ չեն թողուր որ փոշին վեր ելնէ :

Ցօղը ե՞րբ աւելի առատ կլինի.

— Ամառուան կամ աշնան մէջ ցորեկը տաք լինելէն ետեւ:

Ինչէ՞ն է որ ցորեկը տաք լինելէն ետեւ աւելի առատ կլինի ցօղը.

— Վասն զի գետնին տաքցած երեսէն տաքութիւնը շատ դիւրաւ դուրս կելնէ արեւուն մտնելէն ետքը. եւ որովհետեւ քիչ ատենէն գետնին երեսը օդէն շատ աւելի կպաղի, անոր վրայ իջած աներեւոյթ գոլորշին ալ կպաղի ու ցօղ կլինի :

(Շարայարութիւնն յաջորդ թուով.)

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ ՉԵՐՔԵԶԱՑ ԵՒ ՉԵՐՔԵԶԱՀԱՅՈՑ

(Շարայարութիւն. Տես Ե տարի էջ 149.)

Մնացորդք Քրիստոնէութեան ի Չերքեզահայս եւ յայլ ժողովուրդս բնակեալս յայնկոյս գետոյն Կուպանայ, եւ հին եւ նոր արարողութիւնք եւ սովորութիւնք նոցա :

Գ.

Վասն Ածըխոյ կոչեցեալ ժողովրդոց.

Ի վերայ լերանց Ածըխոյ կոչեցեալ տեղւոյն կառուցեալ կան երկու եկեղեցիք քարաշէնք, յորոց մեծագոյն է առ ամրոցաւն Ռուսաց որ կոչի *Փիցունտա*, յորում են բազմաթիւ գրեանք. եւ միւսն հեռի է աստի:

Բնակիչք սահմանացս Ածըխոյ երբեմն հպատակէին իշխանի ումեմն *Գելեղբի* կոչեցելոյ: Նոքա այլով լեզուաւ խօսին, եւ ուտեն միս խոզի եւ պահս պահեն;

Ըստ պատմելոյ նոցա, յառաջ քան զամս վաթսուն ունէին սոքա ՚զքահանայ. այլ ի պակասել վարդապետաց հետ զհետէ մոլորեալ են եւ ընկղմեալ ի կռապաշտութիւն; Իսկ այժմ բազումք ի նոցանէ ընկալեալ են զդաւանութիւն Ռուսաց, եւ բնակին առ եզերբք Սեաւ ծովու մերձ յամրոցն. գտանին եւ յԱնափայի ամրոցին ի նոցանէ անձինք 30: Հետաքրքրութեամբ հարցի ես ցնոսա եւ զննեցի, այլ նոքա պատասխանէին ինձ անծանօթ լեզուաւ: Ագանելիք կանանց նոցա եւ կապիչք գլխոց՝ նման են ագանելեաց գիւղացի կանանց Վրաստանի. իսկ արանց ագանելիք նըման են Չերքեզաց:

Դ.

Վէճք ծագեալք ի մէջ Չերքեզաց ի ժամանակի ընդունելոյ նոցա զդաւանութիւն Մահմետի:

Պատմի թէ յիսուն ամօք յառաջ Շափշըխեցի Չերքեզք տեսանելով զԴըխմեցիս, զԱնափայեցիս եւ զնողայս մահմետականս, եւ լսելով թէ Կապարթայեցիք եւս տաճկացեալ են, ինքեանք եւս յօժարին մտանել ի կրօն Մահմետի. վասն որոյ եւ մզկիթս շինեն եւ երկրպագութիւնս առնեն ի հարաւ: Բայց Նաթուխայեցիք ոչ հետեւեցան նոցա, այլ երկրպագէին խաչին՝ յարեւելս հայելով: Ընդ այս սրտմտեալ Շափշըխեցի մահմետականք գնացին ի մէջ Նոթխաջից, եւ ի տեղիս տեղիս խորտակեցին զխաչս նոցա եւ այրեցին ի հուր. Նաթուխայեցիք եւս ժողովեալ բազմութեամբ դիմեցին ի վերայ Շափշըխեցւոց, եւ քանդեցին զմըզկիթս նոցա: Եւ այսպէս բացաւ վէճ եւ խռովութիւն մեծ ի մէջ երկուց ժողովրդոցն այնոցիկ. քանզի Նաթուխայեցիք ասէին թէ դուք մեր եղբարք էիք հաւատակիցք, ընդէ՞ր թողիք զհին կրօնն եւ ընկալայք զնոր դաւանութիւնդ. մեք ընդ այդ չեմք հաճ եւ հաւան. այլ արիք կալարուք կրկին զառաջին ձեր հաւատս; Այս վէճ տեւեաց զամս քսան. քանիցս անգամ ժողովեալ գնացին յԱնափայի ամրոցն առ փաշայն՝ ի բաւունըս խնդրել ի նմանէ, եւ փաշայն յորդորէր զՆաթուխայեցիս մտանել ի մահմետականութիւն: Այլ Նաթուխայեցիք պինդ կացեալ ի հաւատս իւրեանց՝ խնդրէին ի բաւունս առնել նոցա, զի խորտակեցին եւ այրեցին զիւրեանց խաչս, իսկ Շափշըխեցիք յառաջ բերէին զայրելն մզկթի իւրեանց ի Նաթուխայեցւոց:

Յետ երկար վիճից եւ գանգատանաց ճշմարտի կողմն Նաթուխայեցւոց այնու՝ զի ասէին, խաչապաշտից օրէնք յառաջ եղեալ են քան ըզՄահմետին, եւ մեք խաչապաշտք եմք. վասն է՞ր դոքա թողին զխաչապաշտութիւնն, եւ զիա՞րդ համարձակեցան զխաչս հանել ի տեղեաց իւրեանց, խորտակել եւ այրել; Այսպէս պինդ կացեալ՝ խնդրէին զվրէժ յանդգնութեան նոցա:

Տեսեալ փաշային՝ թէ չկարէ դատաստան առնել ի մէջ երկուց ժողովրդոցն, լաւ վարկաւ խաղաղութիւն առնել ի միջի նոցա, ասելով թէ դուք մի ազգ էք եւ մի եղբարք, թողէ՛ք միմեանց ըզվնասն. եւ այնպէս հաշտեցոյց զնոսա: Այս վերոյիշեալ մզկիթ այրեցաւ յառաջ քան զ40 ամ, եւ կառուցեալ կայր ի տեղւոջ Շափշըխի, որ այժմ

*

Ալբին կոչի, ուր եւ կանգնեալ է ամրոցն Ռուսաց, եւ գոյ ինմա եկեղեցի մի, որոյ պաշտօնեայ է առաքինի վարդապետ ոմն Ռուսաց՝ Պայեսիոս անուն, երիտասարդ հասակաւ, եւ պսակեալ իկայսերէ ոսկեխաչիւ: Զայս ամրոց պահպանեն ղազախք Չեռնոմօռի:

ե.

Ժամանակ ընդունելոյ Տափշըրխեցւոց եւ այլոց չէնականաց զկրօն Մահմետի.

Յառաջ քան զամս երեսուն յԱնափա ամրոցին նստէր Հասան փաշա: Սա ելեալ շրջի իմէջ Չերքեզաց՝ Նաթուխայեցւոց, Տափշըրխեցւոց, եւ Ապազայից, յորդորէ զնոսա դառնալ իկրօն Մահմետի, ոմանց ընծայս պարգեւէ, եւ զոմանս բանիւ ստիպէ թողուլ զիւրեանց կրօնս. եւ այսպէս հաստատեալ զնոսա երդամբ իհաւատն Մահմետի թողու առ նոսա զբազմութիւն կարդացողաց եւ վարդապետաց իւրոց, զի ուսուսցեն զկրօն եւ զգիրս իւր, եւ ինքն դարձ առնէ իտեղի իւր. եւ անդ յայնմ ժամանակի *մուծաւ* իՉերքեզս մահմետականութիւն, եւ հետ զհետէ հաստատեցաւ:

զ.

Պըխեւպրախ կոչեցեալ ժողովուրդ.

Իվերայ լերանցն որ իկողմն Էլպրուզի՝ բնակին ժողովուրդք կոչեցեալք Պըխեւպրախք, եւ ժողովուրդ մի եւս անուանեալ Խուշխուժանցիք, յանուն տեղւոյ բնակութեան իւրեանց: Սոքա ի Չերքեզաց կոչին լեռնաբնակք, եւ սոցին երեւելի մարդաշատ գիւղաքաղաքն կոչի Հագուար, որ կառուցեալ է իմէջ խորագոյն ձորոյ միոյ, եւ յամենայն կողմանէ պատեալ է բլրովք իբրեւ զամրոց մի պարսպափակ: Ըմպեն զջուր աղբերաց, եւ միայն զմի գետակ ունին Ցէց կոչեցեալ: Այսոցիկ երկուց ազգացս լեզուք ոչ մեծ ինչ տարբերութիւն ունին ըլեզուէ Չերքեզաց. եւ Չերքեզաց սակաւ ինչ դժուարահաս է բարբառ սոցա, բայց բազում երթեւեկութիւնս եւ տուրեւառութիւնս առնելով ընդ նոսա, ոմանք կատարելապէս իմանան զլեզուս նոցա: Բնաւորութիւն սոցա, վարք եւ սովորութիւնք զգեստուց եւ կերլեաց ամենայնիւ նման են Չերքեզաց, նմանապէս եւ կենցաղավարութեամբ եւ հիւրընկալութեամբ չեն տարբեր ինոցանէ: Չունին սոքա օրինաւոր գիւղօրայս մարդաշատս, այլ բնակին ցիր եւ ցան հեռի յիրերաց՝ մերձ իգիւղաքաղաքն Հագուար, եւ այլք եւս սփռեալ են իլեռնավայրս եւ յանտառս ըստ օրինակի Ապազեղցւոց: Զթիւ ժողովրդոցս ասեն ոչ աւելի քան զ2000 գերդաստանս:

Բաց իսոցունց բնակի իծայր լերին մերձ առ գետակն Ցէց եւ ժողովուրդ մի կոչեցեալ *Չէֆէրայ*, եւ որպէս հաւանական թուի՝ իսոցանէ ելեալ եւ ցրուեալ են Չերքեզք եւ Չեչենք:

Իբարձրաւանդակի այսր լերին կանգնեալ է ամրոցն Ախմէթ, յորում բնակին զօրքն Ռուսաց, եւ յայսմ լեռնէ բղխին ակունք Լապայ գետոյն: Աստանօր է հանքն գայլախազից *(չագմագ թաշը)*: Իբարձունս այսր լերին մեղուք անթիւք ժողովեալք յօրինեն զմեղր, այլ աւաղ զի անմերձենալի է. բայց զօրապետն Զաս՝ հնարագիտութեամբ գնացեալ անդր զօրօք իւրովք, եւ զտեղին տեսեալ է եւ հանեալ զմեղր, եւ բաժանեալ իզօրս իւր. թէպէտ եւ ասեն թէ անհնար է ելանել անդր, քանզի առ ոտամբ լերինս հոսի գետն Լապայ, իսկ բարձրաւանդակ լերինն է ժայռ ողորկ եւ ուղղաբերձ:

է.

Ուպըխ ժողովուրդ.

Բնակին իլերինս եւ յետ կուսէ լերանց մինչեւ ցՍեաւ ծովն եւ ժողովուրդք կոչեցեալք Ուպըխ: Սոքա եւս ունին *կօզսկն*, եւ երեւելի են իմէջ Չերքեզաց ուժեղութեամբ եւ քաջութեամբ: Ունին պարտէզս պտղատու ծառոց եւ որթս խաղողոյ, յորոց եւ ըմպեն եւ պատրաստեն զգինի համեղ: Չունին ընդարձակ դաշտօրայս հերկելոյ արօրիւ, այլ բահօք եւ փայտատիւք բրեն եւ ցանեն: Լեզու սոցա տարբեր է իլեզուէ Չերքեզաց: Սովորութիւնք սոցա իկերլիս, իզգեստս, իհիւրընկալութեան, եւս եւ բնաւորութիւնք նման են Ապազեղցւոց, եւ մի ազգ համարին ընդ նոսա:

Ը.

Չերքեզք բնակեալք յայնկոյս Կուպան գետոյ.

Իմիջոցի երկրին որ ծգի յՍնափայի ամրոցէն մինչեւ ցլեառն Էլպրուզի, գտանին ժողովուրդք զանազանեալք յիւրեանց անուամբք եւ գաւառօք, եւ իւրաքանչիւր ինոցունց ունի զհող զանտառս եւ զջուր: Չերքեզք ընտրութիւն առնեն իմէջ տոհմից. ունին իշխանաւորս՝ զորս կոչեն *մրզա*, եւ ազնուականս՝ զորս կոչեն *էօզտէն*: Իսկ Ապազա Չերքեզք ոչ ունին մրզայս, այլ միայն էօզտէնս: Իմէջ Նոթխաջեցւոցն երեւելիքն են սոքա. *Շուգակոյ* եւ *Ղրզէք*, *Ղուխծուք*: Իմէջ Շափշըխեցւոցն երեւելիքն են այսոքիկ, *Աբաթ*, *Շերեքլուխ*, *Նիմերը* եւ *Ջուխու*. իմէջ Ապազեղցւոցն, *Նեզուղ եղիկի*, *Պեխուշ*, *Անցուխ*, *Ինեմուխ*, *Դաուր* եւ *Ջանֆաթ*:

Երեքին ժողովուրդքս այսոքիկ անհաշտք են ընդ Ռուսս, եւ են ինքնագլուխ. ոչ ունին իշխանաւորս, այլ միայն ազնուականս. եւ այն գերդաստան որ զօրաւոր է եւ բազմաթիւ՝ նա ազնիւ է: Ազնուականք սոցա գրաւեալ ունին ընդ իշխանութեամբ իւրեանց զստրուկս, զաւուլս, զհողս եւ զջուրս:

Ոմանք իժողովրդոց որ ունին մրզայս կամ իշխանս՝ հաշտ են ընդ Ռուսս, եւ ոմանք անհաշտ. հաշտ համարին *Պժիղուխեցիք*, որոց երեւելի մրզայք են սոքին. *Փշըմաֆ*, *Անցուխք*, *Ղունչոյք*, եւ *Ինդար*, որք են ստացանաւորք Ռուսաց եւ առնուն ռոճիկ: Բնակին իԲեքենայս իվերայ Փշըշի գետակին: Քեքենայեցիք եւս ունին մրզայս, յորոց անուանիքն են *Ջեյշուղ* եւ *Ախըծօզ*. ունին եւ այսոքիկ էօզտէնս անուանիս. *Թաեփի* եւ *Պաթուխ*: Պաթըր գերի մրզայ մի երեւելի յոյժ գնացեալ է իտեսութիւն Կատարինէ կայսրուհւոյն՝ ունելով միջնորդ զՅովհաննէս Աղայն Լազարեան, եւ ապա զօրօք Ռուսաց անցեալ յայնկոյս Կուպան գետոյ՝ բազում մրզայս եւ էօզտէնս հպատակս արարեալ է տէրութեան Ռուսաց. որ եւ յետ բազում քաջութեանց սպանաւ իժամանակս պատերազմի: Իպատիւ սորա կայսրուհին յետ մահուան սորա յղէ ժառանգաւոր ազգականացն պարգեւս, եւ ցայժմ եւս գոն յազգականաց սորին անձինք պատուաւորք եւ ստացանաւորք:

Բաց յայսմանէ են եւ Խրիմ երէյ եւ Թարխան, եւ իմէջ էօզտենից նոցա արժանայիշատակք են սոքա. *Շումն օղլիք*, *Պժրհաղղ* եւ *Փղըհոբըլուխ*: Են եւ այլ ժողովուրդք կոչեցեալք *Գեմրզոյեցիք*, որք զօրաւորք էին յառաջ, այլ խսպանանիլ գլխաւոր մրզայից սոցա *Ծամպուլաթի*, *Հաթժուղօղլի Պօլօթուխեանին*, հնարիւք Զաս զօրապետին այս ժողովուրդք ցրուեալք ընդ լերինս տկարացան. յորոց ոմանք այժմ են հաշտք եւ ոմանք անհաշտ:

Հաթուխայ ազգին գլխաւոր մրզայ է *Պաթուխ Բերքանեան*, եւ է ստացանաւոր. *Մողոշ* ազգին *Պաղարսուղովն*, եւ Պեսլենէյ ազգին՝ *Ղանուղն*:

Թ.

Սովորութիւնք Չերքեզաց հիւրընկալութեան եւ ի հացկերոյթս:

Գովելի սովորութիւն է իմէջ Չերքեզաց պատուել յոյժ զհիւրս, զորս կոչեն *ղօնաղ*. զի ով ոք եւ երթայցէ առ նոսա իջեւանել, իսկոյն ընդառաջ ելանէ տէր տանն, եւ հրաւիրեալ բազմեցուցանէ զնա իպատուաւոր տեղւոջ տանն, վառէ զկրակ, եւ որքան շատ արկցէ զփայտ՝ այնքան առաւել պատուոյ եւ սիրոյ նշան է: Եթէ հիւրն ունի ընդ իւր պարկս, ձի եւ այլ ինչ այնպիսիս, տայ զայնս զգուշութեամբ եւ անվնաս պահպանել մինչեւ ցօր գնալոյ նորա: Տէր տանն ինքն այնպէս յոտին կացեալ սպաս հարկանէ նմա. կոչէ զդրացիս իտես նորա, որք եկեալ ողջունեալ եւ հարցանեն զպատճառ գալստեան նորա: Հիւրն եթէ զպակասութիւն ինչ ունի, յայտնէ տանուտեառն, եւ նա պարտի անխափան կատարել. եւ եթէ ուրեք կամիցի գնալ, պարտի տալ նմա զձիս, եթէ ունիցի. եւ եթէ ինքն եւս չունիցի՝ պարտի գտանել, եւ թէ զձի ոչ կարասցէ գտանել՝ անձամբ պարտի առաջնորդել իցանկացեալ տեղին:

Հիւրն որքան եւ կացցէ՝ պարտին պատուել զնա եւ կերակրել ըստ կարողութեան իւրեանց, եւ ինմանէ ոչ հեռանալ:

Յառաջ քան զհացկերոյթն սովորութիւն ունին ջուր արկանել, զձեռս լուանալ, եւ ապա բոլորին զսեղանատախտակաւն, զոր կոչեն յիւրեանց լեզու *ածր*, զոր բարդեալ համարին իբառիցս *այ*, որ նշանակէ ձեռք, եւ *ածր*' որ նշանակէ աչք, իբր զի աչք ինա հային, եւ ձեռք անտի առնուն զկերակուր :

Իտեղի հացի դնեն իվերայ սեղանատախտակին կերակրեղէն ինչ Թանձր, զոր կոչեն *փաստա*; Կերակուրք նոցա լինին իմսոյ պատրաստեալք: Դնեն իսեղանն նաեւ զաղաջուր կամ զմածուն աղած: Վասն հիւրոյն պատուելի լինի' եթէ զենցեն զոչխար, եւ խարշեսցեն զայն ողջ, եւ այնպէս իվերայ սեղանատախտակին եդեալ բերցեն առ յարգելի հիւրն. զայս կերակուր կոչեն *պղօ*, իսկ հասարակ Չերքեզք կոչեն *պղօմղազ*: Երկրորդ յարգելի կերակուր նոցա է *ճեբշեպժ*, որ է միս հաւու խորովեալ յիւղ եւ համեմեալ սոխով եւ պղպեղիւ: Բաց իսոցունց ունին եւ զայլ բազմատեսակ կերակուրս, զորս բերեն մի մի իվերայ սեղանատախտակին :

Հիւրն միայն պարտի բազմիլ իսեղան, եւ ոչ ոք յընտանեաց համարձակի ճաշել ընդ նմա, բայց միայն եթէ իցեն այլ հիւրք հաւասարք նմա. իսկ հիւրոցն այնոցիկ չէ արժան ընդ նմա ուտել, այլ կանգնեալ յոտին սպասէ իւրաքանչիւրն' մինչեւ նա կերիցէ, եւ ապա նմա բերեն զկերակուրս; եւ այսպէս կարգաւ ամենեքեան վայելեն իկերակրոցն ;

Սիրոյ նշան է եթէ հիւրն զպատառ մի փաստա եւ կտորակ մի միս շնորհեսցէ ծառայիցն. եւ ինքն հիւրն պարտի անպատճառ ճաշակել յամենայն կերակրոց զորս բերեն. իսկ տէր տանն որիշ արտաքոյ եւ իծածուկ ուտէ: Այնքան յարգոյ է առ նոսա հիւրն' զի բնաւ ոչ կարեն եւ ոչ կամին հրաժարել յընդունելոյ զնա, եւ Թէ աղքատ եւս իցէ' հնարս հնարի յարգել զհիւրն հիւր. մինչեւ ցոր գնալոյն պատուէ կերակրովք, եւ անվընաս ապահպանէ զպարկս նորա:

Սակայն յայսմանէ յառաջ եկեալ է իՉերքեզս վատ սովորութիւն մի. քանզի եթէ վէճ ինչ պատահեսցի իմէջ ոմանց, եւ եթէ մին զմինն սպանցէ եւ փախուցեալ անկանիցի իտուն ո՛յր եւ իցէ, զերծանի. եւ եթէ ազգականք եւ բարեկամք ըսպանելոյն կամիցին զվրէժ մահուանն առնուլ, ոչ կարեն. քանզի այրն' յորոյ տունն փախեաւ եւ անկաւ մեղուցեալն' ոչ Թոյլ տայ. այլ փրկէ ըզնա, եւ կամ զգին արեանն վճարէ եւ կամ հաշտեցուցանէ զնոսա մինչ ցվճարել տուժին. եւ եթէ տանուտէրն յոր ապաւինեցաւ եւ յանցաւորն չունիցին կարողութիւն հատուցանելոյ զվճռեալ գին արեանն, յայնժամ տանուտէրն այն պարտաւորի տալ զյանցաւորն իձեռս տեառն արեանն' որ զինչ եւ կամիցի առնել ընդ նա, սպանանել, խեղդել իջուր եւ կամ ծառայեցուցանել:

ՀԱՆԴԷՍ ՕԾՄԱՆ

ՀԻՄՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԵԿԵՂԵՑՒՈՅՆ ՎԱՆԻՑ ՍՐԲՈՅ ԽԱՉԻՆ

ՈՐ Ի ՆՈՐՆ ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ

Խրիմու Հայերը Քրիստոսի 1777 թուականին Նախիջեւան փոխադրելու ժամանակ թէպէտեւ շատ նեղութիւն ու անտանելի չարչարանք քաշեցին, բայց քանի մի պատուաւոր եւ ազգասէր անձանց ձեռօք Ռուսաց Կատարինէ Բ թագուհիէն' Ազախու մօտ Տօն գետոյն եզերքը իւրեանց բնակութիւնը հաստատելու համար' փառաւոր եւ հաստատուն պարգեւագիր ընդունեցան: Այն գեղեցիկ պարգեւագրոյն խրախուսանօքը քիչ ժամանակի մէջ մեծամեծ շինուածքներ եւ այլ ներքին բարեկարգութիւններ ընելով, մոռացան իրենց քաշած դառն վշտերը, եւ հետ զհետէ պերճացան թէ իրենց ազգանուէր ձեռնտուութեամբը եւ թէ ականաւոր հայրենասէր անձանց օգնականութեամբն ու ջանասէր հոգատարութեամբը, որ գոգցես իրենց կեանքը գոհելու չափ ձեռք զարկած են հոյակապ շինուածքներ ու հարկաւոր եւ պիտանի զարդեր կանգնել քաղաքիս փառաւորութեան եւ մեր նախնի Հայկազանց յաւերժական յի-

շատակի պահպանութեան համար, որք նոյնպէս իրենց Արամեան ազգին անունն ու զօրութիւնը միշտ աշխարհիս վրայ պահելու աշխատած՝ քաշուած են յաստեացս, այն յուսով որ իրենց արժանաւոր ազգասէր յաջորդները՝ իրենց նախնեաց յիշատակն անջինջ պահելէն զատ՝ աշխատին եւս առաւել պայծառացնելու:

Ուստի Նախիջեւանի հայրենասէր ժողովուրդը այս նախնեաց ջերմեռանդ սէրն ունելով իսրտին, երբ իրենց բնակութիւնը հաստատեցին Նոր Նախիջեւանի մէջ, իսկոյն ձեռք զարկին յիշատակ հնոյն Նախիջեւանի՝ բարձրաշէն եւ փառաւոր եկեղեցիներ հիմնարկել, եւ քիչ ժամանակի մէջ կառուցած են վեց եկեղեցի. բաց յայնցանէ քաղաքին հիւսիսային կողմը 7 վերստ հեռաւորութեամբ *Սուրբ Խաչ* անուամբ վանք մի եւս կառուցին, որոյ հիմնարկութեան մեծ ջանք ունեցողն եղած է բազմարդիւն եւ խոհական Յովսէփ Արքեպիսկոպոսն Արղութեանց 1780 թուոյն ժամանակները, որ նորակառոյց Նախիջեւանի մէջ թէ հոգեւոր գործոց եւ շինուածոց եւ թէ քաղաքական բարեկարգութեանց զրեթէ առաջին մեծ հոգ տանողն եղած է: Իսկ իրմէ ետքը հետզհետէ յաջորդացն ժամանակ եկեղեցեաց շինութեան կամ նորոգութեանց կատարելապէս հոգ տանող հոգեւոր հարք շատ սակաւ լինելով՝ մինչեւ ցարդ հին կերտուածներն, մանաւանդ եկեղեցիքն ըստ բաւականին նորոգութեան կարօտութիւն ունէին:

Անցեալ տարի (1862) Գեր. Առաջնորդն Վիճակիս Գաբրիէլ Վարդապետն Այվազեան, որ ըստ իւրում վիճակային սովորական այցելութեան, յունիսի 3-ին եկած էր Թէոդոսիայէն ի Նախիջեւան ընդ մեծապատիւ Արգոյ փոքաւորին Սիւնհոդոսի սրբոյ Էջմիածնի՝ Աղա Յովհաննու Եսայեան Միրաքեան, այժմեան Տեսչի Խալիպեան Ուսումնարանի Ազգիս Հայոց, ուր Գեր. Սրբազան Առաջնորդը պէտք եղած Ատենական կարգադրութիւններն ընելէն յետոյ՝ յունիսի 25-ին անձամբ գնաց գիւղերն ու անոնց նորոգութեան կարօտ եկեղեցեացը վերանորոգութեանց հրաման տուաւ մեծարոյ երեցփոխանաց: Գնաց նոյնպէս յունիսի 17-ին քանի մի իշխանաւոր ժողովրդականաց հետ քաղաքիս սուրբ Խաչ վանքը, եւ անդ յետ մատուցման սուրբ պատարագին՝ յորդորեց զանոնք որ վանքի եկեղեցւոյն հիմնական նորոգութեան հարկաւոր եղած հաւաքուելու դրամէն ետ չկենան: Ուստի նոյն վայրկենին բարեպաշտ իշխանաւորքն մեծաւ եռանդեամբ եւ քրիստոնէավայել բարեպաշտական առատաձեռնութեամբ՝ սկսան կամաւոր նուիրատուութիւն ընել, ոմանք 50, ոմանք 100, ոմանք 1000 եւ ոմանք մինչեւ 1200 րուպ. արծ., որով այն օրուան ջերմեռանդ նուիրատուութեան գումարն եղեւ 6000 րուպ. արծ., եւ իսկոյն եկեղեցւոյ նորոգութեան հոգը տանելու անշահասէր հոգաբարձուք ընտրուեցան, եւ գլխաւորապէս երկու անձինք, որք են Աղա Գէորգ Խաքրանեան, եւ Աղա Աղեքսանդր Ալաճալեան, եւ սոցա յանձնուեցաւ բացի շինուածոյն հոգատարութիւնը, աշխատել նաեւ եկեղեցւոյն կառուցման դեռ հարկաւոր լինելու պակաս դրամոց հաւաքմանը:

Քաղաքացիք իւրեանց առատաձեռն նուիրատուութեամբը երբ ըստ բաւականին վստահացուցին յիշեալ իշխանաւորաց՝ եկեղեցւոյն հիմնական նորոգութեան կարեւոր դրամոցը համար, որոշեցին որ նոյն ամառն շէնքին հարկաւոր եղած նիւթերը պատրաստեն եւ յառաջիկայ գարնան ձեռք զարնեն անոր շինութեանը, ուստի եւ սկսան անխոնջ եւ ջերմեռանդ աշխատանօք առաջուան հին շէնքն մինչեւ ցհիմն քանդել, եւ շէնքին նիւթական համեմատութեանց նայելով՝ ըստ ընտիր ախորժակին եւ հասկացողութեան ճարտարապետին, առաջուանէն աւելի եւս հաստատուն եւ մանաւանդ մեծկակ լինելով՝ ստիպեցան հիման մակերեւոյթն առաջուանէն աւելի վար իջուցանել սեպացեալ քարաժայռն կաւի պէս փշրելով: Եկեղեցւոյ բուն շինուածոյն տեղն բարձրադիր եւ սրտաբաց ու գեղեցիկ բլրակի մի վրայ լինելով, եւ յառաջոյ զարդարուն ու գեղեցիկ պարտէզ եւ ընդարձակ այգեստանիք ունելով, եւ յետ կուսէ դալարագեղ եւ գեղեցկանկար լայնատարած դաշտերն ու արտերը՝ Նախիջեւանէ երթող բարեպաշտ ուխտաւորաց առջեւ գեղեցիկ աղինական բուրաստան մի կերեւի. ուստի զրեթէ ամենայն կիւրակէ աւուրք բարեպաշտ ժողովրդոց շատերը խումբ խումբ կերթան արք եւ կանայք, եւ իրենց ջերմեռանդութիւնը կնուիրեն:

Արդ հիմնափորութեան գործողութիւնը վերջանալէն յետոյ՝ տարւոյս օգոստոսի 4-ին կատարուեցաւ օծման վայելուչ հանդէսը, ըստ կանոնի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, եւ օր մի յառաջ տպագիր տոմսակներով հրաւիրուեցան պատուաւոր քաղաքացիք. տոմսակներէն զատ՝ կիրակամտի ժամերգութենէն յետոյ՝ Արժանապատիւ Պօղոս քահանայն Խռճեան, քաղաքիս Լուսաւորչի մայր եկեղեցւոյն մէջ համառօտ ծանուցում մի ըրաւ ժողովրդականաց՝ որ հետեւեալ առաւօտը, այսինքն օգոստոսի 4-ին կիրակի օրը առաւօտուց երթան Սուրբ Խաչ վանքը՝ նորոգ կառուցանելի եկեղեցւոյ հիմնարկութեան օծման հանդիսին ներկայանալու, եւ այն տեղը ամէն մարդ իւր կարողութեանը համեմատ դարձեալ առատաձեռն լինի կամաւոր նուիրատուութեան այնպիսի աստուածահաճոյ գործառնութեան համար:

Մեծարգոյ հոգաբարձուք արդէն խոհական խորհրդածութեամբ հանդիսակատարութեան համար պէտք եղած տնօրէնութիւններն ըրած էին շաբաթ մի յառաջ: Ուստի զրեթէ ամբողջ քաղաքացիք անհամբերութեամբ եւ սիրով առաւօտեան արշալուսոյն կսպասէին:

Երբ կիւրակէ առաւօտը, այսինքն օգոստոսի 4 օրը լուսացաւ, յորում պիտի կատարուէր այն 80 կամ 83 տարիէ իվեր խոր մոռացութեան մէջ թաղուած մնացած փափաքելի եկեղեցւոյ հիմնարկութեան հանդէսը, առաւօտեան 5 ժամէն եւ ըստ մեծի մասին շաբաթ իրիկուընէ սկսեալ հազարաւոր մարդիկ կառքով եւ ոտքով խումբ խումբ մեղուաց բազմութեան պէս դէպի վանքը կդիմէին հանդիսատեսութեանը մասնակից լինելու: Ազնուամիտ քաղաքացեաց սիրտն ու երեսը այս ցանկալի հանդէսն ու նոյն օրուան եղանակին գեղեցկութիւնը զուարթութեամբ ու պայծառութեամբ լցուց: Վերջապէս Արժանապատիւ Յովակիմեան Մկրտիչ Վարդապետը, որ վանքին վանահայր դրուած է, առաւօտեան ժամերգութեան մէկ մասը կատարելէն յետոյ, երբ 10 ժամը լրացաւ, բազմաթիւ եկեղեցական պաշտօնէիւք գնաց զգեստաւորուելու, եւ դպիրքն ու սպասաւորք ըստ աւագութեան կարգաւ շարուած' սկսան քաղցր եղանակաւ *Խորհուրդ խորին* երգելու, զկնի որոյ Արժանապատիւ ժամարարը եկաւ թափօրապէս, եւ սեղանին առջեւը հասնելէն յետոյ' սկսաւ սուրբ պատարագին մատուցումը:

Պատարագի *Հայր մերէ*ն յառաջ Արժանապատիւ ժամարարը համառօտ ատենախօսութիւն մի ըրաւ, յորում գլխաւորապէս կյորդորէր եւ ազգասիրական հոգւով կվառէր տեղւոյն ժողովրդոց սիրտը, որ աստուածահաճոյ գործառնութեան ձեռնտուութենէ ետ չկենան: Եւ այսպիսի յորդորական խօսքերով յառաջ տանելով ատենաբանութիւնը, վերջացուց իւր խօսքի թելը, մաղթելով սուրբ եւ կենսատու Խաչին անբարբառ բարեխօսութիւնը. որով եւ դպիրքն սկսան երգել *Հայր մերը*:

Պատարագն աւարտելէն յետոյ երբ Արժանապատիւ ժամարարը. քահանայիւք եւ դպրօք եւ ամենայն ուխտիւ եկեղեցւոյ եկաւ հանդիսիւ եւ խնկարկութեամբ, դպիրները *Յաւուրս վերջին ժամանակի* խորհրդաւոր շարականը երգեցին: Այս թափօրին ժամանակ' ամենէն առաջ կերթային ջահընկալք, յետոյ դպիրք, ուրարակիրք եւ աւագ սարկաւագ մի բուրվառաւոր, յետոյ քահանայք' ամէն մէկը խաչ եւ աւետարան բռնած ըստ աւագութեան շարուած. իսկ ամենէն յետոյ զգեստաւորուած' ձեռքի ականակուռ խաչիւն աջ ու ձախ օրհնելով կերթար Արժանապատիւ ժամարարը: Տեղ հասնելուն պէս' նորակառոյց եկեղեցւոյ հիման համար փորուած փոսն իջան, ուր պատշաճական օրհնութիւնները կարդալով' տասնեւվեց քար օրհնեցին ըստ սովորութեան Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ' նախ ջրով եւ ապա գինեաւ լուանալով, եւ տուին 16 ժառանգաւորաց ձեռքը, որոնք եկան եկեղեցւոյ հիման փորուածքին մէջ իրենց համար սահմանեալ տեղերը կանգնեցան: Յետոյ Արժ. ժամարարը մի առ մի օծեց սրբալոյս մեռոնաւ այն քարերը մէկմէկ առաքելոց եւ աւետարանչաց անուամբ, եւ իւրաքանչիւրը մաքուր պաստառի մէջ փաթութելով' համբուրեց ու թաղեց սահմանեալ տեղերն. որմնադիր գործաւորք ալ իսկոյն անոնց վրայ քիչ մի բանեցան ու ամրացուցին: Եւ այսպէս քաղցրաձայն երգերով եւ օրհնութեամբք մնացեալ ընթերցմունքները աւարտելէն յետոյ' Արժանապատիւ ժամարարը իւր եկեղեցականաց հետ գնաց վանքին գեղեցկաճեմ պարտէզն հանդերձ հրաւիրեալ մեծամեծօք քաղաքիս, ուր մեծ վրանի մի տակ գլխաւոր հազարաձուք հացկերութի սեղան պատրաստած էին: Պարտիզին մէկ կողմն ալ դալար խոտի վրայ հասարակաց սեղան պատրաստուած էր, ուր քաղաքիս բազմութիւնը կերակրուեցաւ: Հացկերոյթը երգերով ու զուարճութեամբ վերջացաւ եւ ընդ նմին այն օրուան քրիստոնէավայել բարեործութեան անմոռանալի հանդէսը:

Մեծարոյ Նախիջեւանեցիք մեծ յոյս եւ բաղձանք ունէին այս աստուածահաճոյ հանդիսին կատարողն մեր արդի քաջածանօթ քերթող Գերապատիւ Գալֆայեան Խորէն Վարդապետը տեսնելու, որ հանդիսէն երկու շաբաթ յառաջ Թէոդոսիայէն գործով Թայղան եկած էր, եւ Նախիջեւանի իշխանաւորքը քանի քանի անգամ հեռագրով շնորհաւորելով նորա գալուստը' այցելութեան խնդրած էին ի Նախիջեւան. բայց դժբաղդաբար նորա գործոց հանգամանքը չներելով' ուրիշ ժամանակ խոստացաւ երթալու. որով այս կողմանէ զրկուեցաւ այն աւուր հանդէսը:

ՍՏ. ՊԱՊԻԵԱՆ.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՔ.

Ինչու համար շատին ետեւէն կերթան մարդիկ: Արդեօք աւելի խելք ունենալնուն համար: — Ոչ, այլ աւելի ուժով լինելնուն համար:

Ինչու համար հին օրէնքներուն եւ հնացած կարծիքներուն ետեւէ կերթան մարդիկ: Անոնց աւելի խելացի լինելնուն համար: — Ոչ, այլ վասն զի մէկհատիկ լինելով' կարծեաց տարբերութեան տեղիք չեն տար. որով եւ կռուոյ պատճառ կվերնայ:

ՓԱՍՔԱԼ.

ՓԱՐԻԶԵԱՆ ՍՈՒՐՀԱՆԴԱԿ

ԹՈՒՂԹ Ը.

Փարիզ լաւ է թէ գեղ մը. — Գեղացւոյն դատաստանը. — Փարիզցոց նոր ղբօսանք մը. — Փարիզ ծր երկրէն լաւ է. — Աչքը ետին մնացած ճանապարհորդ մը. — Բնութեան երեւոյթք եւ արուեստական տեսարանք. — Ծովու նկարագրութիւնը. — Գիշերուան թագուհին. — Փարիզ ինչ տեսակ գեղեցկութիւն կայ. — Մնաս բարովներ... — Փարիզաթողք կլլառնեան. — Գետին ափանցը վրայ շրջագայուհիք երբ կպակսին երբ կաւելնան. փիլիսոփայի մը դիտողութիւնը. — Մարդիկ միշտ նոյն են. — Լեհաստանի խնդիրը. — Անանուն տետրակ մը. — Ճ. Ռըսէլի ճառը. Լեհասէր լրագրաց ուրախութիւնը. — Էմիլ տը Ժիրարտէն. — Անգղիա, Աւստրիա եւ Գաղղիա Լեհաց խնդրոյն մէջ. տեսութիւն. — Պատերազմի վախ կայ. — Տաճկաստանի երկաթէ ճամբաները. — Պէտք է խորհիմք եւ աշխատիմք. — Տաճկաստանի հեռագրական գծերը. — Կ. Պոլսոյ դժբաղդութիւն մը. — Սուլթաններու պալատը եւ իւր պատմութիւնը. — Ամերիկայէն կարգէ դուրս լուր մը. — Գերեվարք՝ գերեաց կդիմեն. — Սթիվընս ի Փարիզ. — Մեքսիկոյի նուիրակներն եւ Մաքսիմիլիանոսի տուած պատասխանը. — Գաղղիոյ մեծ նկարիչ մը՝ Տըլաքրուա, †. — Քլասսիք եւ Ռոմանթիք դպրոցները. — Օրաս Վէրնէ եւ Տըլաքրուա. — Ժօրժ Սանտի դատաստանը. — Ալֆրէտ տը Վինեի կոմս բանաստեղծը †. — Վինեիի կեանքն ու քերթուածները. — Հայու մանրավէպ մը. — Սէն-Մարս եւ Ս. Մարկոս... — Երկու գիշերային բարեկամներ. — Պաղ առնող ըմբշամարտ մը. — Նոր տեսակ բարեկամութիւն. — Քնաշրջութեան ուրիշ փորձանք մը. — Խօրդլակ մը. — Գիշերային այցելու մը այցելութիւն չըսիրողի քով. — Գաւազանով դրուած դաս մը. — Նամակադրոշմը. — Նոր ունայնասիրութիւն մը. — Հնաքրքրական տեղեկութիւնք. — Յիշատակարան (ալպօմ) մը, որ 5000 ֆրանք կաժէ. — Լրաբերի մը նոր տեսակ յայտարարութիւն. — Կաշխատիմք՝ ուրեմն իրաւունք ունիմք որ ուտեմք. — Հայ լրագրաց վրայ. — Հայ բաժանորդք (ապօնէ). — Ինչու մեր մէջ լրագիրք կմեռնեն. — Ագահ բաժանորդաց խրատ մը. — Խեղճ Հայ խմբագիրներ. — Ինչու Հայ խմբագիրները չեն շահիր. տաղանդ չունին թէ ազդասիրութիւն. — Պատճառը. լաւ ուշ դրէք՛.՛.՛:

Տարակոյս կայ որ աւելի լաւ է Փարիզ՝ քան թէ գեղ տեղ մը, քան թէ աւազուտ ծովու եզերք մը. Գեղացին ալ այդ բանը բաւական կհասկընայ:

Աննամի նորեկ դեսպաններն անգամ, — որ այս օրերս Փարիզեցւոց նոր զբօսանքն ու տեսարանն են դարձած —, այդ բարբարոսներն անգամ կտեսնեմք որ կրնան ըմբռնել հասկնալ որ Փարիզ իրենց երկրէն ալ աղէկ է: — Բայց միայն Քօչէնչինէն կամ Ճաբոնէն եկողները չէ. նոյնը կխոստովանին նաեւ այն ամենայն ճանապարհորդք որ Վոսփորի պէս, Ջմլունիոյ պէս, Աղեքսանդրիոյ պէս, Իտալիոյ պէս: Զուիցերիոյ պէս Հայաստանի պէս հայրենիքներ ունին:

Բայց ինչ. ուրեմն այն Աննամցիներէն աւելի քիչ հասկացողութիւն ունիմ արդեօք որ ահա Փարիզ վերադարձայ, բայց աչուըներս ետին մնաց, Պուլոներ-սիւր-Մէր ծովեզերեայ փոքրիկ ու սիրուն քաղաքին վրայ, ուր քիչ մը ժամանակ օդ առնելու եւ զբաղմունքներէս հեռանալու համար գնացեր էի:

Ո՛հ, ինչ անբաւ տարբերութիւն կայ բնութեան երեւոյթներու եւ արուեստական տեսարաններու մէջ: Ի՛նչպէս ախորժելի էին ինձ այն ոսկեփայլ աւազուտ ընդարձակ ծովափունքը: Ի՛նչ ակնապարար տեսարան էր ինձ ծովուն մերթ քաղցրասիգ հողմով անոյշ անոյշ ծածանիլը, մերթ արեւուն անբաւ ճառագայթներուն տակ ահագին հայլիի մը պէս ցոլցոլալը, մերթ նաւերու կայմերով ու առագաստներով եւ մերթ շոգենաւերու շընչովն ու ծխովն ու փրփրովն ու յորձանքներով լեցուիլը, եւ մերթ զայրացեալ կոհակադէզ բորբոքելով՝ ափնածիր աւազները վեր իվար ընելն ու ապառաժ խարակները ծեծելն ու փրփրազայր խորտակիլները:

Հապա ինչ ըսեմ երբ անոյշ լուսնկայն բարձրանար երկնից կապուտակ կամարը. այն ատեն կտեսնէիր ինչպէս ալիքները կամուքէին կլուէին, ու հազիւ թէ տխուր հեծեծանք մը կհանէին, իբրեւ թէ գիշերուան թագուհւոյն մելամաղձ լռութիւնը չընդհատելու:

Ո՛հ, ես կսիրէի ծովուն այն խուլ մռնչիւնը, այն միակերպ ու միաձայն բարբառը: Այն բազմախորժ ձայնը՝ առաւօտուն զիս կարթընցընէր, ցորեկը՝ զիս կզմայլեցընէր ու կյափշտակէր, ու գիշերը՝ անոյշ ու խաղա՛ղ քուն մը վրաս կծաւալէր:

Եւ ահա արդ այս ամենայն գնաց աներեւոյթ եղաւ: Փարիզ՝ ամենայն գեղեցկութիւն կայ, բա՛ց ի բնութեան գեղեցկութենէ. ամենայն զուարճութիւն կայ, բա՛ց ի բնազդու անո՛յշ զուարճութիւններէ:

Մնա՛ս բարով ուրեմն ո՛վ ծով, ո՛վ իմ սիրելի՛ ծով, մնաս բարո՛վ քու ամենայն անըրջական զմայլմունքներովդ... Մնայք բարեաւ հիւրասէր ափունք Պուլոնեի՝ ձեր ամենայն զուարճութեամբքն ու ակումբներովը:

Մնայք բարեաւ անուշակ եւ սրտառուչ նուագահանդէսք (concerts), ուր այնչափ ան-

գամ զմայլեցուցին մեզ անուանի երաժիշտքն Թալպkr, Կosփrուա, Վիkopաճ, Ժիւղ ղրփor, եւ տիկնայքն Շաrղօp Տrkփիւս, եւ Կալօ-Սապաթիk։

= Գամք ուրեմն ի Փարիզ։ — Աշնան հասնելովը՝ կհամնին հոս եւ ամենայն փարիզաթողք, դիմելով իկենդրոնն զուարճութեանց։ Ա՛լ Ջրերն ու Ջերմուկք իրենց հիւրերը կըկորսնցընեն։ Փարիզի Սեն գետոյն մէջ զուարճացող լուղորդքն ալ կամաց կամաց կպակսին ու գետային բաղնիքները կսկսին պարպուիլ։

Գետոյն եզերքի ծառերուն տակ շրջագայողներն ալ հետզհետէ կքիչնան։ «Յունիս «ամիսէն սկսեալ մինչեւ իսեպտեմբեր՝ կտեսնես որ խաթուններն ու օրիորդները հագուած զգուած գետոյն ափանց վրայ կշըրջագային, փօղթա կուտան, աչուընին ջուրը։ «Սեպտեմբերէն մինչեւ իմայիս՝ շրջագայուհիք կպակսին չեն տեսնուիր։ Պատճառը «գիտես ինչ է. վասն զի սեպտեմբերէն մինչեւ իմայիս՝ լուղորդք գետ չեն մտներ»։ Այսպէս կըսէր Լա Պրիւէր խորագնին փիլիսոփայն իւր ատենը (1647). այսպէս կրնայ ըսել եւ այժմու զննող խորհրդածուն։ Ժամանակը կփոխուի. բայց մարդիկ միշտ նոյն են։

Անցնիմք կարեւոր խնդիրներու։

= Լեհաստանի խնդիրը այս օրերս քիչ մը դժուարանալու պէս եղաւ։ Կորչաքով իշխանին վերջի տուած պատասխանովն առ երեք մեծ տէրութիւնս, Գաղղիոյ եւ Ռուսիոյ մէջ նոր պաղութիւն մ' անկաւ. Մոնիթkon հրատարակեց Լեհ ապստամբաց յայտագիրն որ ընդդէմ Ռուսիոյ։ Անանուն տետրակ մ' ալ տպուեցաւ L' Emperuer Napoléon et l' Emperuer Aléxandre անունով։ Այս տետրակիս վախճանն է ցուցանել թէ՝ այժմ որ Ռուսիա այս բըռնած ընթացքովը՝ իւր վրայ կառնու պատերազմի մը պատասխանատուութիւնը, պէտք է որ երեք տէրութիւնք մէջ մտնեն զինուք Լեհաստանի գործը վերջացընելու։ Այս գըրուածքին ոճը շատ տկար է. ուստի եւ շատ զարմանք եթէ յիրաւի — ինչպէս որ կըսուի. — կառավարութիւնն է զայդ հրատարակողը, իւր դիտաւորութիւնը այդպիսի անվարժ գրչի մը աւանդելով բացատրելու։

= Ճօն Ռըսէլ, Անգղիոյ արտաքին գործոց ոստիկանը, այս օրերս հրատարակեց որ 1815-ին դաշնադրութիւնը այսուհետեւ անզօր կհամարուի անոր համար որ Ռուսիա իւր խոստմունքները չկատարեց։ Այս խօսքերս փափաքանօք ընդունեցան Փարիզու օրագիրք, համարելով որ Լօրտ Ռըսէլի խօսքերը Անգղիոյ կառավարութեան միտքն են։ Այս հիման վրայ La Patrie լրագիրը համարձակ սկսաւ խնդրել որ Եւրոպիոյ տէրութիւնք հրատարակեն թէ Ռուսիա ընկած է Լեհաստանի վրայ ունեցած իրաւունքէն։ Ասոնց աղէկ պատասխան կուտայ էմիլ տը Ժիrarsէն իւր La Presse լրագրին մէջ, թէ՝ շատ լաւ, համարեցէք թէ այնպէս ըլլայ, բայց անկից ինչ օգուտ կամ ինչ մխիթարութիւն կայ Լեհաց։ Քանի որ Լեհաստանի տէրն է Ռուսիա, ինչ պարապ խնդիր է քննելը թէ արդեօք դաշնադրութեանց ուժովն է տիրեր թէ թուրին ծայրովը, մինչ Եւրոպա չկրնար կըշիռքին միւս կողմը դնել իւր պատժական դատաստանը։ Արդ ոչ Անգղիա, ոչ Աւստրիա այդ դատաստանին պատասխանատուութիւնը կյօժարին վրանին առնուլ. կմնայ Գաղղիա. բայց եւ նա անկարող է այդմ՝ քանի որ իւր ոստիկանին՝ Պ. Պիյյոյի ձեռքով բոլոր աշխարհի դիմաց հրատարակեց թէ «Լեհաստանի խնդիրը եւրոպական խնդիր մի է, ուստի եւ Գաղղիա չէ կարող ինք մինակ լուծանել զայն»։

Պարապ տեղն է որ լեհասէրք Ճ. Ռըսելի ճառին վրայ այնչափ ուրախացան։ Ընդհակառակն եթէ լաւ թափանցէին՝ պիտի տեսնէին որ Անգղիա կուզէր հասկըցընել որ ոչ դաշնադրութեանց պարտաւորութիւնը, ոչ Անգղիոյ պատիւը եւ ոչ շահը կթողուն որ Լեհաստանի համար Ռուսաց հետն պատերազմ բանայ։ Անգղիոյ միտքն այս է, ողբալ Լեհաց վրայ, ամբաստանել զՌուսիա, բայց անկէց աւելի հեռուն չերթալ։

Իսկ Աւստրիոյ վրայ որ աչուընիս դարձընեմք՝ հոն չէ թէ տէրութեան ոստիկան մի է որ կխօսի, հապա բոլոր պաշտօնական եւ պաշտօնասէր լրագիրք որ Անգղիոյ լրագրաց մէկ մասին պէս կդատափետեն զՌուսաստան, ամենայն տեսակ աղէտք եւ անգթութիւնք վրան բարդելով։ Թողումք քննելը թէ իրաւ են չէ նէ սուտ այդ ամբաստանութիւնները. այն նայիմք թէ ինչ ըսել կուզէ Աւստրիա։ Այդ լրագիրները պատասխան կուտան թէ «Աւստրիա կդատապարտէ՝ բայց ոչինչ գործադրէ». թէ եւ այսպիսի պարագայի մը մէջ մեզի կերեւի որ շատ աւելի տրամաբանական էր որ գործադրութիւնը դատապարտութեան հետ զուգընթանար։

Ահա ուրեմն եւ Աւստրիա՝ Անգղիոյ պէս ինքն եւս զէնք առնելու միտք չունի Լեհաց համար։

Կմնայ ուրեմն մինակ Գաղղիան ։ Բայց Գաղղիա մինակ ո՛չ կուզէ եւ ո՛չ կարող է այժմու պարագայից մէջ պատերազմ բանալ Ռուսաստանի պէս մեծ ու հեռաւոր տէրութեան մը հետ. մանաւանդ որ ինքն իւր ձեռօք ինքզինքը դատապարտեց յանգործութիւն, ինչպէս վերն ըսի, քանի որ միւս մեծ տէրութիւնք հետը չեն միաբանիր։

Այս համառօտ տեսութիւնս կրնայ ձեզ ցուցանել թէ դեռ առ այժմ պատերազմի պատրաստութիւն չկայ, ևւս առաւել վախ չկայ, քանի որ Անգղիոյ շահասիրութիւնը մէկ կողմէն, Աւստրիոյ կասկածներն ու վախերն միւս կողմէն կհեռացընեն Գաղղիայէն։ Կմնայ այժմ որ Ռուսիա աճապարէ կտրել նուաճել բոլորովին ապստամբաց զօրութիւնը, յօգուտ իւիր արկեալ պարագայից յաջողութիւնը ։

= Տաճկի տէրութիւնը բոլոր բոլոր երեք երկաթուղի միայն ունի. ա) Զմիւռնիայէն Այտըն. բ) Բէօսթէնճէյէն Զէռնավօտօ. գ) Աղեքսանդրիայէն Սիւէզ։ Խօսք կայ որ երկաթուղւոյ գծերը պիտի աւելցընեն դէպ իհալէպ, Հալէպէն Պաղտատ, Պաղտատէն Պուսրա կամ Պասրա ։

Քանի որ երկրի մը մէջ երկաթուղիք կաւելնան՝ յայտնի է որ վաճառականութիւնն ալ կծաղկի։ Այս ճամբան կմտնէ ահա Տաճկաստան։ Տաճկաստանի բարօրութիւնը՝ մեր բարօրութիւնն ըսել է, որովհետեւ գլխաւոր բնակիչներէն մէկն ալ մեք եմք։ Ժամանակն է. պէտք է խորհիմք եւ աշխատիմք որ Տաճկաստանի ներքին վաճառականութիւնըն ալ Եւրոպացւոց ձեռքը չանցնի ։

= Ուրիշ լաւ լուր մ՚ալ ունիմ Տաճկաստանի վրայ ։ Քիչ ատենէն Կոստանդնուպոլիս հեռագրական գծով պիտի կապուի Աղեքսանդրիոյ, Սիւէզի եւ Քահիրէի հետ, Պէյրութի եւ Երուսաղեմի վրայէն անցնելով։

Այս ասիական կայարանները պիտի ընդունին տաճկի, արաբացի, անգղիացի, գաղղիացի եւ իտալացի լեզուաւ լուրեր ։ — Պարսկաստանն ալ իւր կողմանէ աշխատելու վրայ է որ իւր գծերը առաջ տանի. մէկ կողմանէ Ռուսաստանի հետ, միւս կողմէն ալ Պարսկային ծոցին հետ ։

= Կ. Պոլսոյ դժբաղդութիւն մը ։ —

Սուլթաններուն այն շքեղ փայտաշէն պալատը, որ Ոսկեղջիւրին հարաւային ծայրին ամենէն գեղեցիկ ճարտարապետական զարդն էր, աղախնոյ մը անհոգութեամբը — ինչպէս կըսեն — զոհ եղաւ բոցերու կատաղութեանը ։

Տեղւոյն դրքին գեղեցկութեանը պատճառաւ մայրաքաղաքին պատմական յիշատակարանաց մէկն էր այս պալատին տեղը ։ Հին Բիւզանդիոնի օրերը՝ հոս շինուած էր անուանին Ակրոպօլիս։ Յետոյ Պլակիտիա կայսրուհին իւր պալատը հոն շինել տուաւ։ Յուստինիանոս կայսրը մեծցուց ու զարդարեց եւ հոն փոխադրեց արքունիքը։ Սուլթան Մեհէմմէտ Կ. Պոլիսն առնելով կործանել տուաւ կայսերական պալատը, եւ նորա աւերակաց վրայ շինել տուաւ ուրիշ պալատ մը արեւելեան ճարտարապետութեամբ, որ հետզհետէ նորոգելով՝ հասաւ մինչեւ Մահմուտի օրերը։

Այն հին պալատին մէջ շատ դէպքեր անցան ։ Հոն Սելիմ Գ եւ Մուսթաֆա Դ սպաննուեցան, եւ այն տեղէն ելան Մահմուտի երեւելի ֆէրմանները, ինչպէս Վահապինները ջարդելու, Ենիչէրիներ կոտրելու, նոր զինուորութիւն դնելու հրամանները։

Սուլթան Ապտիւլ Մէճիտ Տօլմապահչէ քարէ նոր պալատ մը շինելով՝ հոն փոխադրեց արքունիքը, իսկ հին փայտէ պալատին մէջ զետեղել տուաւ հօրը կանանոցը։ Մէճիտի մահուընէն ետեւ իւր ներքինապետն (Bastrı kfkasp) եւ 300 հարճերն փոխադրուեցան իհին պալատն, իրենց հարիւրաւոր աղախիններովը։ Կրակը թէեւ ասոնց եւ ոչ մէկուն վնաս չտուաւ, բայց մոխիր դարձուց այն արժանի յիշատակի պալատը, մէջի հարըստութեանց եւ գանձուց մեծ մասին հանդերձ։ Հազիւ թէ քանի մը նշանաւոր հնութիւնք ազատեցան բոցերուն կատաղութենէն։

= Ամերիկայէն կարգէ դուրս լուր մը զամէնքն ապշեցուց ։— Ճ. Տէվիս՝ հարաւայնոց նախագահը, կէս միլիոն գերեաց ազատութիւն կուտայ եւ կզինուորէ ընդ դրօշակաւ իւրով, անոնց ձեռքն յանձնելով իւր դատին պաշտպանութիւնը ։ Այս լուրն անկարելի պէտք էր համարել, եթէ չգիտնայինք թէ ինչ ատիճանի նեղն ինկած են հարաւայինք, եւ ո՛րչափ պէտք ունին զինուորաց ։ Իվերայ այսր ամենայնի ո՛վ կրնար հաւատալ թէ ապստամբութիւն մը որ հազիւ թէ երկու տարի կայ սկսաւ այն վախճանաւ որ գերեվարութիւնը մշտնջենաւորէ Ամերիկոյ մէջ, այսօրուան օրս այն կէտին հասած ըլ-

*

լայ որ նոյն իսկ գերիներուն դիմէ որ զինքը պաշտպանեն . . . — Բայց այս կէս միլիոն երիտասարդ կտրիճ գերիներն որ ազատին, ինչ կ՚ըլլան Հարաւայնոց տնկագործաց (planteurs), բայց եթէ ծեր, հիւանդ գերիներն, կամ նոցա տղայքն ու կանայքը։ Ասոնցմէ ինչ օգուտ կայ տնկագործացն։ — Տեսնէք ուրեմն թէ ինչ հակասութեան մէջ կգտնուին այժմ Հարաւայինք։

Սթիվընս՝ նոցա երկրորդ նախագահը՝ այժմ Փարիզ եկաւ համոզել զՓաղղիա որ ճանչնայ Հարաւայնոց անկախութիւնը։ Խօսք մը կայ որ կայսերական կառավարութիւնը յօժարութիւն կցուցընէ առ այդ, պայման դնելով որ Հարաւայինք դարձընեն զնահանգըն Թեքսաս առ Մեքսիկոյ։

= Մեքսիկոյի ազգային ժողովը նուիրակներ ղրկեց յԵւրոպա առ Մաքսիմիլիանոս արշիդուքսն, հրաւիրելով զնա յաթոռն կայսերական։ Սոքա սեպտեմբերի $^{21}/_{3}$ին ներկայացան ի Միրամարէ, արշիդուքսին պալատը եւ հրաւէրքնին ըրին։ Համառօտ ճառով մը պատասխան տուաւ կայսրեգըայրը, որոյ այս է իմաստը, «Կընդունիմ Մեքսիկոյի թագը այն պայմանաւ որ բոլոր ազգը վճռակ ձգէ ու իւր հասարակաց հաւանութիւնը տայ։ Այն ժամանակ ես ալ կխոստանամ որ Մեքսիկոյի Սահմանադրական կառավարութիւն մը տամ»։

= Գաղղիա իւր մեծ նկարչաց մէկն ալ կորսնցուց այս տարի։ Օգոստոսի 13-ին մեռաւ Էօժէն Տըլաքրուա, գլուխ ռոմանթիք դպրոցին, որ բոլորովին հակառակ է Ինկրէսի կլասիք դպրոցին։ — Տըլաքրուա ծնած էր 1798-ին. հայրը Վարչութեան (Directoire) ժամանակ երկու տարի արտաքին գործոց ատոիկան եղած էր, յետոյ Պորտոյի նախարար (préfet)։ Տղայութենէն իվեր նկարչութեան մեծ յարմարութիւն ցուցընելով, ուսմունքը լմնցընելէն ետեւ 18 տարուան մտաւ Փիէր Կէրէն քլասիք նկարչին քով, ուր աշակերտակից ունէր զժէրիքօլ եւ զԱրի-Շէֆէր, որ յետոյ եղան անուանի նկարիչք, եւ Տըլաքրուայէն առաջ փութացան իգերեզման։

Այն ատեններն մատենագրութեան մէջ մեծ յեղափոխութիւն մը կըլլար. քլասիք հին դպրոցը տեղի կուտար ռոմանթիզմին առջեւ, որոյ գլուխ կեցած էր Վ. Հիւկոյ. գեղեցիկ դպրութիւնքն ալ հաղորդեցան այն շարժմանը. Կէրէնի վերոյիշեալ երեք աշակերտները թողուցին իրենց վարժապետը, ու ռոմանթիզմի կուսակից եղան։ Տըլաքրուա արուեստահանդիսին մէջ Տանթէ եւ Վիրգիլիոս պատկերը ներկայացուց, եւ Ժէրիքօլ՝ Մեդուզայի նաւաբեկութիւնը։ Այս պատկերները մեծ տպաւորութիւն ըրին եւ շշուկ հանեցին. այն օրուընէ ահա ծնաւ ռոմանթիք դպրոցը։ Ժէրիքօլի շուտ մեռնելովը՝ Տըլաքրուա մնաց միայնակ գլուխ իւր դպրոցին, եւ 1824-ին հանդիսացուց Քիոսի ջարդը, որով կատարեալ պատերազմ հրատարակեց քլասիքներուն հետ. Սոքա վրէժ առնելու համար՝ ամենայն ջանք ըրին որ երիտասարդ նկարչին առջեւ փակեն արուեստահանդիսին դռները, բայց նա այնչափ նոր նոր պաստառներ կնկարէր՝ որ հարկ կըլլար այն բազմութեան մէջէն գէթ մէկ քանին կամայ եւ ակամայ ընդունել։

Յուլիսի յեղափոխութիւնը (1830) ազատական մտածութեանց օգնելով, Տըլաքրուայի եւ իւր դպրոցին նոր ասպարէզ մը բացուեցաւ։ Հանդիսացոյց նա զԱզատութիւն որ ժողովրդեան կառաջնորդէ ընդդէմ բռնաւորաց. այս պատկերը շատ մեծ ընդունելութիւն գտաւ եւ տէրութիւնն ուզեց գնել։ Քանի մը ուրիշ երեւելի պատկերներ ալ ի լոյս ընծայելէն ետեւ՝ անցաւ ի Մարօք, ուրկէց դարձաւ նոր լուսոյ խառնուրդներ եւ արեւելեան տարազներ հետը բերելով, որովք ճոխացան իւր նոր պատկերները։

Այնուհետեւ Տըլաքրուա յաղթանակեց, ու ճանչցուեցաւ Գաղղիոյ մեծանուն նկարչաց մէկը։ 1855-ի աշխարհահանդիսին մէջ իւր գործոց մեծագոյն մասը այլ եւ այլ տեղերէ հաւաքելով միահամուռ հանդիսացոյց։ Ամէն մարդ զարմացաւ նորա մտաց բեղմնաւորութեան եւ խիզախ վրձինին վրայ։ Այն ատեն լաւ հասկըցուեցաւ որ Տըլաքրուա նկարչութեան ամէն ցեղին մէջ ալ վարպետ էր։ Դիցաբանութիւն, Քրիստոնէութիւն, պատմութիւն ու բնութիւն, Տըլաքրուայի ճոխ նիւթեր մատակարարեցին. կենդանագիրներ, այլաբանութիւններ, կենդանեաց, ծաղկանց, պտղոց նկարներ, ցամաքի ու ծովու տեսարաններ, ամէնու մէջ ալ յաջողեցաւ։

Նորա նկարներուն կորովը, ջերմութիւնը, բարառնական (dramatique) զօրութիւնը, լուսոյ եւ գոյներու զօրաւոր խառնուրդները՝ զարմացուցին զամէնքը։ — Եթէ Օրաս Վէրնէ (տես թուղթ Գ) նկարչութեան Պէրանժէն է, տարակոյս չկայ որ զՏըլաքրուա կրնամք անուանել իրաւամբ նկարչութեան Վիքթոր Հիւկոն։

Ճեմարանը 1857-ին վերջապէս դռներն իրեն բացաւ, եւ երեւելի Փօլ Տըլարօշ նկարչին պարապ ձգած աթոռը նստեցուց։ Տըլարօշ շատ միտալներ ընդունեցաւ, եւ պատուոյ Լեգէոնի ալ՝ սպայութեան շքանշանը։

Տըլարօշ վրձինի հետ գիտէր նաեւ գրիչ գործածել։ Հանդէս երկուց աշխարհաց (La Revue des deux Mondes) օրագրին մէջ երբեմն երբեմըն ընտիր յօդուածներ, կհրատարակէր նըկարչութեան ու նկարիչներու վրայ քննութիւններ ընելով։ — Ժօրժ Սանտի կենդանագիրն ալ ճարտարութեամբ նկարած ըլլալով, այս անուանի մատենագրուհին Տըլարօշի վրայ շատ գովեստով կխօսի իւր Պատմութիւն կենաց իմոյ (L' Histoire de ma vie) անունով վիպասանախառն կենսագրութեանը մէջ։

= Նշանաւոր մատենագիր մ՚ալ կորսընցուց Գաղղիա սեպտեմբերի 18-ին եւ է Ալֆրէտ տը Վինեի կոմսը, որոյ անունը թէպէտ վերջի ժամանակներս մոռցուածի պէս էր, բայց ատեն մը բաւական շշուկ հանած էր բանաստեղծութեան աշխարհին մէջ։

Վինեի ծնած էր 1799-ին. ծնողքը զինուորական ցեղէ էին. հայրը՝ եօթնամեայ պատերազմին մէջ քաջ անուն հանած էր. իսկ մայրը՝ Պարօտէն ծովակալին աղջիկն էր. ուստի եւ անդստին իխանձարրոց որոշուած էր Վինեիի բաղդը, զինուորական կեանք։ Ըզնոյն կնշանակէր եւ ժամանակը. առաջին կայսերութեան նշանաւոր օրերն անցուց նա իւր պատանեկութիւնը։ Այս ամենայն հանգամանաց մէջ հարկաւ Ալֆրէտ զինուորական փառաց ետեւէ պիտի ընկնար. սակայն շուտ խոնջեցաւ նա, վասն զի իւր ասողը ուրիշ տեղ կառաջնորդէր։

Իւր քանի մը հրատարակած մանր քերթուածոց յաջողութիւնը՝ որոշեց նորա ապագայն։ 1824-1826 Աստուածաշունչ Ս. Գրոց ազդեցութեան տակ գրեց իւր Poëmes antiques et modernes ըսուած քերթուածները, որոց մէջ Eloa տաղը՝ քերթողական նոր դպրոցին նախապատիւներէն մէկը ծանուցին զԱլֆրէտ տը Վինեի։

Այնուհետեւ ձեռք զարկաւ գրել քանի մը վիպասանութիւններ, որոց մէջ անուանի եղաւ Cinq-Marsը։ 1829-ին Շէքսփիրի Othelloն թարգմանեց ու Թէաթր Ֆրանսէի մէջ ձեւացընել տուաւ։ Այն առաջին անգամն էր որ ռոմանթիք տրամ մը այն ֆրանսիք դռներէն ներս մտաւ. ուստի եւ երկու հակառակ կողմնակցութեանց մեծ վէճի նիւթ եղաւ։ Յաջորդ տարին ձեւացընել տուաւ La marechale d' Ancreը, որ 1830-ի քաղաքական յուզմանցը պատճառաւ՝ թեատրանի վրայ ընդհատմունքներ ունեցաւ։ Բայց Վինեիի աւելի համբաւը մեծցուց Chattertonի բարառնութիւնը (drame), որ իւր Stello վիպասանութեան մէջի դրուագն (épisode) է։ 1835-ին էր որ բանաստեղծը ձեւացընել տուաւ նախ, եւ մխիթարութիւն ունեցաւ 22 տարիէ վերջը (1857) նորէն զայն տեսնելու Թէաթր Ֆրանսէի թեատրանին վրայ փառաւորուած։ Այս երկրորդ անգամուն մեք ալ ներկայ գտնուեցանք, եւ մեծ ախորժ զգացինք այն բարառնութեան վայելչալից ոճէն եւ շահաւէտ ընթացքէն, եւ զարմացանք որ 1835-ին այնչափ շշուկ եւ հակառակութիւն էր հաներ, ինչպէս կարդացած էինք եւ ժամանակին մարդիկներէ լսած։ Դիտելու բանն այս է որ այն Chattertonը որ այնչափ շռինդ պատճառեց իլոյս ընծայուած ժամանակը՝ հեղինակը գրած էր զայն «Աղօթքի պէս սուրբ ամփոփման մը մէջ» (dans un recueillement aussi saint que la prière), ինչպէս որ յառաջաբանին մէջ կըսէ։

Բայց Ալֆրէտ տը Վինեիի աւելի անուանի գործը Cinq-Marsն է. այս վիպասանութիւնը արժանի է յետադայից անցնելու, վասն զի սրտառուչ գրուածք մի է այս։ Կարդ. Ռիշըլիէօ կարդինալին նկարագիրը, եւ Թուի եւ երիտասարդ էֆիայի դատաստանի հարցափորձը (interrogatoire). այդ դաւակցութեան մէջ Մարի տը Մանթուի անոյշ պատկերը սիրտըդ չըշարժեր։ Նայէ հռենոս գետին վրայ նաւակ մը կելնէ, թիակները ոսկեզօծ են դրօշն ալ գոյնզգոյն. Ռիշըլիէօյի նաւակն է այն՝ որ թէեւ շքեղ զարդարուած, բայց երկու իմաստ դատապարտեալներ կտանի։ Քիչ մը վերջը նաւակը ետ կդառնայ. ո՞ւր են այն երկուքը. գնացին նոքա յաւիտենականութեան մէջ մտան, իսկ ամբարհաւաճ եւ արիւնռուշտ կարդինալը կդառնայ այն նաւակին մէջ երկնցած՝ իբրեւ թէ յաղթական կառքի մը մէջ բազմած ըլլար։ Բայց շատ չանցնիր. նորա մահն ալ մօտ է։

Ալֆրէտ տը Վինեի կենացը վերջի տարիները անցուց խաղաղ լռութեան մէջ, որով եւ անունը աղօտացաւ այժմու սերնդին առջեւ։ Սակայն թաղումը փառաւոր եղաւ զինուորական եւ մատենագրական պատիւներով։

= Հայու մանրավէպ մը։ — Անցեալ օր գաղղիական ընկերութեան մը մէջ էինք ուր մեր ազգայնոցմէ ալ երկու հոգի կգտնուէին.

խօսքը բնականապէս Ալֆրէտ տը Վինեիի վրայ գալով՝ որ դեռ նոր էր վախճաներ՝ յիշուեցաւ Սէն-Մարս վիպասանութիւնը ։ Մեր Հայերէն մէկը շատ անգամ լսելով այդ պատմական անունը՝ կուզէ հասկընալ թէ ինչ է, ծիլ է. կդառնայ իւր շատգէտ ընկերոջը կամացուկ մը կհարցընէ թէ Սեն-Մարսն ինչ պիտոր ըլլայ. — Բէհ, պատասխան տուաւ քաջահմուտ ընկերը, ժամը չես մի լսած Ս. Մարկոսը, իշթէ անոր աւետարանին վրայ է որ կխօսին կոր այս պարոնները »։—Ըսաւ, եւ սկսաւ նորէն խոր ուշադրութեամբ մտիկ ընել ընկերութեան խօսակցութիւնը ։

Սեն-Մարսը՝ Սեն-Մարք հասկցեր է եղեր մեր քաջահմուտ պատմագէտ Հայը ։

= Անցեալ գիշեր Մուֆթարի փողոցին մէջ անցնող դարձողք պզտիկ տնակէ մը պոռալ կանչելու եւ ծեծկուըտանքի ձայներ կլսեն, դուռը կկոտրեն, կվազեն ներս որ գողը կամ մարդասպանը բռնեն, վեր կելնեն եւ իմանալով որ սենեկէն կուգար ձայնը՝ դուռը կհրեն ներս կթափին. մէյմ'ալ ինչ տեսնեն. երկու հսկայ մարդիկ մերկացած իրարու վիզ փաթթուած կատաղաբար կկռուին սարսափելի կռուփներ իջեցընելով իրարու գլխուն ։

Շատ աշխատելէն վերջը հազիւ թէ այս երկուսը իրարմէ կբաժնեն, կհարցընեն թէ՝ ինչ է իրենց կատաղի կռուին պատճառը ։ Մէկը կիյնայ կսկսի խորդալ. իսկ միւսը պատասխան կուտայ թէ «Պարոններ գիշերը անուշ քունի մէջ էի յանկարծ արթնցայ այս մարդուն տուած ուժով մէկ հարուածէն որ ինծի պլլուեցաւ կուզէր զիս խեղդել. վեր ցատքեցի ու սկսայ ինքզինքս պաշտպանել իրեն կատաղութեան դէմ, որ բերնէն խօսք մը չէր հաներ ու կարկուտի պէս բռնցիները (եումրուգ) կթափէր. իրեն հարցուցէք ուրեմն իւր կատաղութեան պատճառը»: — Կհարցընեն, պատասխան չի տար, կհրեն կըհրմշտկեն, նա՝ խռռ խռռ կխորդայ. համբերութիւննին կհատնի վերջապէս թեւէն ոտքէն գլխէն այնչափ կքաշքշեն, կցնցեն ու կթօթվեն ու քիթին բերնին այնչափ պաղ ջուր կզարնեն որ վերջապէս խեղճ մարդը աչուըները կբանայ ու խոլոր մոլոր չորս կողմի բազմութեանը նայելով չկրնար հասկնալ թէ ինչ կուզեն. «Պարոններ, կըսէ, չեմ գիտեր պաղ առեր եմ թէ ինչ է, երեւս գլուխս յանկարծ այս գիշեր խիճուածք իջեր ուռեր են. չորս կողմս ալ սաստիկ կոտրտուիլ մը կզգամ, ուստի ներեցէք չեմ կրնար ոտքի վրայ ելնել. . . կարծես թէ անձրեւ ալ եկեր է, վրաս գլուխս բոլոր թրջած է ։ — Չէ, պարոն, կպոռայ անդիէն գիշերային ըմբշամարտը. պատուհանները գոց էին, դուռը ամուր փակուած, օդն ալ շատ տաք, պաղ առնելու պատճառ չկար. նայէ աստղները կփայլին, անձրեւ եկած չունի ։ Դուն ինծի սա ըսէ ինչ կուզէիր ինծմէ որ այդպէս կատաղաբար քունիս մէջ վրաս ընկար կուզէիր զիս խեղդել»։

Այս խօսքին կարծես թէ քունէն նոր արթըննալով «Վա՜յ բարեկամ, գոչեց պաղ առնող ըմբշամարտը, ճակատն ու աչուըները շփելով. ուրեմն երա՞զ էր տեսածս. ինչ ընեմ, ինծի այնպէս երեւցաւ որ մէկը եկեր մնտուկս կվերցնէ կտանի բոլոր մէջի ունեցած չունեցածովս. կատղեցայ ու վրան վազեցի եւ կարծեմ քանի մը բռնցի կերուցի անզգամին»։ — Քանի մ'ալ կերար կարծեմ, սիրելի բարեկամ, կանչեց միւս ըմբշամարտը, վրան ինկաւ, իրարու հետ պագտուեցան, եւ գիշեր բարի մաղթելով անցորդներուն իրենք ալ սկսան բարձրաձայն ծիծաղել իրենց երազին մէջի քաշած փորձանքին ։

Ասոնք երկու բարեկամ են եղեր որ արթընութեան ազէկ ընկեր կըլլան ու քունի մէջ՝ կռուով կանցընեն ։ Ցորեկը կպագտուին, գիշերը իրարու կփաթթուին եղեր իրար խղդելու ։

Այս ալ նո՛ր տեսակ բարեկամութիւն ։

= Այսպիսի քնաշրջութեան (somnambulisme) ուրիշ փորձանք մ'ալ ։ — Գերմանիոյ գեղերէն մէկուն մէջ անտառապահը գիշերը հեռուն խոշոր բան մը կտեսնէ որ ծառերուն վրայ կելնէր. «Այս ինչ ահագին թռչուն է» կըսէ ինքնիրեն, ու հրացանը կշտկէ որ զարնէ. մէյմ'ալ նայի որ այն թռչունին վրայէն երկայն շապիկի պէս բան մը կշարժի. կսարսափի երեսը խաչ կհանէ, լեղապատառ կըթողու կփախչի, սատանայ կամ hօրթլախ կարծելով ։

Գիտէք ինչ է եղեր այն հօրթլախը. գեղացիին մէկը՝ որ քունին մէջ գիշերը իւր տնակը թողլով դուրս է ելեր. այս դին այն դին պտըտելէն ետքը՝ գեղին ծայրերը աղքատի մը հիւղը (խուղխպա) կմտնէ ։ Աղքատ ըսածդ գողէն վախ չունի. բայց ելիր նայէ որ այն աղքատն ալ շատ դէգ (թիթիզ) բնաւորութեամբ մէկն ըլլալով, ամենեւին չախորժիր որ գիշերանց անսովոր ժամանակ իրեն մէկը հիւր գայ. ուստի կելնէ այս

կարծեցեալ գողին դիմաց ու ձեռքի հաստ գաւազանը այնպէս ամուր մը գլուխը կիջեցընէ՝ որ խեղճը ցաւէն ու ցնցմունքէն կարթննայ, ինքն ալ կզարմանայ թէ ուր կգտնուի:

Ինչ եւ իցէ, երկու կողմէն իրարու խօսքը կլսեն. սա թողութիւն կխնդրէ իւր անսովոր գիշերային այցելութեանը համար. նա թողութիւն կխնդրէ գաւազանաշարժութեամբ տուած քաղաքավարութեան դասին համար. ու իրարու թեւ մտած կերթան քնաշրջիկին տունը, ուր լալով հեծեծելով նորա խեղճ կինը դիմացնին կելնէ, վասն զի տեսնելով որ էրիկը քունին մէջ յանկարծ աներեւոյթ է եղեր, կհասկընայ գլխուն եկած փորձանքը ու յուսահատութեան մէջ ընկած է եղեր: Եւ յիրաւի եթէ անտառապահը յանկարծակի եկած վախցած չըլլար՝ հրացանը պարպած կըլլար վրան, ու մեր խօրղլախը կամ սատանան՝ յիրաւի մէկ շնչով պիտի ղրկէր մեռելներու կամ սատանաներու քով:

= Նամակադրոշմը (timbre-poste), արդէն սովորական բան մի է ընթերցողացս: Թէ Ռուսաստանի թէ Տաճկաստանի Հայոց ծանօթ է որ նամակ մը ղրկելու համար հասցէին վրայ պզտի թուղթ մը կպցընելու է, զոր տէրութիւնը իբրեւ այն նամակին գին կընդունի, որովհետեւ իւր նշանը, կամ թագաւորին դէմքը փորագրուած է այն թղթեկին վրայ:

Այսչափը գիտեն ընթերցողք, սովորական գործածութեամբնին: Բայց կարծեմ շատերը չեն գիտեր որ այժմ Փարիզ, որով Եւրոպիոյ միւս կողմերն ալ, — չգործածուած նամակադրոշմէն աւելի յարգ ու գին ունին օտար երկրի գործածուած նամակադրոշմքն: Մասնաւոր վաճառականք մեծ ջանքով կժողվեն զայդ աշխարհիս չորս կողմէն, եւ կծախեն սուղ սուղ ունայնասէր ժողովողաց եւ պահողաց, որ իրենց մեծ հարստութիւն կըհամարին ամէն տէրութեանց նամակադրոշմը հաւաքել այս բանիս համար շինուած յատուկ յիշատակարանի մը (album) մէջ:

Որչափ անգամ առիթ ունեցայ ծիծաղելու մարդկային ունայնամտութեան վրայ, տեսնելով այս յիշատակարանքը՝ որոց տէրերը կցուցնէին ինձ մեծ պարծանօք եւ տըղայական ուրախութեամբ: Այսպիսեաց այցելութեան եղած ժամանակներս՝ կամայ եւ ակամայ նոցա յիշատակարանքն թղթատելով, հետեւեալ մէկ քանի բան գիտեցի, որ բաւական հետաքրքրական են, ու գոնէ փոքր փոխարինութիւն մը կհամարիմ այն յիշատակարանները թղթատելով կորուսած ժամանակիս:

Ամենէն աժան նամակադրոշմը՝ Գաղղիոյ 1 սանթիմինն է:

Ամենէն սուղը՝ Քալիֆոռնիոյ 4 տոլլարցուն (21 ֆրանք):

Ամենէն գեղեցիկը՝ Գաղղիոյ, յետոյ Յունաստանինն է:

Ասոնցմէ ալ աղուորը՝ Նոր-Սկովտիայինն է:

Ամենէն տգեղը՝ Պելճիայինն է, եւ Անգղիոյ 1 փէննիինը:

Ամենէն մեծը՝ Սիպիրիայինն է:

Ամենէն փոքրը՝ Մեքլեմպուրկ-Շվերինն է, կոլու գլխով:

Ամենէն ետքինը՝ Տաճկաստանինն է:

Ամենէն յարգի, ուստի եւ ամենէն աւելի փնտռուած նամակադրոշմքն են անոնք որ այժմ ալ չեն գործածուիր, ուստի եւ քիչ կգտնուին, այն ալ սուղ: Այս կարգէն են Պուրպոնի կղզւոյն, Նոր-Քալէտոնիոյ, Սպանիոյ, Փորթուկալի, Անգղիական Կիւյէնի ու Վան Տիմէն երկրին: Եւ մանաւանդ՝ Սէնտվիչ կղզեաց, Նիքարակուայի, Փիլիպպեան կղզեաց, եւ Իտալիոյ մեռեալ դքսութեանցը: —

Անցեալները նամակադրոշմից սիրով զակատեալ մէկուն յիշատակարանը կկորսուի շոգեկառաց վաչի (վակոն) մը մէջ: Գիտէք ինչ փոխարէն պահանջեց այն ճղած մղած պատկերիկներուն....— Հինգ հազար ֆրանք՛.՛. Եւ շոգեկառաց ընկերութիւնը չխալըսեցաւ այն մարդուն ձեռքէն մինչեւ որ չվճարեց ամբողջ հինգ հազար ֆրանքը:

= Լրագրի նոր տեսակ յայտարարութիւն մը լսեցէք. — Oregon Sentinelle Ճէքսընվիլի լրագիրը հետեւեալ յայտարարութիւնը կընէ իւր բաժանորդացը:

«Պարոնայք, գրպաննիս (ճեպ) պարապ է
«փորերնիս անօթի: Հարկաւոր է մեզ ստակ,
«կարագ, եղ, գետնախնձոր, ալիւր, միս,
«սոխ, սխտոր, փայտ, ածուխ եւ հաց:

«Պարոնայք, կամ լրագրիս բաժանորդու-
«թեան ստակնիդ վճարեցէք, կամ վերոյի-
«շեալ նիւթերէն մէկը մեզ բերէք: Ինչ-
«պէս դուք պէտք է ուտէք որ ապրիք՝ նոյն-
«պէս ալ մեք պէտք է ուտեմք որ ապրիմք
«ու մեր լրագիրը գրեմք: Բերէք, պարոն-
«ներ, բերէք. որովհետեւ կաշխատիմք՝ ու-
«րեմն իրաւունք ունիմք որ ՈՒՏԵՄՔ»:

Այսպիսի յայտարարութիւն մը դեռ Հայ լրագիրք եւ օրագիրք ըրած չունին, — կըրնամ վկայել: Բայց արդեօք քանինե՞ր կան որ ասկէ աւելի ծանր բողոքներ կրնային ընել իրենց բաժանորդացը... Մեր ազգին սովորական ախտ դարձեր է ձրի (ճանպա) կարդալ... սխալեցայ, վասն զի չեմ գիտեր թէ ձրի կարդալու ալ սէր կա՞յ մի մեր ազգին մէջ:

Կտեսնեմ որ ամէն ազգային լրագիրք եւ օրագիրք կգանգատին իրենց բաժանորդաց

մեծ մասին անհոգութեանը վրայ, որ բաժանորդ կգրուին՝ բայց բաժանորդագինը չեն վճարեր. որով խեղճ Հայ օրագիրք կամ այն է որ ամենամեծ նեղութեամբ կապրին, կամ այն է որ հազիւ թէ մէկ երկու տարի կդիմանան՝ եւ կմեռնին. այն ալ՝ շա՛տ բան է որ այնչափ ատեն ալ կրնան դիմանալ:

Ահա ՀԱՐԻՒՐի չափ լրագիրք եւ օրագիրք ծնան մեր մէջ, քսան քսան եւ հինգ տարուան մէջ. բայց այն հարիւրէն քանի՞ն մինչեւ հիմա կապրին.... Այն ապրողներն ալ՝ ի՜նչ դառն կեանք կանցընեն... եւ դեռ քանի՜ տարի պիտի կարենան ապրիլ այս ընթացքով.... — դիւրին է գուշակել:

Ամենայն ազգաց մէջ հետզհետէ անհամեմատ կերպով կաճի պարբերաթերթից (feuilles périodiques) *թիւը. իսկ մեր մէջ՝ հետզհետէ պակսելու վրայ է: Եւ եթէ մէկ քանի նոր ալ ծնանին՝ բայց մեռեալ թերթերուն թիւը աւելի շատ է: Եթէ մեռնողներուն կենսական նիւթ չունենալն ըլլար նոցա մահուանը պատճառ՝ ցաւալի բան էր արդարեւ, բայց անհատական բան մը համարելով՝ կրնայինք նոցա մահուան ցաւը չզգալ՝ շատ աւելի առոյգ եւ կենսալից թերթերու աչուընիս դարձնելով:*

Սակայն ցաւալին այն է որ թէ՛ առոյգ եւ թէ անառոյգ թերթերը, թէ՛ օգտակար եւ թէ անօգուտ օրագիրները՝ մեր ազգին մէջ կհեծծեն ու կմեռնին հաւասարապէս: Ասով յայտնի կերեւի թէ մեր ազգը դեռ պիտանի եւ անպիտան պարբերաթերթից մէջ խտիր չտեսնար: Ուստի եւ կհետեւի որ նոյն մահուամբ կմեռնին այն օրագիրք որ ազգին լումայ մը օգուտ չունին, եւ այն օրագիրք՝ որոց օգուտը շատ կրնար ըլլալ մեր ազգին վրայ, խմբագրաց ստացած հեղինակութեամբը, փորձովը, հմտութեամբը եւ ազգային շնչովն ու եռանդովը:

Այս համառօտ տեսութեանս եզրակացութիւնը ի՞նչ է ուրեմն: — Այո, որ մեր ազգը դեռ այն աստիճանի արհամարհական աչքով կնայի տպագրութեանց ու գրքերու վրայ, որ սիրտը չի՛քաշեր, կխղճայ մէկ քանի արծաթ, քանի մը դահեկան տալ օրագրի մը, լրագրի մը, գրքի մը համար. ու իւր ագահութիւնը ծածկելու համար նայէ՛ ի՜նչ կըսէ. «Բէ՛հ, կաժէ՞ որ այդ չնչին օրագրին համար ստակ ելնեմ, փող վճարեմ»...

Բայց, պա՛րոն, թէ որ դուն փող չվճարես, նա փող չվճարէ, օրագիրն ինչպէս պիտի ապրի: Այն խեղճ խմբագիրները ժամանակ կանցընեն, ազգին ձեռքերնէն եկած օգուտն ընել կաշխատին. աշխատանացն համեմատ պիտի չապրի՞ն: Դուն քու մշակիդ՝ քու ծառայիդ աշխատութեան վարձքը կուտաս. խմբագրին աշխատանաց վարձքը կմոռնա՞ս....

Թէ արդեօք՝ քո կոյր աչքիդ առջեւ աւելի արդիւնք ունին քո մշակդ ու գեղացի կօշտ ծառայդ՝ քան այն խեղճ ազգասէր երիտասարդք՝ որ կքրտնին կաշխատին կհրսկեն, որ իրենց գրուածքովը ազգին յառաջադիմութեան գործակից ըլլան.....

Խե՜ղճ խմբագիրներ Հայոց. չըլլա՛յ թէ նայիք ձեր օտարազգի ընկերակիցներուն վրայ. դուք ձեր լացն ու ողբը նայեցէք. վասն զի եթէ ձեր օտարազգի պաշտօնակցաց (confrères) *վրայ աչուընիդ դարձունէք՝ չըգիտեմ ինչ աստիճանի սրտակոտրութեան ու մանաւանդ թէ յուսահատութեան մէջ պիտի ընկնիք, մտածելով ձեր ու նոցա բաղդին մէջի եղած անբաւ տարբերութիւնը...*

Ի՞նչ է ասոր պատճառը. մի՞թէ դուք տաղանդ չունիք, եւ օտարազգի խմբագիրք միայն տաղանդ ունին:—Ոչ. ձեր մէջէն շատերը գիտեմ որոց յարգը թէեւ ձեր ազգը չըճանչնար՝ բայց օտար ազգք մեծ պատիւ կրնային տալ...

Մի՞թէ ձեր գրուածները ազգին օգտակար չե՞ն: — Ոչ. ձեր մէջը շատե՛ր կճանչնամ որ աւելի՛ ազգասիրութեամբ վառուած են, աւելի՛ անձնանուէր են քան ուրիշ ազգաց խմբագիրներէն շատերը:

Բայց եւ այնպէս՝ նոքա բաղդ կշինեն, նոքա անուն կհանեն, իսկ դուք՝ ընդունելի չէք այն ազգին՝ որոյ համար կաշխատիք. այն ազգին որ պէտք էր ձեզ խրախուսել, օգնել ու փառաւորել, ու ձեզմով պարծիլ:

Ինչ է ուրեմն ձեր յանցանքը որ այսպէս կտանջուիք, եւ չէք կարող քաղել ո՛չ նիւթական եւ ոչ բարոյական շահ մը... — վասն զի Հայ էք ծներ...

ՀԱՅԸ ՀԱՅՈՒՆ ՅԱՐԳԸ ՉԸՃԱՆՉՆԱՐ...

ՀՐԱՄԱՆԱՒ ԳՐԱՔՆՆՈՒԹԵԱՆ. ի Թէոդոսիա, ի21 Օգոստոսի 1863.

ի Տպարանի Խալիպեան Ուսումնարանի ազգիս Հայոց.

ՀՆՁԵՇՏ.
Աւազեան Պօղոս Դպիր.
Թաքէոսեան Կարապետ Ք.
Ժողովրդական Դպրոց.

ՂԶԼԱՐ.
Ֆզմիրեան Յովսէփ.

ՄԱՀՄԱՏ-ԱՊԱՏ.
Բալուկով Բէկլար-Բէկ.

ՄԵԼԻԹՈՓՈԼ.
Գէշկտակեան Մկրտիչ.
Խայիմեան Սարգիս.

ՄԵՂՐԻ.
Ընթերցարան Հասարակաց.

ՄՈՍԿՈՒԱ.
Ալամխանեան Մովսէս Ա. Ք.
Եղուլեան Յարութիւն.
Կէօքչեան Յարութիւն Ա. Ք.
Պօղոսեան Մկրտիչ Ա. Սար.
Տէր-Մինասեան Սէթ, Դպիր.

ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ (Հին).
Բաբամեանց Մկրտիչ Եպիսկ.

ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ (Նոր).
Ալաճալեան Աղեքսանդր.
Ալաճալեան Մանուկ.
Ալաճալեան Սիմէոն.
Աֆքանտիլեան Գէորգ Դ.
Գալստեան Ղուկաս Ք.
Գանձապետեան Թովմաս Ք.
Գասպարեան Խաչատուր Ք.
Դաւթեան Միքայէլ.
Երեցփոխանեան Մատթէոս.
Զարիֆեան Խաչատուր Ք.
Զարիֆեան Մովսէս Ք.
Թէլլէքեան Ա.՚՚ծատուր Ք.
Ժողովրդական Դպրոց.
Խաբրանեան Գէորգ.
Խալթրաւուխեան Կարապ. Ք.
Խուձեան Պօղոս Ք.
Կոկոյեան Մկրտիչ.
Հալաճեան Պետրոս Դ.
Հոգեւորական Դպրոց.
Ճաւճաւեան Գաբրիէլ Ք.
Մախսըրմաճեան Սարգիս Դ.
Մարութայեան Մ. Խաչերես.
Մերկեանեան Ստեփանոս.
Մեսնիքեան Յակոբ Դ.
Նարալեան Ստեփան.
Նախաշեան Պետրոս Դ.
Շարշնիքեան Եղիա Ք.
Շատուրեան Համբարձում Դ.
Շլըեան Ալեքսիանոս.
Շոռպարոնեան Յարութիւն.
Ոսկերչեան Կարապետ Դ.
Ոսկերչեան Սարգիս.
Չալիքեան Վարդան Վարդ.
Չերքեզեան Մարգար Դ.
Չոլախեան Կարապետ Ք.
Չորչոփեան Սերովբէ.
Չորչոփեան Բերովբէ.
Չուսլառեան Յովհաննէս.

Պետրոսեան Գէորգ Ք.
Սաղունեան Յովհաննէս Ք.
Սալթիքեան Գրիգոր.
Սալթիքեան Յակոբ.
Սաղիմեան Նիկողայոս Ք.
Սարգսեան Մարգար Դ.
Սիմէօնեան Յովհաննէս Ք.
Ստեփանոսեան Կարապետ Դ.
Ստեփանոսեան Պօղոս Ք.
Տէր-Թադէոսեան Յակ. Ա. Ս.
Տէր-Յովհաննէսեան Գէորգ Դ.
Տէր-Պօղոսեան Յարութ. Դ.
Տէր-Սարգսեան Նիկող Դ.
Տէր-Սիմէօնեան Մարտ. Դ.
Տէր-Սիմէօնեան Յովհան. Ք.
Տէր-Ստեփանոսեան Յակ. Դ.
Տիգրանեան Սարգիս.
Տրապիզոնցեան Միքայէլ.
Տօխսանեան Յովհաննէս Ք.
Փոփով Լուսեղէն.
Փոփով Ստեփան.
Փոփով Բարսեղ Ք.
Փրոքոփոփեան Սրապիոն Աւագ Սարկաւագ.
Քարաքաշեան Յարութիւն Ք.
Քէօլլէ-Շահինեան Թադէոս.
Քուշնարեան Յարութիւն Դ.

ՆԵՍՎԻԹԱՅ.
Սոլախայեան Յակոբ Ք.
Քէօսէեան Աբրահամ.

ՆՈՂԱՅՍՔ.
Թումանեան Գէորգ Ք.
Ժողովրդական դպրոց.
Յովակիմեան Գէորգ.

ՆՈՒԽԻ.
Աբրահամեան Բալա-Բէկ.
Աղեքսանդրեան Վարդերես.
Ամիրխանեան Մանուէլ.
Խաչիկեան Ստեփան.
Մանուէլեան Մկրտիչ.
Մարգարեան Մարտիրոս.
Վառոնին Եղբարք.
Տէր-Խաչատրեան Խաչատուր.
Քալանդարեան Գասպար.

ՇՈՒՇԻ.
Ընթերցարան Հասարակաց.

ՈՐԴՈՒՊԱՏ.
Ալբընեան Ռոստոմ-Բէկ.
Յովհաննէսեան Ներսէս.
Տէր-Պետրոսեան Յովս.-Բէկ.

ՉԱԼԹԸՐ.
Աքէլեան Դանիէլ.
Խումաշեան Խաչատուր Ք.
Պարտախճեան Ստեփանոս Ք.
Ստեփանոսեան Ղազ., Դպիր.
Փոփով Յովհաննէս, Դպիր.

ՉԱՆԱՆԱՊ.
Ընթերցարան Հասարակաց.

ՊԱՂՉԷՍԱՐԱՅ.
Պօյաճեան Մարտիրոս.

ՊԱՔՈՒ.
Այվազեան Յովհաննէս.

ՊՕԹՈՒՇԱՆ.
Դրանխոլեան Թէոդորոս.
Կօյլաւեան Գասպար.
Կօյլաւեան Լուսիկ.
Կոյլաւեան Խաչերես.
Մսերեան Գաբրիէլ.
Յակոբեան Յարութիւն.
Պըլըքլեան Յարութիւն.
Պօլֆօսեան Սահակ.

ՍԱԼԱ *(ՄԵԾ)*
Ա՚՚ծատրեան Ա՚՚ծատուր Ք.
Զորայեան Ալեքսան Դ.
Փիշտով Կարապետ Դ.
Պնալիեան Կարապետ.
Սիմէօնեան Սիմէոն Ք.

ՍԱԼԱ *(ՓՈՔՐ)*.
Մարմարեան Սիմէոն Դ.
Պապուկեան Առաքել Ք.
Պապուկեան Կարապետ Դ.
Պարոնեան Պօղոս.

ՍԱԼԱ ՕՂԼՈՒ.
Փրոքոփոփեան Յովհաննէս.

ՍԱՆԱՀԻՆ.
Ջալալեան Սարգիս Արքեպս.

ՍԻՄՖԵՐՈՓՈԼ.
Եազըճեան Յակոբ.
Ջաքեան Դաւիթ.
Թէրզեան Յակոբ.
Թըղլըեան Սիմէոն.
Թոփալեան Խաչատուր.
Ժողովրդական Դպրոց.
Խանճեան Լուսեղէն.
Խարայեան Ռափայէլ.
Ճէվահիրճեան Կարապետ.
Մուրատեան Խաչատուր.
Շահիկեան Յովակիմ.
Պայպուրցեանց Գայիանէ.
Պօյաճեան Յակոբ.
Սուքենեանց Յակոբ Աւագ Ք.
Սօխուրեան Կարապետ.
Տապախեան Յովսէփ.
Տոտոխեան Աւետիք.
Տոտոխեան Յարութիւն.
Տօմպլեան Վարդերես, Դպ.

ՍԹԱՒՐՈՓՈԼ.
Կարապետեան Յովհաննէս.

Ս. ԽԱՉ ՎԱՆՔ ԻՆԱԽԻՋԵՒԱՆ.
Յովակիմեան Մկրտիչ Վ.

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ.
Ժողովրդական Դպրոց.

ՏԷԼԻԺԱՆ.
Բաղինեան Յովհաննէս.

ՏՓԽԻՍ.
Ալէլեան Յովսէփ.
Բէլախեան Կարապետ Վարժ.
Գուրգէնբէկեան Սահակ.
Ջօհրաբեան Կարապետ.
Թայիրեան Աղեքսանդր.

Խալաթեան Աստուածատուր.
Խէրումեան Յովսէփ.
Խուպեան Յովհաննէս.
Միրզայեան Զօհրապ.
Մուրատեան Գարեգին.
Նատիրեան Ռոմանոս.
Նուռեան Գէորգ.
Շատինեան Գաբրիէլ.
Ռոստոմեան Մկրտիչ.
Տէր-Աբրահամեան Գրիգոր.
Տէր-Աստուածատ. Յովսէփ.
Քալանթարեան Յակոբ.

ՓԵԹԵՐՊՈՒՐԿ.
Ալբրնեան Եփրեմ Վ.
Գալստեան Գրիգոր.
Հայրապետեան Սուքիաս Դ.
Տէր-Գրիգորեան Գրիգոր Ք.

ՓՕԹԻ.
Վանցեանց Հաճի Յակոբ.
Տէր-Շմաւոնեան Նիկողայոս.

ՔԱԼԱԶԱ.
Հազարեան Յովհաննէս.
Յակոբեան Գրիգոր.
Տաղպաշեան Դաւիթ.

ՔԱՍԻՄՈՎ.
Սալամբէկեան Յարութիւն.

ՔԵՐՍՈՆ.
Սուքենեանց Կարապետ.

ՔԻՇՆԵՒ.
Բէրօյեանց Գրիգոր.
Թօսունեան Մարտիրոս Ա. Ս.
Ժողովրդական Դպրոց.
Միրզայեան Խաչատուր Ք.
Քշլայեան Մարտիրոս Ք.

ՔՈՒԹԱՅԻՍ.
Եարալեան Դաւիթ Ք.

ՔՈՒՊԱ.
Փրոքոփոփեան Միգիթ.

ՕՏԵՍՍԱ.
Ազգարեան Սարգիս.
Էրիկեան Խաչատուր.
Թաքսիզեան Յովհաննէս Ք.
Ժողովրդական Դպրոց.
Խալայճեան Սարգիս.
Մարութեան Աբրահ., Դպիր.
Յակոբեան Յովհաննէս, Դպիր.
Քըրըմլեան Եղիա.

ՕՐՀԷՅ.
Ամասեան Ստեփանոս Ք.
Աստուածատ. Յարութիւն.

ՕՐՊԱԶԱՐ.
Ալեանազեան Գաբրիէլ.
Արապեան Յարութիւն.
Թագւորեան Յակոբ Դ.
Ժողովրդական Դպրոց.
Կռպչակճեան Թովմ. Դպիր.
Մանտրաճեան Յովհաննէս Ք.
Մղտեսեան Յակոբ.
Նալպանտեան Ստեփանոս.
Սաղըրեան Մանուկ.
Սփենտիարեան Սիմէոն.
Սփենտիարեան Ստեփան:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԾԻԱԾԱՆ. ԹԻՒ ԺԷ, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1.

1. Թեմական տեղեկութիւնք Վիճակիս Հայոց Նախիջեւանի եւ Պեսարապիոյ. — Ատենական կարգադրութիւնք 257
2. Բեմբասացութիւն Առաջնորդին յեկեղեցւոջ սրբոցն Յովակիմայ եւ Աննայի, ի27 Օգոստոսի տարւոյս 259
3. Առակ. — Գորտ եւ Եզ 262
4. Ցիշատակարանք հին եւ նոր պատմութեան ազգիս Հայոց 263
5. Պատմական Հանելուկ 267
6. Օրէնսդրութիւն 268
7. Ճանապարհորդութիւն ի գաւառին Խերսոնի, ի Պեսս. եւ ի Փոտոլիա. . . 269

ԾԻԱԾԱՆ. ԹԻՒ ԺԸ, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 15.

8. Բանալի բնական գիտելեաց 273
9. Տեղեկութիւնք՝ զՁերքեզաց եւ զՁերքեզահայոց 275
10. Հանդէս օծման հիմնարկութեան եկեղեցւոյն՝ Վանից Ս. Խաչին որ ի Նորն Նախիջեւան 278
11. Բարոյականք 280
12. Փարիզեան Սուրհանդակ. — Թուղթ Ը 281

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵԱՆՔ.

ՀԵԳԱՐԱՆ

Հայերէն լեզուի, պատկերազարդ, գեղեցիկ տպագրութիւն . . . . 15 Կոփ.

ԱՂՕԹՔ

Աշակերտաց Խալիպեան Ուսումնարանին Ազգիս Հայոց . . . . 10 —

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՑ

Երազայոյս մէկ կարծեացը քննութիւն . . . . 15 —

Տարեկան գին ընկերագրութեան .... ռուպլի արծաթի 6.